

3 1 9 . 5 0 8

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

Ethnographic Horizons

2010

3. szám

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A Györffy István Néprajzi Egyesület folyóirata
XIX. évf. 2010. 3. szám

A folyóirat alapítói
BALASSA IVÁN és UJVÁRY ZOLTÁN (1992)

Alapítószerkesztő
VIGA GYULA (1992–2001)

Szerkesztő
KEMÉNYFI RÓBERT

E szám szerkesztői munkatársa
LAJOS VERONIKA

A szerkesztőbizottság elnöke
UJVÁRY ZOLTÁN

A szerkesztőbizottság tagjai
BÁRTH DÁNIEL, FATA MÁRTA (Tübingen), KESZEG VILMOS (Kolozsvár),
KÉSZ MARGIT (Salánk/Beregszász), LAJOS VERONIKA (Debrecen/Iași),
LÁBADI KÁROLY, LISZKA JÓZSEF (Komárom), VIGA GYULA

Olvasószerkesztő
GÖNCZY MONIKA, KOVÁCS LÁSZLÓ ERIK

Fordító
LAJOS VERONIKA

Angol lektor
CSONTOS PÁL

Technikai munkatárs
MAROSI EDIT

A borító
DALLOS CSABA

A kötet megjelenését támogatta
Nemzeti Kulturális Alapprogram
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Múzeumi Osztály
Debrecen Város Önkormányzata
Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

Felelős kiadó
BARTHA ELEK, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke

ISSN 1215-8097

Nyomdai munkálatok
Kapitális Kft., Debrecen
www.neprajzilatohatar.hu

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Tartalom

XIX. ÉVF. 2010. 3. SZÁM

LÁTÓHATÁR – ALKALMAZOTT NÉPRAJZI TUDÁS II.

KAVECSÁNSZKI MÁTÉ: A minoritás társadalmi problémakör középiskolai oktatásának empirikus tapasztalatai, a nemzeti és etnikai kisebbségekről oktatás lehetőségei	4
CSERGÓ MELINDA: Az írott emlékek elbeszélte történetei	41
ZSIGMOND JÚLIA: Vegyes tartalmú kéziratos füzet az 1940-es évekből	59

Contents

VOLUME 19 NUMBER 3 (2010)

HORIZONS – APPLIED ETHNOGRAPHIC KNOWLEDGE II.

KAVECSÁNSZKI MÁTÉ: The empirical experiences of educating minority problems.....	4
CSERGŐ MELINDA: Narrative Renditions of Written Records: A Case Study	41
ZSIGMOND JÚLIA: A Notebook of Miscellaneous Manuscripts Dating from the 1940s: Letters, Drawings, and Flowers	59

Alkalmazott néprajzi tudás II.

Kavecsánszki Máté
Csergő Melinda
Zsigmond Júlia

A minoritás társadalmi problémakör középiskolai oktatásának empirikus tapasztalatai, a nemzeti és etnikai kisebbségekről oktatás lehetőségei

KAVECSÁNSZKI MÁTÉ

I. Bevezetés

Társadalmi szempontból heterogén világban élünk, amelyben egyre nagyobb szükség van az egymástól jelentősen eltérő gondolkodású, kultúrájú, vallású személyek és csoportok egymást elfogadó, megértő, békés együttélésére, együttműködésére.¹ A rendszerváltoztatás utáni magyar társadalom közgondolkodásában nem kis feladat ennek kialakítása. A globalizáció, az euroatlanti integráció folyamatainak összetett hatása, annak megítélése sok vitára adhat okot, egy azonban nem tagadható: az egyre heterogénebbé, multikulturálissá váló társadalom léte. Ebben a világban kell megtalálnunk azt a közös nevezőt, amely birtokában a társadalom egyes tagjai vagy csoportjai alkalmassá válnak az ebben a társadalomban való produktív létezésre, a magyar identitás, hagyományok, nemzeti jelleg megtartása és ápolása, a posztmodern kor kihívásaira adott nemzeti válasz mellett² a befogadás, megértés, tolerancia képességére. Kétoldalú problémakörrel van szó természetesen, hiszen ezen képességek elsajátításához nemcsak a „másik”, hanem a „saját” (népi) kultúra megismerése is elengedhetetlen. Ezen képességek kialakításának egyik legfontosabb lehetősége a biztos (tudományos) forrásokból való ismeretszerzés, a pontos, árnyalt, többirányú megismerés, amely biztosításának legkézenfekvőbb színtere természetesen a közoktatás.

Dolgozatomban a kisebbségi problémakör középiskolai oktatásának lehetőségével, empirikus tapasztalataival foglalkozom, szem előtt tartva azt a tényt, hogy a kérdés kezelésének ez csak az egyik felét jelenti, hiszen saját népi-nemzeti kultúránk

¹ Fülöpné 2009: 119.

² Vö. Balogné Zsoldos 2002: 3–4.; 22–27.

értő-érző megismerése a fent leírt képességek kialakításának ugyanolyan fontos velejárója, mint másokénak a megismerése.

„...Magyarországon az iskolarendszer hagyományosan olyan szocializációs mintákat nyújtott, amelyek kizárólag az asszimilációra, az egydimenziós értékrendszerre és a kulturális homogenitásra épültek, és amelyekben a másság el- és megismerésének egyáltalán nem volt tere. A rendszerváltás folyamata az iskolarendszer alapjául szolgáló homogén értékrendszert lényegi pontokon tette kérdésessé, s ugyanakkor felszínre kerültek vagy kiéleződtek azok a társadalmi konfliktusok, amelyek az etnikai, kulturális vagy egyéb szempontból eltérő csoportok, illetőleg a többségi társadalom között jöttek létre. Ebben a helyzetben különös felelősség hárul az iskolára, amelynek módjában áll olyan attitűdöket és magatartásmódokat kínálni, amelyek e konfliktusok kezelésében és a kisebbségekhez való viszonyban a toleranciát, a megértést és az együttműködést helyezik előtérbe.”³

A jelenlegi magyar közoktatásnak tehát lényegi szerep jut a konfliktusmentes társadalmi együttlét szemléletbeli előfeltételeinek kialakításában. Ezt a célt messzeemenően figyelembe véve született meg a '90-es évek első felében a Nemzeti Alaptanterv, amelynek későbbi módosításai tovább pontosították, fejlesztették ezt az elvet.⁴ Igen fontos kívánalomként fogalmazódik meg a szociális és állampolgári kompetencia fejlesztésének igénye, ezen belül is a demokráciára nevelés célja.

„Fontos az egyénnel, a csoporttal, a munkaszervezettel, a nemek közti egyenlőséggel, a megkülönböztetés-mentességgel, a társadalommal és a kultúrával kapcsolatos alapvető koncepciók ismerete... A pozitív attitűdök az emberi jogok teljes körű tiszteletén alapulnak, ideértve az egyenlőség és a demokrácia tiszteletét, a vallási és etnikai csoportok kulturális sokszínűségének megértését.”⁵

Ezen általános kívánalmaknak kell áthatniuk a Nemzeti Alaptantervben megjelölt műveltségterületek mindegyikének oktatását. Nyilvánvaló azonban, hogy a tanulóknak a „rejtett” szemléletformáláson túl sokkal konkrétabb ismereteket is szerezniük kell a kisebbség-problémakörrel ahhoz, hogy hitelesen tudják kialakítani magukban a fent leírt képességeket. A nemzettudat, a nemzeti önismeret megalapozása, a hazaszeretet elmélyítése mellett fontos a hazánkban és szomszédságunkban élő más népek, népcsoportok értékeinek, történelmének, hagyományainak megbecsülése.⁶ A magyarságtudat megőrzése (és nyilvánvalóan részben ennek kialakítása) mellett az európai polgárrá nevelés tekintetében fontos, hogy váljanak nyitottá és megértővé a különböző szokások, életmódok, kultúrák, vallások iránt. A konkrét ismeretszerzés helyszíne pedig az általános iskolai nép- és honismeret

³ Erős Ferencet idézi Gombos – Kiss 1998: 9. Lásd még Erős 1998: 51. Vö. Csákö 2009: 156–159.

⁴ Lásd: Nemzeti Alaptanterv 2003: II. rész: Az iskolai nevelés-oktatás közös értékei.

⁵ Nemzeti Alaptanterv 2003: III. rész: Az iskolai nevelés-oktatás alapvető céljai.

⁶ Nemzeti Alaptanterv 2003: III. rész: Az iskolai nevelés-oktatás alapvető céljai.

modul, illetőleg a középiskolai-gimnáziumi tantárgyszerkezetben jelentkező társadalomismeret (integrált vagy önálló tantárgyként).

A fenti elvek gyakorlatban történő megvalósítási lehetőségeinek elemzése mellett fontos célom az is, hogy bemutassam, hogyan lehet az akadémiai tudományok, jelen esetben néprajzi és szociológiai kutatások legfrissebb eredményeit megismertetni, érthetővé és élvezhetővé tenni a középiskolás diákokkal.

II. A minoritás kérdésének pedagógiai aktualitása

A Nemzeti Alaptanterv elveinek megfogalmazása óta másfél évtized, a társadalomismeret követelményrendszerének meghatározása óta pedig csaknem egy évtized telt el. Kérdésként merülhet fel tehát, hogy vannak-e kézzel fogható eredményei az azóta felnőtté vált generáció gondolkodását tekintve, illetőleg hogy mennyire épültek be ezek az elvek a magyar közoktatás rendszerébe. Mindkét kérdésre választ adhat a konfliktuskezelő pedagógiai szakkönyvek utóbbi években történő megszáporodásának ténye, a médiában nap mint nap hallható hírek a kirekesztésről, bántalmazásról, erőszakos szegregációról, amelyek arra hívják fel figyelmünket, hogy mind a társadalomban, mind pedig annak mikroszintű tükörterében, az iskolában is igencsak feszült viszonyok uralkodnak. Utóbbi kérdéseinkre választ keresve pedig szembesülnünk kell azzal, hogy a magyar iskolák többségében sem általános iskolai, sem pedig középiskolai szinten nem kap kellő hangsúlyt a társadalmi problémák oktatása.⁷ A magyar fiatalok generációi úgy kerülnek ki a közoktatás intézményeiből, hogy az aktuális szociális konfliktusokról nincsenek szaktudományilag megalapozott ismereteik, így azok értelmezésében, megítélésében saját egyéni tapasztalataikra (amelyek a kép többoldalú, árnyalt láttatására többnyire elégtelenek), nem egzakt forrásból hallottakra, vagyis előítéleteikre kell hagyatkozniuk.

Véleményem szerint tehát, bár a minoritás kérdésének megértését célzó pedagógia programok elvi szinten igen kidolgozottak (Nemzeti Alaptanterv), addig azok gyakorlati megvalósulása igen nehézkesen működik. A társadalmi kérdések tanórán való fölvetése nyilvánvalóan a pedagógusok részéről is komoly felelősségérzetet és felkészülést igényel, ugyanakkor látni kell, hogy a kirekesztés, elutasítás, intoleráns megnyilvánulások megelőzésében a pedagógusoknak kulcsszerepük van.⁸ Nyilvánvalóan ehhez a saját élményektől és tapasztalatoktól elvonatkoztatni

⁷ Vö. Csákö Mihály tanulmányát, amelyben empirikus kutatásokkal bizonyítja, hogy a magyar középiskolák (illetőleg maguk a tantárgyak) lényegében alig nyújtanak társadalmi ismereteket.

⁸ Fülöpné 2009: 121.

tudó, társadalmi érzékenységet mutató pedagógus személyiség szükséges.⁹ Emellett pedig ki kell dolgozni azokat az egyéni pedagógiai módszereket és eljárásokat, amelyek a kérdések hatékony tanulói befogadását segítik.

A Nemzeti Alaptanterv e tekintetben annyiban van segítségünkre, amennyiben meghatározza az ember és társadalom műveltségterület általános fejlesztési követelményeit. A mi szempontunkból a legfontosabbak ezek közül a következők:

Ismeretszerzés: többek között irányított beszélgetésből, hallott és olvasott elbeszélő szövegekből, különböző írott forrásokból, statisztikai táblázatokból, grafikonokból, diagramokból.

Kritikai gondolkodás: Többek között társadalmi-történelmi problémák felismerése és megfogalmazása, különféle társadalmi-történelmi jelenségek összehasonlítása. Önálló vélemény megfogalmazása társadalmi, történelmi eseményekről, jelenségekről és személyekről.

Tájékozódás térben és időben: A történelmi tér változásainak leolvasása különböző (népsűrűségi, vallási) térképekről.

A tartalom kulcselemei: Többek között a helyi hagyományok, a lakóhely múltja. Ismeretszerzés a határon túli magyarok történetéről és kultúrájáról. Ismeretszerzés a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek – köztük a romák – történetéről, a magyarországi zsidóság történetéről. A humanitárius jog, érdekképviselet, emberi jogok, alapvető szabadságjogok ismerete. A reflexiót irányító kérdések. Többek között legyen alkalmuk a tanulóknak arra, hogy választ keressenek olyan kérdésekre, mint: vannak-e abszolút erkölcsi értékek; miért kerülhet ellentmondásba erkölcs és jog; hányféle közösségi identitása lehet egy embernek; hogyan élhetnek együtt különböző kultúrák, vallások, népek.¹⁰

A minoritás problémakör tárgyalásának sajátos plusz lehetőségét biztosítja a néprajzi szemlélet alkalmazása. A népi kultúra oktatása, a hagyományok megismerése a saját nép és más népek elfogadására, tiszteletére nevel.¹¹ A „saját” oktatása mellett azonban helyet kaphat a szomszédos népek, illetőleg a magyarországi nemzetiségek tradícióinak ismertetése is, a néprajzi tartalom (kulturális antropológiai jellegének kidomborításával) oktatása ekképp nemcsak a hazaszeretet fejlesztésének és az identitás érzésének nélkülözhetetlen területe, hanem a mások tiszteletére nevelésnek is.

A minoritás problémakör oktatásának fentebb jelzett aktualitásának különös hangsúlyt adnak a korábban már részben szintén említett tény, a mai tanulógenerá-

⁹ Lásd Fülöpné Erdő Mária tanulmányát a pedagógusjelöltek értékorientációjáról. Fülöpné 2009: 119–131. Vö. a pedagógus szerepét a demokráciára nevelésben – Csákó 2009: 163–167. Lásd továbbá Eröss – Gárdos 2008: 61–67.

¹⁰ Nemzeti Alaptanterv 1995: 86–87; 89–90.

¹¹ Vö. Balogné Zsoldos 2002: 32–33.; lásd még Ágh Zsófia álláspontját – idézi Balogné Zsoldos 2002: 64.

ció rendkívül hiányos ismeretei, ebből következően többnyire nem direkt rosszinulatú, de kifejezetten intoleráns és nem befogadó megnyilvánulásai.

Az alábbiakban egy hét egységből álló, általam kipróbált oktatási „csomag” bemutatására vállalkozom, amely alkalmas a minoritás kérdéskör tárgyalására középiskolai keretben.

III. A kisebbségi kérdés tematikus oktatási lehetőségei az egyéni tapasztalat tükrében

Az oktatási program egységei a következők:

1. A kisebbség fogalma, csoportosítása.
2. A kisebbségekhez való viszonyulás nemzetállami meghatározottsága. A kisebbségek jogvédelmének alapvető demokratikus céljai és jellemzői. A kisebbségek helyzete és jogvédelme az Európai Unióban.
3. A kisebbségek helyzete Magyarországon az államalapítástól a rendszerváltoztatásig. A kisebbségek jogai és jogvédelme Magyarországon 1990 után.
4. A törvényileg (1993) elismert 12 magyarországi nemzeti kisebbség történetének és jelenlegi helyzetének elemzése.
5. A törvényileg elismert (1993) magyarországi etnikai kisebbség (cigánység) történetének és jelenlegi helyzetének elemzése.
- 6–7. A határon túli magyar nemzeti kisebbségek 20. századi történetének és jelenlegi helyzetének elemzése

Az imént felsorolt hét óra elhelyezése a társadalomismeret tanmenet évfolyamokra lebontott rendszerében sokszoros megfontolást igényel. A hét egységet célszerűnek tartom egymástól nem elválasztva, azokat egymás után, a fent említett sorrendben megtartani.

Ennek megvalósíthatósága természetesen az adott középiskola órahálójától függ, illetve hogy a társadalomismeret milyen módon (integráltan, önállóan, fakultációként) szerepel a tantárgyak sorában.

1. A KISEBBSÉG FOGALMA, CSOPORTOSÍTÁSA

A TÉMA HELYE ÉS FUNKCIÓJA A TANMENET TEMATIKAI RENDJÉBEN:

Az új ismeretet feldolgozó órátípus egyben a kisebbségek témakörének bevezető, alapozó szakaszaként határozható meg, ahol a téma iránti érdeklődés felkeltése, a

hosszú távú motiváció biztosítása¹² mellett a legfontosabb alapfogalmak megbeszélésére kerülhet sor.

OKTATÁSI-NEVELÉSI CÉL:

Az emberi társadalom végtelen számú kisebbségi csoportra tagolhatóságának, illetőleg ennek elvi lehetőségének felismertetése. A kisebbségben lét szociális (szocializációs) és individuális pszichológiai meghatározottságának kiemelése rávilágít arra, hogy a kisebbséghez való tartozás kisebb részben tudatos döntés, nagyobb részben azonban „beleszületés” következménye. Az értő-érző, kisebbségeket elfogadó, empátikus és toleráns viselkedésforma kialakulásának, illetőleg lehetőségének biztosítása a diákok számára a rádöbbenés, felismerés, pontos ismeretközlés és ismeretszerzés eszközeivel. A kisebbségek és a többségi társadalom viszonyának megértetése a humanitárius demokrácia és az alapvető emberi értékek függvényében.

A TARTALOM KULCSELEMEI:

1. *A kisebbség fogalma, a kisebbségi csoport kialakulásának tényezői:*

A kisebbségi csoport keletkezésének általános jellemvonásai megrajzolásával válik lehetőség annak megvilágítására, hogy bármely társadalomban végtelen számú olyan csoport hozható létre, amely az előre meghatározott – csoportalakító – tényezőkben eltér a többségtől. Az általános értelemben vett kisebbségi csoport fogalma ekképpen a következő: *A társadalom egésze előre meghatározott szempontrendszerek alapján csoportokra bontható. Egy csoportba az adott szempontrendszer szerint azonos tulajdonságokkal rendelkezők kerülnek. E szempontrendszer szerint a legnagyobb elemszámú csoport alkotja a többségi csoportot, az ettől kevesebb elemszámúak szükségképpen az adott tulajdonságokban kisebbséget alkotnak.*¹³

A következő lépés a *kisebbségi csoportba kerülés feltételeinek* taglálása. Ezek a következők: *Kirekesztés általi és az önfelvállalás.* Utóbbi lehetőség megvilágításához célszerű részletesen elemezni az *egyén útját a kisebbséggé válás folyamatában* (igen hasznos, ha ennek személyiségpszichológiai összetevőivel a diákok már korábban, a társadalomismeret órák pszichológiai blokkjában már megismerkedtek): *1. születés. 2. szocializáció.*¹⁴ *3. személyi identitás kialakulása* (a személyi tulajdonságok másságának pszichológiai felismerése és ennek esetleges pszichológiai krízis jellege), *4. a csoportiden-*

¹² A motiváció kérdéskörében lásd: Kozéki – Berghammer: 1990: 9.; Kürti 1988: 50–52.; Nagy 1993: 57–58.; 89.; 97–98.; Orosz 1987: 114.; Rogers 1998: 223–237.; Réthy 1998: 54–69.; Tóth 1997: 247.; 252–253.

¹³ Vö. Fülöpné 2009: 121.

¹⁴ A fogalom pedagógiai szempontú értelmezési lehetőségeiről lásd Raicsné 2002: 61–64.

títás kialakulása (közös „kulturális” jegyek észlelése, a kultúra, tradíció, vallás és egyéb csoportalkotó tényezők megemlítése).¹⁵

Mindezek után kerülhet sor a kisebbségi csoport társadalmi relevanciájának, kialakulásának a tárgyalására. A fogalom meghatározása: *Az adott társadalomban számtalan szempontrendszer alapján létrehozható kisebbségi csoportok közül társadalmilag relevánssá azok emelkednek, amelyek mellett, hogy számarányukat tekintve reprezentatív csoportot alkotnak, a többségi társadalom irányában politikai, társadalmpolitikai igényekkel (esély- és jogegyenlőség) lépnek fel, a társadalom számára megoldandó problémát jeleznek (kisebbségpolitika) és tagjait az adott csoporthoz való tartozás tudata hatja át.* A társadalmi relevancia fogalmának, az esély- és jogegyenlőség problematikájának megértetésekor célszerű kitérni a demokratikus rendszer *in statu nascendi* okozta hátrányainak taglalására: a demokrácia létezésétől fogva a többség hatalomgyakorlási formája, amiképp a kisebbség szükségszerűen kerül(het) társadalmilag, politikailag és szociálisan hátrányos helyzetbe. A kisebbségi jogalkotás ezen demokratikus hátrányok kompenzálása (e kérdés részletes elemzésére a kisebbségek jogvédelménél célszerű visszatérni). Igen fontos itt a „normalitás” közösségfüggő, kultúrafüggő voltának, viszonylagosságának hangsúlyozása), 4. *A többségi társadalom (ideális esetben) a társadalmi igazságosság jegyében megoldandó problémát lát az adott kisebbségi csoportban* (szellemileg és testileg akadályozottak).

2. A kisebbségek csoportosítása

A bevezető óra következő nagy egysége a kisebbségek csoportosításának lehetőségei. A leggyakrabban alkalmazott felosztás a következő:

A) Faji, nemzeti, etnikai és vallási kisebbségek

B) Szociális kisebbségek

Az első csoportnál szükségszerű valamennyi fogalom mélyreható megtárgyalása. A faji kisebbség esetében ez a mélység attól függ, hogy milyen évfolyamon kerül tárgyalásra a fogalom, hiszen ennek fényében támaszkodhatunk előzetes történelmi ismeretekre. A fajiság kérdésénél megemlítés szintjén lehet utalni a legfontosabb történelmi előzményekre (a 19. századtól kezdődően: Darwin, Gobineau, a 20. században a faji ideológiára). Mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy a faji alapú kisebbségalkotás ma elítélendő gyakorlat, maga a fogalom alkalmazása is kerülendő.

A nemzeti és etnikai kisebbség fogalmát célszerű lehet egymás viszonylatában tárgyalni. A nemzeti kisebbség a nemzetiség fogalmának szinonimája, olyan kisebbséget jelöl, amely egy adott állam területén a saját nemzetállamától elszakítva él. Ekképp a nemzeti kisebbség rendelkezik a nemzetté válás, a nemzetalkotás valamennyi kritériumával (közös származástudat, közös történelmi múlt, közös anyanyelv és nemzeti tradíciók, meghatározott és jól körülhatárolható földrajzi területen való elhelyezkedés) és tagjait az adott nemzetállamhoz való tartozás

¹⁵ A fentiekhez vö. Ainlay – Crosby 1998: 12–28.

tudata hatja át. Ennek viszonylatában értelmezendő az etnikai kisebbség fogalma: *Az etnikai kisebbség az etnikum fogalmának szinonimája, olyan kisebbséget jelöl, amely nem rendelkezik saját nemzetállammal és a nemzetté válás kritériumai közül egy vagy több tényező hiányzik. Tagjait viszont itt is áthatja a kisebbségi öntudat.* A két fogalom közötti különbség megértéséhez célszerű a diákokkal példákat kerestetni vagy rávezetni őket ezek felismerésére. Így sorolhatnak fel többet a magyarországi nemzetiségek közül és bukkanhatnak rá a (törvényileg egyetlen) magyarországi etnikumra, a cigányságra. Általam is tapasztalt, a diákok által fölvetett kérdésként merülhet fel a zsidóság problematikája. Minthogy ideális esetben ez a kérdés külön tanóra keretében kerül taglalásra, e helyütt talán elegendő annyit megvilágítani, hogy bár a zsidóság rendelkezik nemzetállammal, az asszimiláció sok esetben erőteljes volta miatt a nemzetalkotás kritériumai (közös nyelv, elhatárolható belakott földrajzi tér stb.) hiányoznak, illetőleg a zsidóság önmeghatározása (nemzetiség, etnikum, vallási csoport) is ambivalens. Nem közismert, de az általam tanított osztályokban felvetett kérdés volt a kurdok helyzete, akik rendelkeznek a nemzetté válás valamennyi feltételével, mégsem bírnak nemzetállammal. E kérdésnél a nemzetközi és nagyhatalmi politika akadályozó szerepét célszerű kiemelni, akár megemlítve a palesztin kérdést is.

A *vallási kisebbség* esetében célszerű a fogalmat elkülöníteni a felekezeti kisebbségtől. A világvallások és az azokon belüli felekezetek részletes elemzésére nem feltétlenül ezen témacsoportban kell helyet szorítanunk, annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy a többségi társadalomra jellemző *világvallástól*, és annak bevett felekezeteitől eltérő hitvilággal rendelkező csoportok tekinthetők elsősorban vallási kisebbségnek. Így tehát a más világvallás követői, illetve a világvalláson belüli *kisegyházak*, valamint a *szekták* követői.

A második csoportnál a *szociális kisebbségek* csoportjainak bemutatására kerül sor, nyilvánvalóan csak a legfontosabbakat, illetőleg a legerősebb társadalmi relevanciával bírókat érintve. Itt kerülnek szóba a *fogyatékkal élők kisebbségi csoportjai* (esetlegesen az alsó csoportokkal együtt), a *bevándorlók és hontalanok*, a *vendégmunkások*, a *szociálisan többszörösen hátrányos helyzetűek* (szegénység problémája), a *drogfogyasztók*, a *politikai diszkrimináció áldozatai* és az *eltérő szexuális orientációt képviselők* csoportjai. A szociális kisebbségek egyes csoportjait az adott osztály életkori sajátosságainak, érdeklődésének és korábbi ismereteinek fényében lehet részletesen vagy kevésbé részletesen kifejteni. A szociális kisebbségeknél hasznos lehet az *ellenkultúra* és a *szubkultúra* fogalmának megismertetése, vagyis az adott kisebbségi csoport által képviselt sajátos és többnyire csak az adott csoportra jellemző kulturális jegyek és attitűdök megemlítése (rockerek, emósok, skinheadek stb.).

Az óra utolsó szakaszában a *nemzeti és etnikai kisebbségek csoportosításának egyéb lehetőségeiről* lehet szót ejteni, a példák tükrében így lehetőség kínálkozik néhány európai etnikai és nemzeti kisebbség megemlítésére. A csoportosítás lehetőségei: 1. *Számarány alapján* jelentős (skótok, katalánok) és jelentéktelen (frízek, réto-romá-

nok) társadalmi-politikai súlyúak. 2. *Származás szerint* az állam létrejötte előtt ott élő „őslakosok” (lappok), az állam létrejötte után annexióval létesült csoport (dél-tiroli németek), az állam létrejötte után bevándorolt kisebbségek (románok a történeti Magyarországon, ázsiai kisebbségek Európában). 3. *Földrajzi elhelyezkedés szerint* az állam egy elhatárolható földrajzi egységében jelentős többségben (skótok az Egyesült Királyságban), az állam egy elhatárolható földrajzi egységében kisebbségben (dánok Schleswigben), az állam több földrajzi régiójában szórványban (görögök Magyarországon), több állam területén egymással földrajzilag összefüggő tömbben (katalánok Spanyolországban és Franciaországban). 4. *Kisebbségi törekvéseik szerint*: A. nyelvi-kulturális önállóság. B. Autonomista-regionalista törekvések. C. Szeparatista törekvések. A kisebbségi törekvéseknél érdemes kitérni a kulturális autonómia és a területi autonómia fogalmi különbözőségeire is.

2. A KISEBBSÉGEKHEZ VALÓ VISZONYULÁS NEMZETÁLLAMI MEGHATÁROZOTTSÁGA. A KISEBBSÉGEK JOGVÉDELME NEK ALAPVETŐ DEMOKRATIKUS CÉLJAI ÉS JELLEMZŐI. A KISEBBSÉGEK HELYZETE ÉS JOGVÉDELME AZ EURÓPAI UNIÓBAN.

OKTATÁSI-NEVELÉSI CÉL:

Az állam- és kultúrnemzet fogalmának, kialakulási tényezőinek megismerésével a diákok megértik a különbséget a nyugat-európai individuálközpontú kisebbségfelfogás és a kelet-közép-európai típusú kollektív jogokat előnyben részesítő kisebbségpolitika között. Érezhetővé válik számukra a történeti múlt okozta nemzetkülönbség, a társadalmi szintű gondolkodásban máig létező törés Európa két makrorégiója között. Ezáltal a kisebbségeket hazánkban illető társadalmi megnyilvánulások is jobban érthetővé válnak számukra. A jogvédelem kapcsán megismerkednek a demokratikus rendszer okozta hátrányok szükségszerű kompenzációs lehetőségeivel, megértik a pozitív diszkrimináció jelentőségét. Képet kapnak az Európai Unió 20. századi kisebbségpolitikájának alakulásáról és információkat szereznek a legfontosabb, napjainkban működő jogvédő szervezetekről.

A TARTALOM KULCSELEMEI:

Az óra első, markáns egységét a két nemzetállam-típus elemzése jelenti. Mind az államnemzet, mind pedig a kultúrnemzet jellemzésekor az államtípusnak a területén élő kisebbségekhez való viszonyának kérdését, ennek megértését célszerű szem előtt tartani.

1. *Az államnemzet (nyugati nemzetállam – egyéni jogok)*

A legfontosabb annak megértése, hogy a nyugat-európai típusú fejlődés eredeti célja az volt, hogy a feudális tagoltságot megszüntesse és hogy az így megszülető új nemzetnek

(pl. a francia forradalom során) *mindenki, aki az adott állam területén él, egyenrangú szabad polgára legyen.* (Itt az idő függvényében lehet kitérni a nyugat-európai középkor jellemző sajátosságára, vagyis hogy a rendi szisztéma [és majd később az újkori abszolutizmus] kiépülésével megerősödő polgárság a nemzetiségi és etnikai csoportok asszimilációs, „felszívó” közegeként működött.) Az új típusú nemzetfelfogás megszületésével létrejön az a gondolkodásmód is, amelyben *az államalkotó nép mellett élő más nemzetiségi és etnikai közösségek tagjai* (akik korábban az államalkotó nép többségéhez hasonlóan feudális alávetettségben éltek), *maguk az egyének a nemzetállam létrejöttével elvileg nem kisebbségi státusba jutottak, hanem éppen az államalkotó nép részévé emelkedtek* (az államalkotó nemzet nem „csinált” belőlük kisebbséget). *Ebben a gondolkodásban tehát nincs értelme a nemzeti, etnikai kisebbségről mint csoportról beszélni, vagyis kollektív entitásként nem jeleníti meg őket.*

Ezen eszmefuttatás következő eleme az a tény, hogy *a nemzetállami gondolkodás az etnikai, nemzeti, vallási kisebbségeket nem kezeli a társadalom más kisebbségi csoportjaitól elkülönítve, szinte szakrális helyzetbe emelve, hanem az összes (szociális) kisebbség egy alcsoportjaként értelmezi.*¹⁶ A gondolatmenet következő szintje pedig az, hogy *a csoporthoz való tartozás önkéntes, szabad döntés eredménye,* vagyis valamilyen tulajdonságuk alapján, de az érintettek akarata ellenére nem lehet egyéneket csoportokká szervezni, hiszen a kisebbségekhez tartozók többsége az államnemzeti gondolkodásban nem is akarja, hogy a jogalkotás a társadalom egészétől elkülönítve kezelje őket¹⁷ (mivel pontosan a jogegyenlőségért küzdenek politikai szinten). A nemzeti és etnikai kisebbségek részéről megnyilvánuló attitűd legfontosabb eleme pedig az, hogy *túlnyomó többségük nemzettudata, nemzeti identitása az adott nemzetállamhoz kötődik* (kiváló példája ennek az Amerikai Egyesült Államok afroamerikai lakosságának „amerikai” identitása, nemzettudata).

A fentiekből következően tehát a tanulók számára leginkább hangsúlyozandó államnemzeti jellemvonás, hogy *a kisebbségi lét problematikáját az egyén szintjén értelmezi, amiképp semmilyen kisebbségi csoport nem rendelkezik kollektív jogokkal.*

Célszerű ezt a típusú gondolkodást közismert példákkal megvilágítani (pl. az Amerikai Egyesült Államok területén számarányukat tekintve jelentős politikai súllyal bíró spanyolajkú népesség, amely túlnyomó többségének nemzettudata az afroamerikaiakhoz hasonlóan „amerikai”, a spanyol anyanyelv közigazgatásban való használata pedig személyi és nem kollektív jog). Ezekkel a példákkal világosan érthetővé válik a tanulók számára, hogy *az államnemzeti felfogásban a kisebbségi jogok egyéni szintű biztosításával érik el az elvileg kisebbséghez tartozó személyek „beemelését” a többségi társadalomba,* ekképp azok is államalkotó tényezővé, a nemzet részévé válnak. Hangsúlyozandó azonban, hogy az államnemzeti elgondolás sem feltétlenül jelenti

¹⁶ Keményfi 2004: 76–77

¹⁷ Lásd Keményfi 2004: 77.

azt, hogy ne léteznének az etnikai ellentétek (példaként megemlíthetők Észak-Írország, Baszkföld, Katalónia, Korzika).¹⁸

2. *A kultúrnemzet (a keleti nemzetállam – kollektív jogok)*

A legfontosabb annak megértetése, hogy a közép- és kelet-európai államsfejlődést a középkortól kezdődően áthatja a makrorégió rendkívül sok népének küzdelme az államalkotás jogáért. A térségben az újkortól kezdve lényegében nem tud olyan államalakulat létrejönni, amely teljes egészében határai közé zárná az államalkotó etnikumot és kizárná a többi etnikai és nemzetiségi csoportot. Ennek okán a legújabb korra etnikailag igen „kevert” régió alakul ki, amelyet a két világháború utáni politikai döntések, határvonások a nemzetiségi kérdés által még feszültebb térséggé alakítanak.

Ezen folyamat következménye, hogy a kultúrnemzetté (ekképp soknemzetiségű állammá) válással párhuzamosan az adott nemzetállam területén élő többi etnikum (mint az államalkotás „versenyében” alulmaradt, kimaradt csoport) a nemzeti vagy etnikai kisebbség státusába süllyedt. Soknemzetiségű államok alakulnak ki tehát, amelyben egy vezető népcsoport játszik uralkodó (állam- és nemzetalkotó) szerepet.

Ebben az elgondolásban a nemzeti és etnikai kisebbség meghatározásában a közös kultúra, múlt dominál, tagjait pedig az azonos eredettudat, történelmi hagyományok és csoportidentitás hatja át, egyúttal a társadalmi helyzetektől független, történelmi kontinuitással bíró közösség.¹⁹ Az etnikai, nemzeti kisebbséghez való tartozás a kultúrnemzetek esetében igen határozott politikai, sőt külpolitikai kérdésként, problémaként körvonalazódik. Ennek okán pedig nem sorolhatók a szociális kisebbségek csoportjaival azonos, egyéni jogi szabályozás alá eső kategóriába, hanem a kollektív jogok eszköztárával kezeli a kérdést. Ennek pedig az lesz a következménye, hogy a kultúrnemzetek esetében a kisebbségekre kétféle jogi szabályozás vonatkozik, hiszen a szociális kisebbségeket csak egyéni jogok illetik meg, míg az etnikai és nemzeti (olykor vallási) kisebbségeket – nyilván az egyéni jogok mellett – kollektív jogok is. A fentiekből következő jellemvonás az is, hogy a kultúrnemzeti jogalkotás szigorúan megkülönbözteti a „régit” és az „új” nemzetiségeket. Ennek kiváló példája lesz egy, a későbbi órán bemutatása kerülő 1993. évi magyar kisebbségi törvény, amely 12 nemzeti és 1 etnikai kisebbséget ismer el, amelyek „legalább egy évszázada honos népcsoportként”²⁰ vannak jelen az ország területén, az utóbbi két évtizedben növekvő számú ázsiai és afrikai kisebbségekkel azonban nem számol.

¹⁸ Vö. Ring 2005: 7.

¹⁹ Lásd Keményfi 2004: 80.

²⁰ 1993. évi törvény.

3. *A kisebbségek jogvédelmének alapvető demokratikus céljai és jellemzői, az Európai Unió kisebbségpolitikája.*

Az államnemzet és kultúrnemzet kisebbségekhez való viszonyulásának megértése után térhetünk át az euroatlanti demokratikus rendszerek jogvédelmének, kisebbségpolitikájának kérdésére, elsősorban az Európai Unió kisebbségpolitikájára koncentrálni. Ideális esetben támaszkodhatunk a tanulók meglévő ismereteire, hiszen az euroatlanti integráció történetét földrajz órán a 10. évfolyamon már tanulhatták.

Az európai *szupranacionális kisebbségpolitika kialakulásának történeti előzményeire* csak vázlatosan érdemes utalni. Megemlíthető az 1815. évi bécsi kongresszus záródokumentuma (Acte Finale), amely a szétszakított lengyel állam lakosságának kisebbségi védelmet helyezett kilátásba. A 20. századból mindenképpen érdemes lehet utalni az I. világháború utáni rendezési elvek közül a *wilsoni elképzelésre* a nemzetek önrendelkezési jogáról, illetőleg a *trianoni záródokumentumokban* szereplő kisebbségvédelmi pontokra. Ugyanez említhető meg az 1947. évi párizsi békeszerződéssel kapcsolatban. A dokumentum jelenlegi aktualitása végett hasznos lehet kitérni az 1948. évi Eleanor Roosevelt-féle *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának* 30 pontjára (idő függvényében sor kerülhet ezek némelyikének elemzésére is).

Az európai integráció kisebbségi kérdéseit tekintve az 1950. évi *Emberi Jogok Európai Egyezményét*, illetőleg az ennek betartására létrehozott, máig működő *Emberi Jogok Európai Bíróságát* kell megemlíteni.

Fontos hangsúlyozni, hogy 1950-től kezdődően az európai integráció a kisebbségi kérdésekkel lényegében nem foglalkozik, vagyis a létrejövő *Európai Unió nem rendelkezik kisebbségpolitikával*. Ennek okai: A) *nemzetek feletti gazdasági szervezetként* nem célja belpolitikai jellegű kérdések kezelése; B) *a tagállamok eltérő* (államnemzeti, illetve kultúrnemzeti) *kisebbségfelfogása* között nem célja megtalálni a konszenzust, ami egyébként szintén a tagállamok belpolitikai életébe való beavatkozás lenne. C) Az EGK, EK és később az EU is a *regionalitás elvét* vallja, vagyis az adott kisebbségek csak akkor részesülnek támogatásban, ha egy adott földrajzi-gazdasági régiót bírnak (dél-tiroli osztrákok) és ez a támogatás ekkor is a régióknak és nem a kisebbségnek szól.

Ezen elvek megértése után kell kitérni a 90-es évektől mégiscsak nyomokban megjelenő európai kisebbségvédelem okaira. Ezek: A) *A kisebbségek helyzete kiemelt biztonsági tényezővé válik* nemzeti és nemzetközi szinten is (például a baszkföldi és észak-írországi terrorcselekmények nemcsak az adott nemzet, hanem a nemzetközi rendszer biztonságát is fenyegetik. B) *Az Európai Unió mint szupranacionális szervezet kritikát fogalmaz meg az Európai Unió területén kívül élő* (részben európai) *kisebbségeket érintő nemzetállami szabályozásokkal kapcsolatban* (pl. francia lakosok Észak-Afrikában, britek Dél-Afrikában és Ázsiában), miközben ő maga sem rendelkezik kisebbségvédelmi szabályozással.

A fenti két tényező következtében az 1992. évi maastrichti szerződésekben kijelentik, hogy a kulturális, nyelvi, regionális sokszínűség az Európai Unió számára megőrzendő érték. Minthogy az Európai Unió továbbra sem rendelkezik olyan politikai hatalommal, amely az egyes tagállamok belügyeibe avatkozhatna, az *Európai Parlament 2005-ben ajánlásokat fogalmaz meg* az egyes tagországok számára a kisebbségpolitika követendő elveivel kapcsolatban. A dokumentum (*Az Európai Parlament állásfoglalása a kisebbségek védelméről és a megkülönböztetés elleni politikákról a bővítés utáni Európában*)²¹ előre kiválasztott szakaszainak órai elemzésével lehetőség nyílik a tanulók számára a ma érvényes európai kisebbségi elvrendszer (egyéni jogok a kollektív jogokkal szemben) megismerésére. Végezetül a 2007. évi *Lisszaboni Szerződésről* érdemes szót ejteni, amely magyar kezdeményezésre tartalmazza a kisebbséghez tartozó személyek tiszteletét, jogaiknak elismerését. Kiemelendő, hogy a dokumentum 2010. január 1-je óta az *Európai Unió alkotmányaként* funkcionál.

Az óra zárásaként az *európai kisebbségek jogvédelmének intézményi hátteréről* célszerű néhány szót ejteni, a legfontosabb politikai és civil szervezetek megemlékezésével.

3. A KISEBBSÉGEK HELYZETE MAGYARORSZÁGON AZ ÁLLAM-ALAPÍTÁSTÓL A RENDSZERVÁLTOZTATÁSIG. A KISEBBSÉGEK JOGAI ÉS JOGVÉDELME MAGYARORSZÁGON 1990 UTÁN.

OKTATÁSI-NEVELÉSI CÉL:

A magyar kisebbségpolitika történetének vázlatos áttekintésével a diákok történeti korszakokra lebontva fogják látni a magyar állam kisebbségekhez való viszonyulásának folyamatát. Érzékelné fogják a kisebbségi kérdés történeti vonatkozásait és társadalmi összefüggéseit, különösen az újkorban soknemzetiségűvé váló Magyar Királyság és a multinacionális állam trianoni felbomlása közötti időszakot tekintve. Megértik a II. világháború utáni, illetőleg a rendszerváltoztatás utáni kisebbségpolitika mozgatórugóit, jellemzőit.

A TARTALOM KULCSELEMEI:

1. *A Magyar Állam és a területén élő kisebbségek viszonya a középkortól 1947-ig*

A magyar kisebbségpolitika történeti előzményeinek tárgyalását az Árpád-házi uralkodók befogadó, betelepülést bátorító politikájának kiemelésével célszerű kezdeni. Hasznos lehet megemlíteni a magyarországi polgárság – mint a nemzetiségeket „felszívó”, asszimiláló közegnek – hiányát, amely szerepéről az államnemzeti kisebbségkoncepciónál már esett szó. Emeljük ki emellett, hogy a középkor folyamán jelentős számú német telepes csoportok érkeznek az országba.

²¹ Elérhető a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosa Hivatala honlapján. <http://www.kisebbségiombudsman.hu>

A vázlatos történeti áttekintés következő eleme a törökök által feldúlt, elnéptelenedett hódoltságai területek képének megjelenítése lesz, amellyel a 18. századi betelepítések okát világítjuk meg. Hasznos lehet arra is felhívni a figyelmet, hogy az új – legtöbbször nem magyar – földbirtokosok magántelepítéseket is végeztek az ország legkülönbözőbb pontjain. Kiemelendő ezen folyamat eredményeként, hogy a 18. század végére Magyarország multinacionális és multietnikus állammá válik. Ennek szemléltetésére használjunk diagramokat, amelyek elemzésével a tanulók maguk is tapasztalhatják, hogy a magyarság számaránya 50% alá csökken.

A multinacionális állam kialakulása kapcsán célszerű utalni a nemzetiségi kérdés mint politikai fenomén megjelenésére. A kérdés tárgyalása II. József nyelvredeletével indítható, amely megindítja a magyar nyelvi mozgalmat (utalás szintjén említhető itt meg a magyar jakobinus mozgalom, a nyelvújítás és 1844, a magyar nyelv hivatalossá tételének dátuma). A magyar nyelvi mozgalomra adott kisebbségi válasz a nemzetiségek politikai mozgalma. Fontos itt megemlíteni és röviden jellemezni a nemzetiségi ideológiákat, így a pánszlávizmust, az illirizmust és a dákoromán elméletet. A nemzetiségi mozgolódás csúcspontjaként az 1848-ban kirobbanó szabadságharcot említjük, amely a magyarországi nemzetiségek magyarelles oldalán való állásfoglalását jelentette. Hasznos röviden kitérni az 1849. évi, megkészt nemzetiségi törvényre.

A dualizmus korából az 1868. évi Eötvös-féle nemzetiségi törvény kiemelése és a politikai nemzet fogalmának megértetése igen lényeges. Utalni kell arra, hogy a liberális törvény jó néhány passzusát a magyar közigazgatási szervezet nem teljesítette maradéktalanul, ami a nemzetiségi lakosság politikai mozgolódását eredményezte (ennek román példája a későbbi órákon részletesen is tárgyalásra kerül). A dualizmus korának viszonylag liberális kisebbségpolitikája egyrészt a nemzetiségek politikai mozgolódásának is nagyobb teret enged, másrészt pedig tovább csökken a magyarság százalékos aránya a nemzetiségi lakossággal szemben.

Az utóbb említett két tényező együttesen eredményezi azon gondolat megjelenését, miszerint a nemzetiségi lakosság számának további növekedése, illetőleg politikai mozgolódása a Magyar Állam integritását veszélyezteti. Ez okozza a magyar kisebbségpolitika durva fordulatát, az 1907. évi Apponyi-féle oktatási törvény beiktatását, amely alapfokon is kötelezővé teszi a magyar nyelvű oktatást, sőt a nemzetiségi lakosságtól anyanyelvi szintű magyar nyelvtudást vár el.

A erőszakos, határozott asszimilációra készülő törvénykezés tovább rontja a magyar állam és a nemzetiségi lakosság viszonyát, amely az első világháborút követő béketárgyalásokkal éri el csúcspontját.

Az 1920. évi trianoni békekötés, illetőleg annak 1947. évi párizsi megismétlése részletesen nem tartozik ezen óra anyagához, a terület- és népességvesztéséget azonban érdemes röviden feleleveníteni a tanulókkal.

2. Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon 1947 és 1990 között

Az 1947 utáni szocialista magyar kisebbségpolitika jellemzőit tanári döntés függvényében ezen témacsoportban, illetőleg egy későbbi óra alkalmával is lehet részletesen tárgyalni. Én magam utóbbi megoldást választottam, mert így a II. világháború utáni magyar kisebbségpolitika közvetlenül összehasonlíthatóvá válik a szomszédos államok kisebbségpolitikájával és ezáltal élesebb párhuzam rajzolható meg a határon túli magyarság sorsával. Ebben az esetben is szükséges azonban ezen témacsoporton belül is szót ejteni a kérdésről, vázlatosan.

Fontos kiemelni, hogy bár a párizsi békeszerződés tartalmaz kisebbségvédelmi pontokat, annak betartására nemzetközi garanciák nem vonatkoznak, ezáltal alkalmazásuk lényegében elmarad. A közvetlenül a világháborút követő években a Kárpát-medence országai között kényszermigrációkra kerül sor. A tanulókkal ennek két formáját kell megismertetni: a lakosságcserét (csehszlovák–magyar példa) és az egyoldalú kitelepítést (német–magyar példa). Előbbi példára a határon túli magyarság kérdésénél érdemes részletesebben visszatérni. Hangsúlyozni kell, hogy a szocialista politikai berendezkedés nemzeti kisebbségként a németeket, szlovákokat, horvátokat, szerbeket, románokat és szlovéneket határozza meg, illetőleg etnikumként (e fogalmat nem használva) a zsidókat és a romákat. Ki kell térni a marxista ideológia kisebbségfelfogására, amely már a kérdés pusztá fölvetését is elutasítja, minthogy a nemzeti alá- és fölérendeltség ügyét a polgári kizsákmányolás egyik formájának tartja. Röviden utalni kell a Kádár-rendszer kisebbségpolitikájának két korszakára. Az első, 1957-től 1968-ig terjedő korszak az imént említett marxista felfogást követi, a második (1968–1989) viszont – részben az 1968. évi nemzetközi eseményeknek köszönhetően – a szocialista államok együttműködésének alapvető feltételeként jelöli meg a nemzeti kisebbségek kollektív jogainak elismerését.

A II. világháborútól 1990-ig terjedő korszakra vonatkozóan a tanulókat meg kell ismertetni a nemzeti és etnikai kisebbségek számarányának változásaival. E helyütt célszerű kitérni a népszámlálási adatsorok megtévesztő voltának kérdésére. A diákok kis rávezetéssel maguk is beláthatják, hogy az anyanyelv használata, illetőleg az önbevalláson alapuló nemzetiségi-etnikai hovatartozás nem ad reális képet az adott nemzeti vagy etnikai kisebbség valós számáról. A valósághoz való közelítés a népszámlálási kérdőívek összetettebbé válását eredményezi. A magyarországi nemzetiségek számarányának változásával kapcsolatban érdemes a KSH diagramjait bemutatni, elemezni. A diagramok elemzése során a tanulókkal lehetséges magyarizációkat kerestünk az 1949 és 1960 között, valamint az 1960 és 1990 között bekövetkező változásokra. Az első szakasz esetében mindenképpen hangsúlyozni kell a demográfia általános törvényszerűségét, vagyis a nagy háborúk után megfigyelhető általános népességszám-növekedést. Ezzel kell párhuzamba állítani a kisebbségpolitika alakulását, vagyis hogy 1949-ben a lakosság bátortalanabban vállalta fel nemzetiségi hovatartozását, mint 1960-ban. A második szakaszra vonatkozóan

az előrehaladó természetes asszimilációt kell megemlíteni, valamint figyelembe lehet venni az 1990. év körüli bizonytalan politikai helyzet hatását is.

A nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon 1990 után

Az előbbi gondolatmenetből rögtön következik a nemzeti és etnikai kisebbségek jelenlegi számarányának kérdése.²² Szintén KSH diagram felhasználásával a diákok szemléletesen láthatják, hogy Magyarország jelenleg nemzetállamnak, etnikailag lényegében homogénnek tekinthető, a magyar népelem 96%-os többségével.

Mutassunk be olyan diagramot is, amely az egyes nemzetiségek és etnikumok egymáshoz viszonyított számarányának érzékeltetését segíti, hiszen ezzel a tanulók vizuálisan érzékelhetik az egyetlen magyar etnikum és a tizenkét nemzeti kisebbség részeseését a magyar kisebbségi összslakosságon belül.

A következő lépésként a kisebbségek jogi státusának kérdésére kell kitérni. Ebben a vonatkozásban a legfontosabb az 1993. évi törvény a kisebbségek jogállásáról.²³ Célszerűnek tartom a törvény egy-egy paragrafusának elemezését, értelmezését a diákokkal. Ami mindenképpen kiemelendő, az a nemzeti és etnikai kisebbség meghatározásának kritériumai, vagyis a történeti kontinuitás elve, illetőleg a kisebbségi önkormányzatok rendszere (települési, területi és országos). Hangsúlyozandó, hogy a törvény mind a mai napig hatályos, és az tizenkét nemzeti és egy etnikai kisebbséget ismer el Magyarországon területén.

Zárásként a magyarországi kisebbségvédelem fórumaira (politikai és civil szervezeteire) kell kitérni.²⁴ Hogy miért van egyáltalán szükség a kisebbségvédelemre és mi jellemző a magyarországi kisebbségek elfogadottságára, azt a legfrissebb szociológiai felmérések (előítéletesség-mutatók, kisebbségi csoportokkal szembeni rokonszenv mérése stb.) bemutatásával lehet érzékeltetni.²⁵ Mindezek után a legfontosabb jogvédő szervezetek említendőek meg.

²² Vö. Hajdú 2002: 158–159.

²³ Elérhető: http://www.complex.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99300077.TV. Vö. Hajdú 2002: 157.

²⁴ Vö. Hajdú 2002: 160–161.; 174–175.

²⁵ A társadalmi előítéletesség vizsgálatának empirikus tapasztalatait lásd még Erős 1998: 53–75. A felmérésekről lásd a példát: Murányi 2006: 46–51.

4. A TÖRVÉNYILEG (1993) ELISMERT 12 MAGYARORSZÁGI NEMZETI KISEBBSÉG TÖRTÉNETÉNEK ÉS JELENLEGI HELYZETÉNEK ELEMZÉSE

OKTATÁSI-NEVELÉSI CÉL:

A tanulók átfogó képet kapnak a Magyarországon élő nemzeti kisebbségekről, megértik, hogy létezésük a magyar kultúra szerves egészébe illeszkedik, hagyományaik Magyarország kulturális értékeit gazdagítják.

A TARTALOM KULCSELEMEI:

Az egyes nemzeti kisebbségekre vonatkozó anyag feldolgozása a diákoknak előzetesen kiadott gyűjtőmunka ismertetéseként is megvalósítható. Ebben az esetben is a bemutatás szempontjai: a kisebbségi lakosok száma, földrajzi elhelyezkedése, Magyarországon való jelenlétük oka, történeti háttere, legfontosabb kulturális jellemzőjük, attrakciójuk. Amennyiben a feldolgozás nem tanulói beszámoló formájában történik, az egyes nemzetiségi csoportokkal kapcsolatban az alábbi pontokra érdemes kitérni.²⁶

1. Németek (*Ungarndeutsche*) – kb. 200 000 fő.

Célszerű a diákokkal már az elején érzékeltetni a különbséget a hazai németység két nagy csoportja, a szászok és a dunai svábok között. A magyarországi németység történetével kapcsolatban a középkori városokat emeljük ki, illetőleg ezzel összefüggésben a német polgárság lényegében kizárólagosságát. A földrajzi eloszlásukat tekintve a dunántúli városokon kívül az erdélyi és felvidéki szász településeket kell megemlíteni. Az újkori történelemből a XVIII. századi betelepítésekre érdemes kitérni. Tanári döntés függvénye, hogy ezt milyen részletességgel tárgyalja a diákokkal. A hazai németek további történetével kapcsolatban a XIX. századból emeljük ki a kulturális életben játszott igen jelentős szerepüket, majd a XX. századi eseményekre térhetünk át. A trianoni Magyarországon kb. 500 000 német marad, amely jelentős politikai erőt képvisel. Kiemelendő, hogy a nemzetiszocialista ideológia is elsőként az ő körükben jelenik meg Magyarországon, ennek fontos intézményi háttere a Németek Népművelési Egyesülete, illetőleg az 1938-ban alapított magyarországi Volksbund. A II. világháborút közvetlenül követő események között a Németországba való kényszerű „hazatelepülésről” (lényegében kitelepítésről) kell szót ejteni, illetőleg kb. 40 000 magyarországi német Szovjetunióba történő telepítéséről. Mindennek eredményeként kb. 200 000 német marad Magyarország területén. Jelenlegi helyzetüket tekintve ki kell emelni, hogy működik a Magyaror-

²⁶ Valamennyi magyarországi nemzeti kisebbséggel kapcsolatban lásd Tóth 1998: 107–117.; valamint Mlecsenkov 2006: 407–431.

szági Németek Országos Önkormányzata, jelentős kulturális szervezetekkel bírnak, ezek között is megemlíthető a tatai Német Nemzetiségi Néprajzi Múzeum.

2. Szlovákok – 2001: 17 693 fő

A trianoni Magyarország területén élő szlovák kisebbség történetével kapcsolatban az újkorig érdemes visszanyúlni. Tanári döntés kérdése, hogy a diákokkal megismerteti-e a betelepülés négy szakaszát. A célállomások ismertetése azonban fontos: Pilisszántó és környéke, Vértesszőlős, Ecser, Maglód, Kiskőrös, Békéscsaba, Szarvas. A második világháború utáni csehszlovák–magyar lakosságcserét is ki kell emelnünk: mintegy 73 000 magyarországi szlovák és csehszlovákiai magyar kicserélése. Jelenlegi helyzetükkel kapcsolatban megemlítendő, hogy Pilisszentkereszten laknak a legmagasabb arányban (42%), Békéscsabán csak 6% az arányuk, ugyanakkor e városban működik a szlovák konzulátus.

3. Horvátok – 2001: 15 620 fő

A történeti előzményekkel kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy Horvátország már a Magyar Állam megalapítása előtt létező királyság volt, amelyet I. László király meghódított, majd Könyves Kálmán horvát királlyá koronázásával a Magyar Királysághoz csatoltak. Ettől kezdve 1918-ig Horvátország a Magyar Állam belső öngazgatással rendelkező csatolt állama volt.²⁷ A trianoni Magyarországon élő horvátok alapvetően a Dráva mentén tömörülnek, illetőleg néprajzi-etnikai csoportok szerint Pécs környékén a bosnyákok, Mohács környékén a sokácok, Baja környékén pedig a bunyevácok. Megemlítendő legfontosabb központjuk, Pécs, ahol jelenleg is működik a Horvát Nemzeti Színház.

4. Románok – 2001: 7795 fő

A románság Erdélybe történő betelepedésének kérdését a határon túli magyarság témakörénél célszerű részletesebben is tárgyalni. Itt is megemlíthető azonban a középkori, 13. századtól kezdődő vlach pásztorok lassú leszivárgása a Kárpátokból a medencébe. A román történetírás véleményére, miszerint a románok már legalább 1205 óta nagy számban lakják az alföldi területeket is, csak említés szintjén érdemes kitérni. A dákoromán elmélet megismertetése a tanulókkal itt is, illetőleg egy későbbi órán is megtörténhet. Az újkori szervezett román betelepítésre célszerű kitérni, hiszen ez a mai határsáv területét is érinti. Az Alföldön románok által lakott települések között érdemes megemlíteni: Békés, Vekerd, Bedő, Szentés, Körösszakáll, Gyula, Kétegyháza.²⁸

²⁷ Vö. Sokcsevits 2001: 40–42.

²⁸ Vö. Borbély 2003: 102–103.

5. *Ukránok – 2001: 5070 fő*

A tanulók számára mindenképpen hangsúlyozni kell az ukrán és a ruszin népcsoport különbözőségét. A magyarországi ukránok a XIX. század második felében érkeznek Galíciából, kialakult ukrán nemzeti öntudattal és elsősorban Budapesten, illetőleg Északkelet-Magyarországon, különösen Miskolcon és Nyíregyházán telepednek meg.

6. *Szerbek – 2001: 3816 fő*

Kiemelendő a középkori szerb állam léte, amelynek történetéről ideális esetben a tanulók történelemórán már hallhattak. A történeti Magyarország területére a 14. századtól érkeznek szerb népcsoportok, a török hódítás elől menekülve. 1690 és 1700 között a felszabadító háborúk elől menekülve egy kb. 100 000 fős néptömeg érkezik az ország területére és egy részük Szentendre, Pomáz és Érd térségében telepedik le. Legfontosabb kulturális központjuk ekképp ma is Szentendre, illetőleg Ráckeve. Utóbbi esetében érdemes felhívni a tanulók figyelmét arra, hogy a rác a szerb népnév eredeti magyar változata és a Balkán térségét a középkor és újkor folyamán is gyakorta nevezték Rácországnak.²⁹

7. *Szlovének – 2001: 3040*

A tanulók többsége számára az újdonság erejével hathat a vend népnév megemléítése. A vend-szlovén rokonság kérdése ma is történelmi vita tárgyát képezi, de mindenképpen utalni kell arra, hogy a magyarországi szlovén népcsoport mellett nagyon kis létszámban megtalálható az eredeti vend nyelvet beszélő közösség is. A vendekkel kapcsolatban ki lehet arra is térni, hogy Délkelet-Ausztria és az egykori örökös tartományok déli térségeiben igen jelentős számban éltek (német nevük windisch). A magyarországi szlovének jelenleg legfontosabb központja Szentgottárd.³⁰

8. *Lengyelek – 2001: 2962*

A tanulóknak tudatosítani szükséges az eddigi tapasztalataim szerint a történelemórákon nem elégszer hangoztatott tényt, hogy az államalapítástól kezdődően több évszázadon keresztül létezett a közös magyar–lengyel határ. Lengyel népelemek a honfoglalás óta élnek Magyarországon, és a bevándorlásuk a közös uralkodó idején (Nagy Lajos, Jagellók, Báthory István) erősödött, jelentőssé pedig a 18. század végétől, Lengyelország háromszori felosztásával vált. Megemlíthetők az 1861-es szabadságharc után érkező bevándorlók. Külön ki kell emelni a II. világháború kezde-

²⁹ A témához lásd Glatz 2010: 58–61.; Röss 2010: 18–23.

³⁰ Vö. Mohos 2001: 61–62.

tén, 1939-ben és 1940-ben érkező lengyel menekültáradatot (kb. 100 000 fő, bár többségük csak ideiglenesen tartózkodott Magyarországon).

9. Görögök – 2001: 2509

A történeti előzmények között a középkori magyar–bizánci kapcsolatokra kell utalni, amely a diákok előtt a történelemórákon tanultak okán már nem ismeretlen. Fel lehet hívni ismételten a figyelmet az államalapítás korának bizánci térítőakcióira (Géza fejedelem, Ajtony, Koppány bizánci keresztények), illetőleg a dinasztikus kapcsolatokra (Szent László király unokája Mánuel császár). Az újkori bevándorlás az 1699. évi karlócai békével veszi kezdetét, amikortól főképp kereskedők telepednek be az országba. Kiemelendő a II. világháború idején történő bevándorlás, amely főképp az 1946. évi görög polgárháború elől menekülőket jelenti. Ekkor kb. 7000 görög érkezik az országba, akik a Dunántúlon és a Balaton környékén telepednek meg, illetve Ercsi mellett községet alapítanak számukra Beloiannisz néven. E település lakossága jelenleg 1150 fő.

10. Bolgárok – 2002: 1358 fő

Kiemelendő, hogy Árpád bejövetele előtt Erdély az első bolgár állam határterületének számított, ott nagy valószínűséggel bolgár népelemek is éltek. A középkor folyamán 1365-től érkeznek Magyarország területére a török hódítás elől menekülve. Az újkorban 1688-tól elsősorban a Bánátba települnek. A legnagyobb hullámban a XIX. század második felétől a II. világháború végéig érkeznek. Ekkor kerülnek Magyarországra a híres bolgár kertészek is. Fő településterületük Budapest, Miskolc és Szeged térsége. Jelentős kulturális központjuk Szeged és Miskolc.

11. Ruszinok – 2002: 1098 fő

A ruszin népcsoport a tanulók többsége számára alig ismert. Mindenképpen el kell különíteni őket az ukránoktól (utóbbiak ortodoxok, míg a ruszinok többségében görög katolikusok), ugyanakkor maguk is tapasztalhatják, hogy a ruszinok saját nemzetállammal nem rendelkeznek, a magyar törvénykezés mégis nemzeti kisebbségként tartja számon őket. Maga a ruszin nemzeti tudat a XIX. század második felében alakul ki a kárpátaljai térségben. Az Ukrajnához tartozó Kárpátalján élő ruszinokat az ukrán állam nem ismeri el sem nemzeti, sem etnikai kisebbségként, holott sajátos kultúrával rendelkező, több néprajzi csoportra (lemkek, bojkok, huculok, dolsnyánok) osztható etnikum. A ruszinok a 18. század végétől a trianoni Magyarországon területén is jelen vannak, a 19. században pedig több zempléni és csereháti faluban jelentős számban élnek (Komlóska).

12. *Örmények – 2002: 620 fő*

Az örmény kisebbség magyarországi jelenléte a tanulók számára szintén kevésbé ismert. Örményország történetére e helyütt néhány mondatban érdemes kitérni, hiszen a történelemórák keretében erre lényegében egyáltalán nem kerül sor, az állam páratlan történelmi jelentősége ugyanakkor tagadhatatlan: a 3500 éve ismert kaukázusi, kelet-anatólia nép első leírása Hérodotosztól származik. Minden valószínűség szerint az első állam, amely hivatalos államvallásává tette a kereszténységet. A magyarországi örmény kisebbség betelepülése kapcsán az 1915–16-os örmény népirtást kell megemlíteni, az ekkor érkező menekültek főleg Budapesten települnek le.

5. A TÖRVÉNYILEG ELISMERT (1993) MAGYARORSZÁGI ETNIKAI KISEBBSÉG (CIGÁNYSÁG) TÖRTÉNETÉNEK ÉS JELENLEGI HELYZETÉNEK ELEMZÉSE

OKTATÁSI-NEVELÉSI CÉL:

A diákok világos képet kapnak a magyarországi cigány lakosság kulturális és történeti heterogenitásáról, megismerik az egyes népcsoportok jellegzetességeit. A történeti és társadalomtörténeti kérdések áttekintésével megértik a jelenlegi társadalmi szintű probléma összetettségét, okát. A cigány kultúra elemeinek felvillantásával lehetőséget kapnak arra, hogy az igencsak negatív megítélésű etnikumban meglássák az értéket, a kulturális hagyomány gazdagságát.

A TARTALOM KULCSELEMEI:

1. *A magyarországi cigányság története*³¹

A cigányság történetével kapcsolatban az indiai őshazát kell elsőként megemlíteni. Az európai középkor elején kezdődő jelentős kivándorlás Észak-Afrika irányába történik, ahonnan két irányba folytatódik: az egyik csoport a Pireneusi-félsziget irányából éri el Európát, a másik viszont a Balkán-félszigeten jelenik meg. Innen kerülnek Magyarországra. Maga a cigány népnév a középkori bizánci atsziganosz (=érintheetlen) elnevezésből származik és bizonyíthatóan a 14. században alkalmazták először. Utalni kell arra, hogy míg a középkori Nyugat-Európában alapvetően üldözik és kiutasítják a cigányságot, addig a magyar uralkodók többnyire befogadó politikát folytatnak velük szemben.

A hazai cigányság történetének következő fontos korszaka Mária Terézia uralkodásával veszi kezdetét, a királynő ugyanis kísérletet tesz az addig vándorló életmódot folytató cigány közösségek letelepítésére. Ekkor jelennek meg a települések,

³¹ Vö. Kállai 2009: 156–169.

falvak jól körülhatárolható településrészén a „cigánysorok”. Kiemelendő, hogy alapvetően hagyományos foglalkozásokat űznek, melyek többsége a lokális társadalmak számára nélkülözhetetlen, hiánypótló iparcikkek előállítását jelenti (vályog, bádóg, teknő, faszerszámok, kosarak stb.). A cigányság 20. századi története kapcsán meg kell említeni a cigány holokausztot (porajmos), illetőleg a foglalkozásszerkezet számukra tragikus kimenetelű átalakulását, először a hagyományos foglalkozások, másodsor pedig a szocialista foglalkoztatáspolitikai megszűnését tekintve.

2. A cigányság nyelve és jelképei

A cigány nyelvvel kapcsolatban annyit érdemes megemlíteni, hogy az ún. romani nyelv az indoeurópai nyelvcsalád tagja és számos dialektusa létezik (pl. lovári, beás). A jelképek közül az 1971 óta (londoni Roma Világkongresszus) létező cigány zászló emelendő ki, ezt érdemes meg is mutatni a tanulóknak. Érdekességként megemlíthető, hogy szintén 1971 óta létezik a nemzetközi cigány himnusz, amely egy romani nyelven írt műdal, illetőleg hogy a magyarországi cigányoknak is van saját himnuszuk (*Zöld az erdő* kezdetű dal). Amennyiben van rá lehetőség, hasznos lehet a két himnusz lejátszása audiovizuális (laptop) segédeszközön.

3. A magyarországi cigányság csoportjai

A magyarországi cigányoknak hat nagy csoportját különítjük el: magyarcigányok, oláh-cigányok, beások és kisebb számban a kárpáti cigányok, szintók és román cigányok.

A magyarcigányok és a kárpáti cigányok összefoglaló neve a romungró. A romungrók alkotják tehát a Kárpát-medence legrégebbi cigány csoportját. Két alcsoportjuk között az a különbség, hogy a magyarcigányok már nem beszélnek a cigány nyelvet, anyanyelvük magyar. A kárpátiak beszélnek a romani egy dialektusát. A magyarországi cigányok kétharmada magyarcigány. Hagományos foglalkozásuk a zenélés és a kereskedelem. Egységessé a 18. században váltak, amikor Mária Terézia megpróbálta őket letelepíteni, részleges sikerrel. Többségük ekkortól válik magyar anyanyelvűvé. Külföldön magyarnak vallják magukat, itthon viszont elhatárolódnak a gádzsóktól.

A kárpáti cigányok, vagyis a roma nyelvű romungrók, a 15. században érkeznek. Viszonylag kevesen élnek a mai Magyarországon, hagyományosan zenészek és vályogvetők voltak. Cigány jövevényszavaink többsége a kárpátiaktól származik: csaj, csávó, csóró, baró, benga (ördög), kéro, séró, putri, lóvé, pia, kaja, dzsuva, ácsi (állj).

A szintók nyelvileg és kulturálisan is közel állnak a kárpáti cigányokhoz. A szintói nyelvjárás a kárpáti dialektus egy változata. Sok német eredetű szót és német nyelvtani elemet használ. Vándorcirkuszos tagjaiként fordulnak elő, többségében német és olasz állampolgárok. A II. világháború után néhány család megtelepül

nálunk, ők maradnak vándormutatványosok. Nyugat-Európában nagyobb közösségeket alkotnak.

Az oláh cigányoknak nagyjából 12 nyelvileg és kulturálisan is elkülönülő alcsoportja van. Ilyenek a lovárik, csurárik, kelderások, amelyek egy-egy foglalkozásról nyerték nevüket. Összefoglaló nevüket onnan kapják, hogy Havasalföld felől érkeznek a 19. században. Az oláh cigány nyelvjárást beszélik. Az oláh cigány elnevezés a cigány nyelven belül ma már negatív tartalommal bír.

A beások anyanyelve a román egy archaikus dialektusa. Beásnak, vagy cigánynak nevezik magukat, a román nem szeretik. Fő foglalkozásuk a fagegmunkálás (teknővájás).

A román cigányok Magyarországon nagyon kis számban élnek, főként határ menti román falvakban (Méhkerék) fordulnak elő. Anyanyelvük a román köznyelv (ellentétben a beással). Fő foglalkozásuk a koldulás (főleg gyerekek és asszonyok), illetve a portékázás a férfiak esetében. Románnak vallják magukat.

A gábor cigányok főképp Erdélyben élnek. Állítólag Bethlen Gáborról nevezték el őket. Férfiak esetében széles karimájú fekete kalap és hatalmas bajusz, nőknél földig érő színes rakott szoknya, két copfba font haj a jellegzetes viseletük. Magyarul, románul és cigányul is beszélnek. Szigorúan endogámok, nagyon hagyományörzők. Tetőfedők, bádgosok voltak eredendően, sokan viszont ma is űzik ezeket a foglalkozásokat.

A cigányság szociális helyzetének változásai a XX. században³²

Az óra ezen egységének célja, hogy megértesse a tanulókkal a cigányság túlnyomó többségének jelenlegi halmozottan hátrányos helyzetét és átfogó képet kapjanak a probléma komplexitásáról. A kérdés vizsgálata ugyanakkor jó lehetőséget ad arra, hogy a diákok a diagrafelemzést gyakorolják.

Az első fontos kérdés, amelyet a román szociális helyzetével kapcsolatban célszerű megvitatni, az a népességszám rohamos növekedése. A népszámlálási adatokkal kapcsolatban érdemes felhívni a tanulók figyelmét a roma meghatározásának problematikájára.³³ Igen jelentős létszámbeli eltérés adódhat ugyanis az önkéntes bevallás, illetőleg a külső megítélés alapján készült felmérések adatai között. Minthogy a cigányok ezen adatfelvételek során általában nem vállalják identitásukat, ezért is nevezi őket a szaktudomány „rejtőzködő etnikumnak”. Hívjuk fel a

³² Vö. Kállai 2009: 160–169.

³³ Vö. Murányi 2006: 92–95.

tanulók figyelmét arra is, hogy maga a kérdésfeltevés sem minden esetben helyes, hiszen mint az óra korábbi szakaszában már hallhatták, a cigányság igen heterogén összetételű. Érdekességként megemlíthető, hogy az identitás biztos vizsgálatára a néprajzi módszerek a legalkalmasabbak, hiszen a néprajzi mélyinterjúk készítésével képet kaphatunk az egyén és a közösség kultúrájáról, szokásairól, hagyományairól, ekképp pedig az identitás jellege határozottan megrajzolható.

A roma lakosság tartós létszámnövekedésével kapcsolatban a diákok is ismerik a legkézenfekvőbb demográfiai okot. A termékenységmutatók jóval magasabbak, mint a magyar lakosság körében, ugyanakkor a várható élettartam sokkal alacsonyabb. Ennek okait a tanulók maguk is össze tudják foglalni. KSH diagram elemzésével a diákokkal a korfa fogalmát és ábrázolási módját ismertethetjük meg, emellett összehasonlíthatják az imént említett jelenségeket a magyar és a roma lakosság tekintetében.

A szociális helyzet elemzése kapcsán mindenképpen hasznos megemlíteni a mentálhigiéniai problémákat, amelyeknek okát azonban mindenképpen a szociális helyzetre, a leszakadó társadalmi státusra kell visszavezetnünk. Hasznosnak tartanám a „cigánybűnözés” kifejezés kerülését, ugyanakkor nem tagadható le az a tény, hogy a bűnözést tekintve a cigányság a társadalom egészét tekintve felülreprezentált.

A következő vizsgálandó elem a foglalkoztatottság kérdése. Korábban már szóba került, itt azonban még egyszer tudatosítani kell a hagyományos foglalkozások, mesterségek megszűnését, annak következményeit. Mindenképpen ki kell térni a motiválatlanság kérdéskörére, vagyis hogy a jelenlegi segélyezési rendszer nem kedvez a munkavállalási kedvnek, amely azonban nem *in situ* a roma lakosság hibája.³⁴ A foglalkoztatottság kérdésénél hasznos néhány szóban kitérni a roma lakosság regionális eloszlására. A vonatkozó KSH térképek bemutatásával a tanulók maguk is meggyőződhetnek arról, hogy a cigány népesség főképp Magyarország legfejlettebb régióiban él, ahol a magyar lakosság körében is az országos átlag alatt található a foglalkoztatottság.

4. *A roma kultúra*

A téma tárgyalásának mélysége tanári döntés függvénye, úgy gondolom azonban, hogy semmi esetre sem megkerülhető anyag, hiszen a cigány etnikum rendkívül negatív közmegejtélése okán szükséges a tanulók számára az ellenpontok felvillantása. Vizuális elemek, képek alkalmazásával célszerű kitérni a roma viselet jellegzetességeire, szót ejteni a cigánytáncról, a cigány zenéről (prímások, Száztagú Cigányzenekar), a cigány népmesékről.

³⁴ Vö. Kállai 2009: 172–173.

A cigány kultúra bemutatása szintén lehetőséget ad tanulói beszámolók formájában történő feldolgozásra, kiváló teret enged emellett a vizuális prezentációnak (képek, zene, videó).

5. *Érdekképviselés*

Néhány szóban érdemes csak kitérni a jogvédelemre és az érdekképviselésre. A kulturális egyesületek és alapítványok mellett a politikai érdekképviselőket ellátó szervezeteket említsük meg: Országos Cigány Önkormányzat, Lungo Drom.

6. *Vita a társadalmi integráció kérdéséről*

Az óra lezárásaként a hallott információk fényében hasznos teret engedni a tanulók véleménykifejtésének is. Ez megvalósítható megrendezett vita formájában, vagy kötetlenebb, szabad beszélgetésként is. A vita esetében célszerű középpontba állítani az integráció–szegregáció kérdését.³⁵ Cél, hogy a diákok logikus és nem előítéleteken alapuló érveket gyűjtsenek és ezen érveket a vitakultúra szabályainak megfelelően juttassák kifejezésre.

6–7. A HATÁRON TÚLI MAGYAR NEMZETI KISEBBSÉGEK 20. SZÁZADI TÖRTÉNETÉNEK ÉS JELENLEGI HELYZETÉNEK ELEMZÉSE

OKTATÁSI-NEVELÉSI CÉL:

Általános és értő tájékozottság elsajátíttatása a határokon túl élő magyar nemzeti kisebbségről. A korábbi órán már tárgyalt Magyarországon élő nemzeti kisebbségekkel tökéletes párhuzamba állítható a nem Magyarországon élő magyar kisebbségek ügyének kérdése. A kisebbségi problémák iránti értő-érző viszonyulás kialakításában segíthet a magyar többség–magyar kisebbség problematikájának elemzése. A határokon túl élő magyar kisebbség történetének taglalása mellett nagy hangsúlyt kap kisebbségi kultúrájuk (pl. szépirodalmuk, néprajzuk) bemutatása is, ami a szolidaritás és a szociális érzékenység kialakításában játszhat szerepet a pusztán ismeretszerzés mellett.

A TARTALOM KULCSELEMEI:

Az ideális esetben két tanórán tárgyalandó magyar nemzeti kisebbség tananyag oktatásának megszervezése komoly dilemmát jelent. Olyan témakörrel van ugyanis szó, amely a hagyományos történelemóráknak nem képezi tárgyát. Ebből

³⁵ Vö. Németh – Papp Z. 2004: 105–161, különösen 107–109; 112–116; 123–124; 154–158. Lásd még Erős 1998: 53–55.; illetve Rózsavölgyi 1998: 102–104.; Eröss – Gárdos 2008: 54–61.

következően a diákoknak nemcsak hogy a szomszédos államok 20. századi történetéről nincsenek pontos ismereteik, hanem a 12. évfolyam második évfelében tárgyalandó magyar történelemről is alig. A határon túli magyarság esetében viszont rendkívüli jelentőségű lenne a magyar identitás megőrzésében lényegében egyetlen lehetőséget jelentő kulturális élet elemző bemutatása. Utóbbi azonban a történeti alapok biztosítása nélkül pusztá adatközlés, a megértést segítő történeti háttér elmélyítését kerülő előadás lenne. Ennek a dilemmának a feloldása, a történelem és kultúra helyes arányának megtalálása az adott tanár feladata.

A kérdés vizsgálatának kiindulópontja – ezzel a diákok is tisztában vannak – a trianoni békeszerződés. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a magyar nemzeti kisebbség megjelenése 1920-hoz köthető. A trianoni békeszerződés ismertetése természetesen nem ennek az órának a feladata, átisméltése azonban nélkülözhetetlen. Ennek mélysége attól függ, hogy hányadik osztályban tanítjuk az anyagot. A nemzetiségi viszonyok megváltozása tekintetében a diákok előtt közismert tény, a területi és a lakosságszámbeli változásokat kell hangsúlyoznunk.

Kisebbségpolitika Magyarországon 1945 után

A kérdés bár látszólag szorosan nem tartozik az óra anyagához, a II. világháború utáni magyar kisebbségpolitika ívének megrajzolásával lehetőség adódik a szomszédos államokban történő eseményekkel való összehasonlításra. A vázlatos történeti áttekintésben célszerű történeti korszakok szerint haladni.

A) 1945–1948

Hangsúlyozzuk, hogy az átmeneti időszakban a teljes határrevízió a felelős politikai körökben már nem jelenik meg, a legmerészebb elképzelések is csupán a nyelvhátár lehetőségét vetik fel. A párizsi béke aláírása után erről is lemond a magyar politikum. Hasznos lehet idézni Bibó István véleményét, amely a közép-kelet-európai kisállamiság tényének elfogadását, illetőleg egyfajta dunai konföderációs elképzelést hangoztat. Hangsúlyozzuk, hogy az egyre inkább vezető politikai erővé váló MKP kezdettől a trianoni határok elfogadását támogatja, ugyanakkor a főideológus Révai József a határon túl szakadt magyarsággal való szolidaritás vállalására szólít fel. Térjünk ki részletesen a marxista ideológiára, értessük meg ennek lényegét a diákokkal, vagyis hogy a nemzeti alá- és fölérendeltséget, a többségi nemzet, kisebbségi nemzetiség problémakörét a polgári kizsákmányolás egyik formájának tekinti, hiszen a kommunizmus megvalósítására törekvő szocializmusban az embe-

rek a munka egységében válnak egyenlővé, e tekintetben tehát a származás nem releváns tényező.

B) 1956

A forradalom és szabadságharc eseményeivel kapcsolatban említsük meg, hogy a hivatalos politikai követelések és programok között a határok kérdése és a határon túli magyarság helyzete nem szerepel. Hívjuk fel azonban arra a figyelmet, hogy a köztudatban mégis szerepel a kérdés, hiszen a Miskolci Egyetem Diákszékesületének október 22-i ülésén például revizionista jelszavak hangzanak el. Nagy Imre miniszterelnök programja között pedig azt is említsük meg, hogy feleleveníti a dunai konföderáció elképzelést, amelyet alkalmasnak lát a határon túli magyarság helyzetének rendezésére.

C) 1957–1963/1968

A korai Kádár-rendszer kisebbségpolitikájával kapcsolatban³⁶ arra kell kitérni, hogy Kádár János a Rákosi-féle, fentebb már említett marxista elképzeléshez hasonlóan a kisebbségi kérdést az internacionalizmus jegyében kívánja megoldani. Ismételjük meg ennek ideológiai alapját és annak kádári változatát, miszerint a nemzetiségek felszabadultak a burzsoá nemzeti elnyomás alól a demokratikus elvek alapján megkötött párizsi békeszerződésnek köszönhetően. Mivel pedig a munkásosztály nem ismeri a nemzeti gyűlölködés fogalmát, Kádár a határkérdést lezárt ügynek tekinti. Emeljük ki, hogy Kádár János ez utóbbi megállapítását 1958-ban Csehszlovákiában és Romániában is elismétli hivatalos látogatásán, amely a szomszédos államoknak lényegében szabad kezdet ad a magyarság asszimilálásának folytatására. Mindenképpen ki kell hangsúlyoznunk azonban, hogy az automatizmus elvét, vagyis a nemzetiségi lakosság gyors beolvadásának elősegítését a magyar állam is követi a hazánkban élő nemzeti kisebbségekkel szemben.³⁷

D) 1968–1990

Az 1968-as nemzetközi politikai eseményekről még a 12.-es tanulóknak is alig vannak ismereteik, az események bemutatása azonban itt nem lehet feladat. Röviden utaljunk a prágai tavaszra, hiszen ennek lesz egyik következménye a magyar és a szomszédos államok kisebbségpolitikájának megváltozása, csak éppen ellentétes előjellel. Magyarországon a hivatalos politikában megjelenik az az elképzelés, miszerint a nemzetiségek annál jobban tudnak politikailag azonosulni a többségi nemzettel, minél inkább biztosítva látják saját kultúrájuk, nyelvük fennmaradását. A kádári retorika innentől kezdve azt hangoztatja, hogy a kollektív nemzetiségi jogok

³⁶ Lásd Szesztay 2003: 54–60.

³⁷ Vö. Szarka 2003: 44–48.

biztosítása a szocialista országok együttműködésének előfeltétele. Ezt bizonyítja, hogy az 1972-es magyar alkotmánymódosítás elismeri a Magyarország területén élő nemzeti kisebbségek kollektív jogait és elítéli a direkt asszimilációt. Kádár János hasonló intézkedéseket a szomszédos államoktól is elvár, csak hogy azok, amíg a magyar kisebbségpolitika a megengedő elvet kezdi követni, ők inkább az asszimilációt gyorsítják fel (erről részletesen lesz szó a szomszédos államoknál). Magyarország az 1980-as évektől kezdődően egyre többször veti fel a kulturális-nyelvi autonómia kérdését.

E) 1990–

A rendszerváltoztatástól kezdődően a Magyar Állam politikai vezetése a határon túli magyarság kérdést a kulturális autonómia megadásával véli megoldhatónak és ezt szorgalmazza többnyire külpolitikájában is, lényegében napjainkig. Emeljük ki azonban, hogy Csurka István 2000-ben, a Hősök terén elmondott beszédében a hivatalos politikai közbeszédbe (minthogy parlamenti párt elnökeként szólal fel) ismét beemeli a Szent István-i állameszmét. Említsük meg a 2000–2002 között megszülető ún. kedvezménytörvényeket (pl. Magyar Igazolvány) jelentőségét, ugyanakkor életképtelenségét is.³⁸ Valamint mindenképpen térjünk ki a 2004-es népszavazásra a kettős állampolgárságról.³⁹

A történeti áttekintést a határon túli magyarságról való megbízható információszerzés lehetőségeinek felvillantásával zárjuk. Említsük meg a Határon Túli Magyarok Hivatalát (1992–2006), valamint a Magyar Emberi Jogok Alapítványt is, amely napra pontos információkat közöl honlapján a magyar kisebbségeket érő atrocitásokról.

A következőkben kerülhet sor a szomszédos államok magyarságának részletes elemzésére, szintén történeti korszakok szerint.⁴⁰ Itt kell megemlítenem, hogy a tananyag elrendezésének másik módját jelentheti, ha az egyes történeti korszakokban nemcsak egy államot, hanem az összeset végigvesszük, ezzel lehetőséget adunk a diákoknak az egy adott korszakra jellemző kisebbségpolitikai jegyek azonnali összehasonlítására.⁴¹

Románia – Erdély (2002: 1 415 718 fő magyar)

Célszerű kitérni a földrajzi fogalmak kérdésére. Tudatosítsuk a diákokban, lehetőleg térkép segítségével, hogy mit értünk Erdély, Partium, Székelyföld fogalma alatt. Az Erdély-kérdés vizsgálatát a történeti előzményekkel kezdjük.

³⁸ Vö. Ring 2005: 22–23.

³⁹ Vö. Ring 2005: 23–24.

⁴⁰ Valamennyi állam magyar nemzeti kisebbségeinek történetéhez lásd Vékás 2006: 432–478.

⁴¹ Itt köszönöm meg Győri József Úrnak, a Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma igazgatójának, hogy a tananyag elrendezésének ezen módjára felhívta figyelmemet.

A) Középkor

Röviden térjünk ki a románság erdélyi megjelenésének kérdésére. Említsük meg a dákoromán elméletet és állítsuk ezzel szembe a valós történeti tényeken alapuló 13. századtól kezdődő vlach betelepülést. Emeljük ki ennek lassú, beszivárgás jellegét.

B) Újkor

A török hódítás által elpusztított területekre történő szervezett betelepítést említjük meg. Térjünk ki arra (a 2. sz. térkép használatával), hogy a román letelepülés lényegében megkerüli a Székelyföldet és az alföldi és székelyföldi homogén magyar tömb közé ékelődik.

C) 19. század

A fenti folyamatok eredményeképp hárommillió erdélyi románnal kell számolni, vagyis a századra a magyarsággal szemben már abszolút többséget alkotnak. Politikai szervezkedésük alapjaként hivatkozunk az 1868-as nemzetiségi törvényre, amelynek pontjait a románokkal szemben a magyar közigazgatás nem tartja be. Emeljük ki, hogy az 1881-ben létrejövő Román Királyság külpolitikailag is vállalja az erdélyi románság érdekeinek képviselését, ennek bizonyítéka az 1892. évi memorandum. Ettől kezdődően az európai közvélemény fokozatosan a román fél oldalára áll, ennek lecsapódása lesz a trianoni béketárgyalás.⁴²

A történeti előzmények után a 20. századi események korszakok szerinti taglása következhet.

D) 1918–1945

A közvetlenül az I. világháborút követő események közül mindenképpen ki kell emelni a Gyulafehérvári Nyilatkozatot 1918-ban. A trianoni döntés kapcsán emeljük ki, hogy 1 662 000 magyar kerül Romániához.

A magyarság helyzetével kapcsolatban a korszakban mindenképpen meg kell említeni az 1923. évi román alkotmányt, amely Romániát egységes nemzetállammá nyilvánította, a kisebbségeket pedig nem ismerte el. Szólni kell arról, hogy 1918-tól kezdődően jelentős román betelepedés veszi kezdetét Erdélybe, aminek az az oka, hogy Erdély jóval fejlettebb gazdasági régió volt, mint a regáti Románia. 1921-ben földreformra kerül sor, amelynek eredményeként az erdélyi magyar arisztokrácia birtokállományát a román parasztság között osztják szét. Természetesen 1918-tól kezdődően módszeresen sor kerül a magyar településnevek románra, lehetőség szerint dák eredetűre cserélésére. Ennek igen szemléletes példája Kolozsvár.⁴³ Sor

⁴² Lásd ehhez részletesen Miskolczy 2001: 33–39.

⁴³ Itt köszönöm meg Irinyi Tamásnak, a Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma tanárának, hogy felhívta figyelmemet a dák településnevek két világháború közötti, illetőleg '60-as évekbeli preferálásának tényére, annak okaira.

kerül a magyar tudományos és felsőoktatási intézmények bezárására, például a Ferenc József Tudományegyetem ekkor költözik Kolozsvárról Szegedre. A társaságok és intézetek feloszlásának következménye, hogy az erdélyi magyar művelődés fokozatosan irodalomközpontúvá válik.⁴⁴ A magyar kultúra megmaradásának legfontosabb letéteményesei a korszakban: Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvári Magyar Színház, személyében pedig Kós Károly és Tamási Áron nevét érdemes megemlíteni.

E) 1945–1965

A II. világháború utáni helyzetet elemezve ki kell emelni, hogy bár részben újraalkotják a magyarság szempontjából diszkriminatív rendelkezéseket, ugyanakkor az anyanyelv használatát engedélyezik. A szocialista berendezkedéssel azonban sor kerül az oktatás államosítására és a társadalmi szervezetek feloszlására, amely bár igen hátrányosan érinti a magyarságot, minden szocialista rendszer kiépítésének első állomása. Mindenképpen hangsúlyozni kell a tanulók számára a székelyföldi Magyar Autonóm Tartomány létrehozását 1952-ben, amelynek kiterjedését térképpen is célszerű érzékeltetni. Hangsúlyozandó, hogy az autonóm területen kívül eső magyarlakta térségekben tovább folytatódik az asszimilálás és itt érdemes visszatalni Kádár János 1958. évi beszédére, amely lényegében szabad utat enged ennek.

A korszak kultúrtörténeti vonatkozásai között említsük meg a kolozsvári Babeş és Bolyai Egyetemek összevonását 1959-ben. A létrejövő új egyetemen egyes tantárgyakat (indifferens tárgyak) lehet magyarul oktatni, ugyanakkor az egyetemi vizsgák kötelező nyelve a román.

F) 1965–1989

A romániai magyarság helyzetének legkilátástalanabb korszaka a Ceauşescu-rendszer. A tanulóknak érdemes röviden vázolni az ún. nacionalista szocializmus ideológiáját. Ennek egyik első megnyilvánulása lesz az 1968-as közigazgatási reform, amelynek során átrendezik az erdélyi megyehatárokat úgy, hogy a lehető legkisebb arányban legyenek magyar lakosok az adott megyén belül. Természetesen a Magyar Autonóm Tartományt is megszüntetik. Érdemes kiemelni az oktatáspolitikai azon megoldását, miszerint a nemzetiségi iskolákban továbbra is lehet magyarul oktatni az indifferens tárgyakat, ugyanakkor a kormányzat csökkentti az állami támogatást, aminek az a következménye, hogy a vegyes iskolákban nem lesz pénz egy évfolyamon magyar és román nyelvű osztály indítására. Minthogy pedig a román az államnyelv, amit a magyaroknak is beszélniük kell, csak román nyelvű osztályokat indítanak.

⁴⁴ Lásd Sas 2001: 74–77.

Említsük meg az 1975. évi kihelyezési törvényt, ami a korszak történetének egyik legdurvább jogeljárása. A művelődéstörténeti vonatkozások közül a bukaresti Kriterion Kiadó alapítását kell kiemelni. A '80-as évek Romániában is az ellenzéki mozgolódás évtizede. A magyar ellenzékiesség tekintetében az 1982-ben alapított *Ellenpontok* szemizdat kiadványt kell megemlíteni, amely a kulturális autonómiáért szállt síkra. 1984-ben korlátozzák a magyar nyelvű médiák működését, 1988-ban törvényt alkotnak arról, hogy a földrajzi neveket csak románul lehet használni. Szintén 1988-ban veszi kezdetét a település-szisztematizálási terv, amelynek keretében egyrészt a magyar történelmi városok belvárosát építik át szocialista városközpontokká (Szatmárnémeti, Csíkszereda), másrészt magyar falvakat tesznek a földdel egyenlővé, gátépítési, folyószabályozási okokra hivatkozva. Mindezek betetőzéséként bezárják a kolozsvári magyar konzulátust.

Az 1989. évi romániai változások sajátos módon Temesvárról, Tőkés László háza elől indulnak és a román forradalomba torkollanak.

G) 1990–

1989. december 25-én megalakul az RMDSZ Marosvásárhelyen. Minthogy a romániaival egy időben Magyarországon is lezajlik a rendszerváltoztatás, a román lakosság attól retteg, hogy Magyarország igényt jelent be Erdélyre. Hatalmas magyarellenes tüntetések kezdődnek egész Erdélyben. Erre válaszul a magyarok néma tüntetéseket szerveznek. A legkiemelkedőbb esemény 1990 márciusa, amikor is Marosvásárhelyen a békés magyar tüntetőket a környező román falvakból beszállított románok megtámadják. A március 20–21-i összecsapásoknak öt halálos áldozata volt és 250 sérültje.

A '90-es évek eseményei közül érdemes beszélni a tanulóknak a kolozsvári eseményekről is, az ún. Funar-korszakról, a román polgármester tevékenységéről és a Mátyás szobor körüli viszályról.

Közvetlen jelenünkből utaljunk a 2004. évi magyarországi népszavazásra, illetőleg arra, hogy a 2007. évi európai parlamenti választásokon Romániából négy erdélyi magyar jutott be az Európai Parlamentbe. A jelenlegi etnikai viszonyokat térkép segítségével mutassuk be.

3. Szlovákia – Felvidék (2001: 520 528 magyar – 9,7%)⁴⁵

A szlovákiai magyarság helyzetének elemzését is célszerű történeti korszakok szerint végigvenni.

⁴⁵ Gyivicsán 1993.

A) 1918–1945

Térkép bemutatásával emeljük ki, hogy a trianoni határhúzással 1 070 000 magyar kerül Csehszlovákiához (Kárpátaljával együtt). Hívjuk fel a tanulók figyelmét arra, hogy etnikailag homogén magyar lakosságú területek elcsatolásáról van szó. A korszak magyarellenes megnyilvánulásai az emlékműrombolások, kiutasítások, földreform.

B) 1945–1948

A II. világháború utáni csehszlovák államfő, Eduard Benes célja a kisebbségek nélküli Csehszlovákia megteremtése, amelynek nyilvánvalóan nem a magyarok lakta területek visszaadása, hanem a lakosságcsere, az egyoldalú kitelepítések, a kollektív bűnösség elvének megfogalmazása, az állampolgárság és az azzal együtt járó jogok megvonása. A lakosságcsere-egyezményre csak röviden utaljunk, hiszen ez a történelem tananyagának is része, a kollektív bűnösség kimondásával kapcsolatban ugyanakkor mindenképpen hívjuk fel a tanulók figyelmét arra, hogy a bűnösség elvét kimondó Benes-dekrétumok mind a mai napig érvényben vannak. Utaljunk a reszlovakizációra, mint az erőszakos asszimiláció ideológiai alapjára, amely szerint a csehszlovákiai magyarok tulajdonképpen elmagyarosodott szlovákok, akiknek most a visszaszlovákosítására kerül sor. A magyarellenes intézkedések között kell megemlíteni az iskolabezárásokat, a települések átnevezését, a magyar nyelvű sajtó megszüntetését.

C) 1948–1990

A szocialista berendezkedésnek ugyanazok a hátrányos hatásai érhetők tetten Csehszlovákiában, mint Romániában. Fontos, hogy itt is engedélyezik az anyanyelv használatát, amit az 1960-as alkotmányban is rögzítenek. A '60-as években azonban Csehszlovákiában is hasonló közigazgatási reformra kerül sor, mint Romániában.

D) 1990–

1989-ben Csehszlovákiában is megtörténik a rendszerváltás. A bársonyos forradalmat követően az állam viszonylag engedékeny kisebbségpolitikát folytat, amelynek részben az az oka, hogy a cseh területen élő jelentős német kisebbség érdekében Németország igen sikeres külpolitikát folytat. A helyzet akkor változik meg, amikor 1993-ban Szlovákia önállósul és kezdetét veszi a mereven magyarellenes Meciar-korszak. 1998-tól azonban a Magyar Koalíció Pártja kormánypárt lesz 2006-ig, amely korszak a kisebbségi jogok lassú bővülését jelenti Szlovákiában. 2004-ben kerül sor például a Selye János Egyetem megalapítására Komáromban, amely az első állami támogatású magyar egyetem Magyarországon kívül. A helyzet azonban gyökeres fordulatot vesz 2006-ban, amikor a Smer elnöke, Robert Fico alapít kormányt a Szlovák Nemzeti Párttal (Jan Slotka) koalícióban. Fontos megemlíteni 2007-

ben a Benes-dekrétumok megerősítését, illetőleg az egészen aktuális 2009. évi nyelvtörvényt. Utóbbi célszerű akár szövetszerűen is elemezni a diákokkal, hiszen európai ritkaságról, egyúttal igen negatív példáról van szó.

A jelenlegi magyar népességeloszlást természetesen térkép segítségével mutassuk be (a Határon Túli Magyarok Hivatala internetes archívumában elérhető).

4. Szerbia – Vajdaság (2001: 300 000 fő magyar)

A szerbiai magyarság esetében érdemes utalni arra, hogy a Vajdaság területe a Jugoszláv Föderatív Állam korszakában autonómiát élvezett, annak szétesésével viszont az autonóm státusz megszűnt és a Vajdaság Szerbia részévé vált.⁴⁶ A vajdasági magyarság szellemi központja hagyományosan Újvidék, manapság azonban ezt a szerepet egyre inkább Szabadka veszi át. A politikai érdekképviselőket a Vajdasági Magyar Szövetség biztosítja. A jelenlegi magyar lakosság területi eloszlásának bemutatására térképet használunk (Pl. Határon Túli Magyarok Hivatala internetes archívum).

5. Ukrajna – Kárpátalja (2001: 151 533 fő magyar)

Mindenképpen célszerű utalni Kárpátalja gyakorta változó hovatartozására a 20. században.

1920–1939: Csehszlovákia

1939–1944: Magyarország

1944–1945: Csehszlovákia

1945–1991: Szovjetunió

A II. világháború utáni korszakból a magyarok deportálását, kényszersorozását említsük meg. A jelenlegi helyzetet tekintve a 2001-es népszámlálás adatait vehetjük figyelembe, amely szerint Ukrajna területén 151 533 magyar él, többnyire egy tömbben. 114 magyarok által lakott településből 78-ban a magyar lakosság van abszolút többségben. (Pl. Határon Túli Magyarok Hivatala internetes archívum.)

6. Horvátország (2001: 16 595 fő magyar)

A drávaszegi, Eszék környéki magyar falvakat említsük meg és hangsúlyozzuk az itteni magyarság erőteljes, de természetes asszimilálódását. (Pl. Határon Túli Magyarok Hivatala internetes archívum.)

7. Ausztria – Burgenland (2001: 5000 fő magyar)

Tapasztalatom szerint a tanulók számára nem világos, hogy Ausztria, mint kétszeres vesztes állam, miért kapta meg Magyarországtól Burgenland (Őrvidék) térségét.

⁴⁶ Lásd Hajdú 2010: 30–32.; Bíró 2010: 33–36.; Juhász 2010a: 52–54; Juhász 2010b: 54–61.; Sebők 2001: 93–98.

Itt emeljük ki, hogy egyedül e viszonylatban érvényesítették az etnikai elvet. Utaljunk a soproni népszavazásra. A jelenleg magyarok által többségben lakott települések között említsük meg: Alsóőr, Felsőőr, Felsőpulya, Őrsziget. (Pl. Határon Túli Magyarok Hivatala internetes archívum.)

IV. Befejezés

Ezen dolgozatom megírásának egyik fontos célja volt annak a megmutatása, hogy hogyan lehet az akadémiai tudományok, jelen esetben néprajzi és szociológiai kutatások legfrissebb eredményeit a közoktatás számára elérhetővé, a középiskolás generáció számára pedig közérthetővé és élvezhetővé tenni.

A tanulmányban bemutatott hét tanegység oktatása a kisebbségi témakör tanulókkal történő érzékletes, szaktudományilag hiteles, árnyalt bemutatását célozza. Azokat a legfontosabb témaköröket érintik, amelyek véleményem szerint a legfontosabbak a kérdésben való értő jártasság kialakításában. A bemutatott egységekben érzékelhető volt, hogy elsősorban a tartalom kulcselemeinek meghatározására törekedtem. Az ajánlás rendkívül feszes, dinamikus, többnyire a tanári közlést előnyben részesítő óramenetet vázolt, amelynek oka, hogy a kérdéskörben elsősorban a szaktudományi új ismeretek közlésére van szükség. Ez nem jelenti azt természetesen, hogy nem kell teret engednünk a diákok vélemény-megnyilvánulásainak. Sőt az esetlegesen téves, kellően nem megalapozott vélemények korrigálásának egyik legfontosabb eszköze lehet ez. Saját tapasztalatom szerint is a legsikeresebb és legcélravezetőbb megoldás a közös megbeszélés stílusú óravezetés. Szükséges is a tanulók közötti vita generálása, hiszen ez nemcsak a közoktatási törvényekben előírt kompetencia fejlesztését segíti, hanem közvetlenül is támogatja a demokráciára nevelést, más véleménye meghallgatásának képességét, annak kialakítását. Ebből következően nyilvánvaló az is, hogy a bemutatott hét tanegység nem feltétlenül esik egybe hét tanítási órával. A tanári tervezés, döntés kérdése, hogy az egyes témák tárgyalására mennyi időt szab és hogy ebbe hogyan illeszthető be a tanulói aktivitás tere. Mindemellett látható volt, hogy a tematika tanegységeinek mindegyike tartalmaz valamilyen formájú kompetenciafejlesztést, szemléltető anyagokból, forrásokból, diagramokból, táblázatokból, térképekből való ismeretszerzést.

Irodalom

AINLAY, STEPHEN C. – CROSBY, FAYRE

1998 Stigma és igazságosság – A különbözőség dilemmája. In Bíró Judit (szerk.): *Deviációk*. Budapest. 12–28.

BALOGHNÉ ZSOLDOS JULIANNA

2002 Néphagyomány az iskolában. A néprajz tanításának módszertana. Debrecen.

BÍRÓ LÁSZLÓ

2010 Nemzeti kisebbségek a királyi Jugoszláviában. *História* 2010/1–2. 33–36.

BORBÉLY ANNA

2003 A kisebbségi nyelv megőrzésének lehetőségei a magyarországi románoknál. In Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet. 95–113.

CSÁKÓ MIHÁLY

2009 Demokrácia nevelés az iskolában. In *Látás-viszonyok. Tanulmányok Angelusz Róbert 70. születésnapjára*. Budapest. 155–188.

ERŐS FERENC

1998 Két empirikus vizsgálat eredménye. In Gombos József – Kiss Mária Rita (szerk.): *A kisebbségekből álló társadalom konfliktusai*. Szeged. 51–76.

ERŐSS GÁBOR – GÁRDOS JUDIT

2008 Előítéletes társadalom vagy diszkriminatív iskola? A cigányellenesség és a hátrányos megkülönböztetés közötti különbségről. In Erőss Gábor – Kende Anna (szerk.): *Túl a szegregáción. Kategóriák burjánzása a magyar közoktatásban*. L'Harmattan.

FÜLÖPNÉ ERDŐ MÁRIA

2009 Befogadás vagy kirekesztés? Pedagógusjelöltek értékorientációja egy empirikus vizsgálat tükrében. In Kállai Ernő – Kovács László (szerk.): *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*. Budapest. 119–131

GLATZ FERENC

2010 Szerb–magyar történelmi repertórium. *História* 2010/1–2. 58–61

GOMBOS JÓZSEF – KISS MÁRIA RITA

1998 Előszó. In Gombos József – Kiss Mária Rita (szerk.): *A kisebbségekből álló társadalom konfliktusai*. Szeged. 7–20.

GYIVICSÁN ANNA

1993 Anyanyelv, kultúra és közösség. *A magyarországi szlovákok*. Budapest.

HAJDÚ ISTVÁN

2002 A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek oktatása. A kisebbségi önkormányzatok szerepe az oktatásban. In *Társadalom – Nyelv – Kultúra. Módszertani kézikönyv pedagógus-jelölteknek*. Baja. 157–200.

HAJDÚ ZOLTÁN

2010 A Vajdaság 1910–1920 között. *História* 2010/1–2. 30–32.

JUHÁSZ JÓZSEF

2010 A kisebbségek Tito föderációjában. *História* 2010a/1–2. 52–54.

2010 A Vajdaság és az autonómia. *História* 2010b/1–2. 54–61.

KÁLLAI ERNŐ

2009 Cigányok/romák Magyarországon. Társadalomtörténeti vázlat. In Kállai Ernő – Kovács László (szerk.): *Megismerés és elfogadás. Pedagógiai kihívások és roma közösségek a 21. század iskolájában*. Budapest. 156–174.

KEMÉNYFI RÓBERT

2004 Földrajzi szemlélet a néprajztudományban. Etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei. Debrecen.

KOC SIS KÁROLY

- 2001 Magyarok Szlovákiában. Közigazgatási határok és etnikai térszerkezet a 20. században. Rubicon 2001/8–9. 88–92.

KÖZÉKI BÉLA – BERGHAMMER RITA

- 1990 Az empátia és a motiváció a gyermekek fejlesztésében. In Fejlesztő Pedagógia. 1/4. 9–12.

KÜRTI JARMILA

- 1988 Az iskolai eredményesség és a szocializáció. Budapest.

MISKOLCZY AMBRUS

- 2001 A modern román nemzet a „régii” Magyarországon, 1867–1918. Rubicon 2001/8–9. 33–39.

MLECSENKOV LÁSZLÓ

- 2006 A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek. Kronológia, 2005. In Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László (szerk.): Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák. Budapest. 407–431.

MOHOS MÁRIA

- 2001 Hetés, Őrség, Venvidék. Kettévágott kistájak a magyar–szlovén nyelvhatáron. Rubicon 2001/8–9. 61–62.

MURÁNYI ISTVÁN

- 2006 Identitás és előítélet. Budapest.

NAGY SÁNDOR

- 1993 Az oktatás folyamata és módszerei. Budapest.

NEMZETI ALAPTANTERV

1995/2003 Művelődési és Közoktatási Minisztérium.

NÉMETH SZILVIA – PAPP Z. ATTILA

- 2004 Iskola és integráció. In Németh Szilvia (szerk.): Esély az együttnevelésre. Chance for integration. Országos Közoktatási Intézet. 105–164.

OROSZ SÁNDOR

- 1987 Korszerű tanítási módszerek. Budapest.

RAICSNÉ DR. HORVÁTH ANIKÓ

- 2002 A szocializáció és a nyelvi szocializáció kapcsolata. In Társadalom – Nyelv – Kultúra. Módszertani kézikönyv pedagógus-jelölteknek. Baja. 61–89.

RESS IMRE

- 2010 A szerb nemzeti kultúra pest-budai bölcsője. História 2010/1–2. 18–23.

RÉTHY ENDRÉNÉ

- 1998 A különböző tanári teljesítmény-visszajelzések hatása a tanulói személyiségfejlődésre és tanulmányi teljesítményre. In Balogh – Tóth (szerk.): Fejezetek a pedagógiai pszichológia köréből. II. Debrecen. 54–83.

RING ÉVA

- 2005 Kis Európák és kis európaiak. In Ring Éva (szerk.): Felzárkózás vagy bezárkózás. A többnyelvű oktatás előnyei, veszélyei a kisebbségi közösségek életében. Budapest. 7–42.

ROGERS, CARL

- 1998 A személyes kapcsolat, mint a tanulás serkentője. In Balogh – Tóth (szerk.): Fejezetek a pedagógiai pszichológia köréből. II. Debrecen. 223–237.

RÓZSAVÖLGYI ADÉL

- 1998 Gondolatok és kérdések a kisebbség–többség viszonyáról a magyarországi cigány kisebbségek kapcsán. In Gombos József – Kiss Mária Rita (szerk.): A kisebbségekből álló társadalom konfliktusai. Szeged. 89–106.

SAS PÉTER

- 2001 A hősök. A kisebbségi erdélyi magyar irodalom születése. Rubicon 2001/8–9. 74–77.

SZARKA LÁSZLÓ

- 2001 Népszavazás és kisebbségvédelem. A magyar békejegyzékek érvrendszere. Rubicon 2001/8–9. 52–56.

- 2003 A magyarországi kisebbségek asszimilációja és iskolai anyanyelvoktatása. In Osvát Anna – Szarka László (szerk.): Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet. 43–53.
- SEBŐK LÁSZLÓ
- 2001 Az asszimiláció zsákutcája. Magyar kisebbség Jugoszláviában. Rubicon 2001/8–9. 93–98.
- SZESZTAY ÁDÁM
- 2003 Az 1960-as nemzeti iskolareform. In Osvát Anna – Szarka László (szerk.): Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet. 54–68.
- SOKCSEVITS DÉNES
- 2001 Horvát nemzeti integrációs és nemzetállam-építő törekvések. Rubicon 2001/8–9. 40–42.
- TÓTH ISTVÁN
- 1998 Nemzeti kisebbségek és etnikumok konfliktusos együttélése Magyarországon a XIX. és a XX. században. In Gombos József – Kiss Mária Rita (szerk.): A kisebbségekből álló társadalom konfliktusai. Szeged. 107–117.
- TÓTH LÁSZLÓ
- 1998 A tanulók motivációs sajátosságai és az iskolai teljesítmény. In Balogh – Tóth (szerk.): Fejezetek a pedagógiai pszichológia köréből. II. Debrecen. 247–256.
- VÉKÁS JÁNOS
- 2006 Magyarország és a határon túli magyarok. Kronológia, 2005. Bakó Boglárka – Papp Richárd – Szarka László (szerk.): Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák. Budapest. 432–478.

Máté Kavcsánszki

THE EMPIRICAL EXPERIENCES OF EDUCATING MINORITY PROBLEMS

Socially we live in a heterogeneous world. There is a growing need for acceptance and appreciation between individuals and groups from other culture and religion who think significantly different way about each other. To form this in the public opinion of the Hungarian society, after the regime change is not an easy work. However the general education seems only the safest place for this, exactly the social studies course in high schools. In this essay, I deal with the opportunities of the education of the minority problems in high schools, furthermore with its empirical experiences. Although educational programs, aimed at understanding the issues of minority well developed on conceptual level (Hungarian National Curriculum), their practical realization move on unasily.

In this essay I undertake to present an educational 'package' which contains seven unit and it is capable to discuss in high school the issue of minority. I write not only about the educational objectives raised by the specific issues, but also about how they can be achieved through in the class.

Besides the practical recommendations, also an important goal is to illustrate how to make clear and enjoyable the most recent results of the academic disciplines to the high school students, in this case ethnographic and sociological researches.

Az írott emlékek elbeszélte történetei

Esetelemzés

CSERGŐ MELINDA

A beszéd- és írásszokások azonosítása, számbavétele és kutathatósága mára már nem kérdéses,¹ de az új korpusz mentén újrafogalmazódó kérdésekre adható válaszok árnyaló és megerősítő jellegre még igényt tarthatnak.

Becze Balázs levélhagyatékának értelmezése során a személyes, illetve a társadalmi időt és teret dokumentáló iratok, valamint a róluk való beszélés, a sajtáságosan létező iratpopulációt előállító, használó, tároló és értelmező család múltját és jelenét is implikálja jelen kutatás esetében. Így a családtagok tárgykészítők – szöveg-, pontosabban levélírók – és tárgyhasználók – iratokat őrző, azokat tároló és (újra)olvasó egyének.² A múltban író³ és a gyűjtés jelenében beszélő⁴ személyek közötti kapcsolatteremtés során a családi élet kontextusa körvonalazódik.

A kutatást meghatározó kérdésfelvetés egyrészt arra vonatkozik, hogy az iratok időbeli sorozatai – interjúkkal kiegészítve – kínálnak-e támpontot a családtörténet rekonstruálásához, másrészt amennyiben az írásbeliséget implikáló tárgyakkal (levélnek, fényképnek és emlékkártyának) megvan a maguk története,⁵ akkor a tár-

¹ Küllős I.: 1982, és Niedermüller P.: 1988, népi önéletrészeket, Mohay T.: 1994, gazdanaplót, Eckhardt S.: 1950, Keszeg V.: 1996, Molnár A.: 1997, és Kokó J.: 1999 leveleket elemez, Keszeg V.: 1991, 1998, 2006 pedig íráshabitusokat. Vö. Keszeg V.: 1998.

² Ennek függvényében az iratokat emlékezési folyamatot generáló tárgyakkal, és az írást emlékek rögzítésére alkalmas kontextusnak tekintem.

³ A *homo scribens* megnyilatkozásainak vizsgálata alapján fogalmazódott meg az, hogy: „Az írásban rejlt potencialítások akkor szabadulnak fel, amikor általa egy más szellemi beállítódottság, a tartalom-szervezés más elve, grammatikája, az egymással írásban »beszélők« szerepének és viszonyának átszerveződése alakul ki.” Keszeg V.: 1999. 7. Lásd erről még: Goody, J – Watt, I.: 1998, 111–128, Nyíri T.: 1998, 7–17.

⁴ „A történeteket kreáló és őrző, a történetek által viselkedő és irányított ember, a *homo narrans* történetei receptálható módon, megkerülhetetlenül benne vannak a világban.” Keszeg V.: 2002, 6. Lásd még erről: Assmann, J.: 2004, 137–138.

⁵ A toronygombíratokkal kapcsolatban fogalmazódik meg, hogy: „(...) sajátos »kulturális biográfiaival«, életrajzzal rendelkeznek.” Keszeg V.: 2006, 52. A tárgyak életrajzának kutatásával kapcsolatos további szakirodalmi adatok Keszeg V.: 2006, 52.

gyakról szóló narratívák mennyiben teszik lehetővé a múlt rekonstruálását, illetve a jelen értelmezhetőségét? A családi kapcsolattartás dokumentumai, a levelek hogyan járulnak hozzá a családi emlékezet szerveződéséhez, illetve hogyan befolyásolják ennek narratív regiszterét? Kérdésként tételeződött az, hogy egy-egy irat eredeti tulajdonosa ki volt, illetve milyen relációban keletkezett és milyen eredeti funkcióval bírt.

A családtagokkal való beszélés és a feltevések megválaszolása során újabb narratívumok fogalmazódtak meg, így az elhangzott szövegek perspektívájából újraértelmeződtek és kiegészítődtek az írott források. Az elemzés egyik aspektusa rávilágítani arra, hogyan manipulálja a családtagok emlékezetét a fennmaradt irattömb, illetve ezek tartalma.

A tárgyiasított emlékek hagyatékának rendszere

„Egy erdőn kétféleképpen lehet keresztülmenni. Az egyik módja az, ha egy vagy több úton próbálkozunk (...); a másik az, ha sétára indulunk, hogy felfedezzük, milyen az erdő, és kiderítsük, miért van, hogy egyes ösvények járhatóak, mások nem. Hasonlóképpen egy elbeszélő szövegben is kétféleképpen lehet keresztülmenni.”⁶

Az értelmezésre szánt mikro-tárgyuniverzum⁷ a gyergyószárhegyi Becze család tulajdonát képezi, amely hosszú időn keresztül kívül rekedt a család aktívan használt teréből. A feltárt iratpopuláció elemei – hivatalos iratok, postai kártyák, levelek, emléklapok stb. – meghatározott időintervallum keretei közé helyezhetőek el, tartalmi szempontból kötetlen vonatkozásúaknak minősíthetők, és nem sorolhatóak kizárólag egyetlen műfaji kategóriába. Létrehozásukhoz különböző személyek járultak hozzá, térbeli és időbeni behatárolásuk differenciált. A kutatás szempontjából jelentőséggel bír az a tény is, hogy az iratok őrzése, tárolása nem az arra jogosult⁸ személy által történik. Az iratokat a Becze család ma már nem élő idősebb generáció tagjai örökítették tovább. A gyergyószárhegyi vagyonos paraszti családból⁹ származó családtagok számára az összetartás és a rokonai kapcsolatok ápolása

⁶ Eco, U.: 1995, 41.

⁷ A fogalmat Hofer Tamástól kölcsönözöm, aki a különböző felszerelések és tárgye gyűttesek néprajzi elemzéséről írott munkájában támpontokat nyújt egy-egy családi tárgye gyűttes megítéléséhez is. Lásd: Hofer T.: 1983, 39–64.

⁸ „A magyar falvakban még a közelmúltban is elkülönültek a lányágon és a férfiágon tovább szálló tárgyak. (...) Az új generációkra szálló tárgyak egyben új korszakba is lépnek, és változó tárgyi környezetben kell helyet találniuk. (...) Követve a tárgyak időbeni útját, olyan vonalakat is fölfedezhetünk, amelyek nem a vér és jog szerinti leszármazás mellett vezetnek, hanem más társadalmi rétegekbe, sőt más országokba visznek.” Hofer T.: 1983, 50–51. Az iratok jelenleg Becze Melinda tulajdonában vannak.

⁹ A falu társadalmi rétegében kulákként tartották számon őket.

fontos tényező volt, amelyet a földrajzi távolság sem számolt fel. A levélgyűjtemény jelenleg a levelezést folytató testvérek – Becze Sándor és Becze Balázs – unokahúgának birtokában található és a nagybácsitól való örökségként definiálódik.

Az elemzésre szánt irattömböt – a családi levelezés egy részét, amelyhez fényképek és emléklapok is járulnak – sajtóságos körülmények között őrzik. A család teljes iratpopulációjával¹⁰ valamikor a tárolási helyet tekintve is szervesen összetartozó irategység időszakos elkülönítését követően a gyűjtés alkalmával az eredeti közegükbe való mesterséges visszahelyezéssel, a család életébe olyan irányított emlékezési folyamat, illetve szóbeli kulturális viselkedés generálódott, amelynek során a megkérdozettek perspektívájából körvonalazódtak a szövegeket alkotó személyek, és ezen túl a családnak mint kiscsoportnak a belső dinamikája is.

A mezokontextushoz tartozó iratok általános áttekintése során egy kvantitatív és tematikus adatolást céloztam meg. A következőkben az iratpopuláció rövid, fel-sorolásszerű áttekintésére vállalkozom.¹¹

A HIVATALOS IRATOK az 1908-tól 1970-ig terjedő időszakból származnak. Nyelvezetük többnyire román. Ebbe a kategóriába olyan NYOMTATVÁNYOK¹² tartoznak, mint: fizetési értesítések, szerződések, bizományok, bírósági végzések, idézések, számlák, kérések és ítéletértesítések. Ezen iratkategóriának körülbelül felét teszik ki a periratok. A KÉZZEL ÍROTT HIVATALOS IRATOK – tíz darab *igazolvány* és *kérvény* – mennyiségileg elenyésző hányadát képezi az anyagnak. A harminckilenc *postai kártya* egykori sakkjátzmák lépéseiről tudósít, pontosabban ezek nyomon követését célozta meg, így az irattárban természetesen azok a darabok szerepelnek, amelyeket a másik fél postázott. Az egyetlen, román játékpártnertől feladott iratok az 1975-ös évből származnak. Az ugyanitt fellelhető öt darab *szentkép* az egyházi adóbevallást, illetve a bérmálás szentségének felvételét bizonyítják. Az irattömbbe három – Marosvásárhelyről küldött és kézzel írott – *hivatalos levél* található, tizennégy darab *kicszengetési kártya*, és négy darab *esküvői meghívó*.

A fentebb felsorolt és beazonosíthatóan Becze Balázusra vonatkozó iratokat az őket őrző személyek családjára vonatkozó iratanyag kontextualizálja. Ez utóbbinak tartozékaként azonosítódott be a gyűjtés során az a hét darab *szentkép*, amely közül némely a Rózsafüzér Társulathoz való tartozás tényét bizonyítja, illetve azok az *igazolások*, amelyek az egyházi adó bevallására vonatkoznak. A Becze Bélának cím-

¹⁰ A teljes iratpopulációt *mezokontextus*nak tekintem, amelyen belül elhelyezhetővé, körülírhatóvá és értelmezhetővé válik az elemzésre szánt levélanyag. Ennek viszonylatában *makrokontextus*nak a család teljes tárgypopulációja tekinthető.

¹¹ Az iratanyag áttekinthetővé tételéhez a Bányai Irén által kidolgozott kategóriákat követem. Lásd: Bányai I.: 1973, 161–170. Továbbá Keszeg V.: 1998.

¹² A nyomtatott folklór „(...) olyan műfajai mint a kicszengetési kártya, előre megszóvegezett postai köszöntőlap, lakodalmi meghívó, gyászjelentés, nekrológ stb. (...) olyan kultúra ez, amely nem vagy nem helyesen aktivizálja egy közösség alkotói potenciálját, esztétikai, etikai (...) adottságait, örökségét” Keszeg V.: 1991, 259.

zett két darab *gyászjelentő*, és a Becze Erzsébet *nászhozomány levele* mellett, Becze Sarolta öt *oklevele* szerepel, valamint hat *születési*, két *házassági* és két *balotti bizonyítvány*. Becze Balázs két *egészségügyi könyve* mellett saját, illetve Becze Béla *munkakönyve*, ez utóbbinak pedig *szövetkezeti tagsági könyve* tárolódik, valamint Sarolta egykori *katona asszisztensi könyvecskéje*. Ezek az iratok a család jelenleg halott tagjainak valamikori születését, majd elhalálózását igazoló okmányokkal együtt őrződtek meg.

Az értelmezés során a LEVELEK kategóriájához tartozóként tételeződött az a korpusz, amely a leveleket egykor (feladó) író és jelenleg már nem élő (címzett) személy életének egy jól körülhatárolható periódusában – 1950 és 1958 között – jöttek létre. Jelenleg olyan személyek birtokában található, akiknek az interjúhelyzet fedte fel egyértelműen azt a tényt, hogy milyen tárgyak birtokában vannak. A levelek családi környezetbe való (vissza)helyezésével elindított emlékezési folyamat olyan történeteket generált, amelyek mindaddig nem tartoztak szervesen a családról szóló megszövegezett történetkorpuszhoz. A levelek az emlékek felelevenítésének keretként magának az emlékezésnek is irányt szabtak, mind a fókusz-személy, mind pedig a téma tekintetében.

A Becze Balázs és Becze Sándor közötti levelezés egyirányú adatolása¹³ miatt nem tükröződik a kettejük közötti viszony, éppen ezért általános következtetések sem vonhatók le, hiszen olyan rögzített keretek¹⁴ között működött ez a kommunikáció, amelyek meghatározták annak milyenségét is.

Ebben a kontextusban a két személy közti interakció kimerül annyiban, hogy általános, illetve kiemelkedő eseményeket a levélben tényként közölnek, illetve rögzítenek, és olykor a legszükségesebb információk leírására vállalkoznak. Mivel az elemzésre szánt levelezés csak a válaszleveleket tartalmazza, külön vizsgálati szemponttá vált az, hogy milyen tartalmú levelekre válaszolt Becze Sándor, majd ezeket saját kontextusukba visszahelyezve, tartalmuk hogyan tükrözi a válaszadást, a neki címzett kérdéssel, illetve a választ igénylő levél tartalmát. A levelek nem tartalmaznak olyan információkat¹⁵, amelyek segítségével e két személyt a családtörténetbe, vagy a genealógiai táblázatban könnyűszerrel el lehetne helyezni. Az interjúk során meg-, illetve rekonstruált szövegek tartalmi egységei – a család irataiban szereplő adatokkal összevetve – pontosították ezen személyek helyét, kihangsúlyozva az életpályák azon szegmenseit is, amelyek a család számára emlékezetesnek minősülnek.

¹³ A jelenleg feltárt korpuszban csak a Becze Sándor által írt válaszlevelek szerepelnek.

¹⁴ Az adott időintervallum, a kommunikációs létforma – hiszen az írott dokumentumok a bennük foglalt kijelentéseket azzal a szándékkal rögzítették, hogy önmagukban érthetők legyenek. Nyíri K.: 1998, 10 –, és a kötött műfajiság.

¹⁵ Valójában az információ nem annyira a hírre, mint inkább a hír és a befogadó viszonyára vonatkozik, azt a többletismeretet jelölve, amelyhez a befogadó a hír ismeretében jut.

Az anyag elrendezésének egyik fő elve a Becze Balázs személye köré vont különböző kontextusok (újra)építése volt.¹⁶ Ennek teljesebbé tétele végett a jelenleg is létező FÉNYKÉPÁLLOMÁNYT, elsődleges kontextusaként értelmezem¹⁷ az elemzésre szánt levelezésnek.

A kutatás empirikus adatai tehát alapvetően két nagyobb csoportba sorolhatók. Az elemzés egyik bázisát az archív anyagok alkotják – egyrészt az írott források, másrészt a képi dokumentáció¹⁸ –, a másik részét pedig a beszélgetések és interjúk, amelyek apró, személyes történetet és anekdotát rendeltek hozzá a téma asszociációs mezejéhez. A két különböző típusú adathalmaz számottevő kis eleme alapján bizonyos általános jellegű megállapítások megfogalmazása is célszerű.

Az archív anyagnak minősülő iratokban és fényképekben egy család, és ezen belül több generáció kihelyezett emlékezetéről van szó. Az iratok aktuális tulajdonosának (is) lehetősége lett volna megsemmisíteni ezeket¹⁹, de megőrizte őket, annak ellenére, hogy az eredeti tulajdonos már nem volt életben. Léteznek tehát különböző motivációk és okok, illetve célok, amelyek függvényében egy család tagjai – az aktív és a passzív magatartást generációs egymásutániségben lemodellezve – úgy döntenek, hogy ezeket a tárgyegyütteseket megőrzik, áthagyományozzák.²⁰ Visszaigazolódni látszik a Ricoeur-i megállapítás²¹, hiszen a fiatalabb generáció tagjai többnyire azt a képet öröklik egy ismeretlen családtagról, amely megőrződött arról a dokumentumokban, a kommunikatív és kulturális emlékezet²² mentén. Ilyen értelemben az irat és a kép közvetítő médium és konstitutív eszköze az emlékezésnek. Ezek a dokumentumok kiegészítői és meghatározói az egymásról való, és a családon belül kiépülő, illetve működő tudásnak. E tudás hagyományozódása foly-

¹⁶ Az írott és orális szövegek révén „az idő, a múlt birtokbavétele, hozzáférhetővé tétele, a múlt benépesítése történik meg.” Keszeg V.: 2006, 44.

¹⁷ Az elsődlegessége arra vonatkozik, hogy a fentebb felsorolt iratokkal együtt, ugyanabban a homogén közegben létezik, annak ellenére, hogy egykori tulajdonosi körük igen differenciált.

¹⁸ A Kunt Ernő munkásságából ismert – „(...) a fénykép eszköz, s mint ilyen, az egyén jobb megismeréséhez hozzájáruló tárgy” – értelmezés egy konkrét fogódzott jelentett kutatómunkámban. Lásd erről bővebben: Kunt E.: 1987, 1–47.

¹⁹ Vannak módszerek az emlékképek kioltására – írja Weinrich – főként, ha a kép papírból van, akkor összegyűrhető, tűzbe vethető stb. Vö. Weinrich, H.: 2002, 287.

²⁰ „Az emberi tettek a legmúlékonyabb dolgok. Nem tartanak tovább, mint amennyi idő a végrehajtásukhoz szükséges, utána megszűnnek létezni. Ami átadható belőlük, az a magukban foglalt cselekvésminták és képek, illetve azok az eszmék, melyek e minták újraalkalmazását igénylik, javasolják, szabályozzák, megengedik vagy tiltják. Ami az egyes cselekedetekből, cselekvéskomplexumokból és sorozatokból hátramarad, az nem más, mint az újabb cselekvések lehetősége; emlékképek és dokumentumok arról, hogy milyenek is voltak, amikor lejátszódtak.” Shils, E.: 1987, 31.

²¹ „Az ember minduntalan mások emlékeinek segítségével emlékezik.” Ricoeur P.: 1999, 55.

²² Az Assmann által (be)azonosított és definiált *kommunikatív és kulturális emlékezet*. Assmann, J.: 2004, 49–56. Az interjúk során meg-, illetve rekonstruált szövegek mindenekelőtt a kommunikatív emlékezet, az írott emlékek pedig, mivel nem variálódhatnak, a kulturális emlékezet befolyása alatt állnak.

tán a tárgyak nem kizárólag ismeretközvetítő funkciójukban válhatnak hasznossá, hiszen nagyfokú legitimáló erővel is rendelkeznek.

Mivel a korpusz számottevő hányadát kézzel írott levelek teszik ki, az sem mellékes tényező, hogy olyan időszakban keletkeztek, amikor az iratok sokszorosítása kézzel való másolással volt megoldható. A leveleknek hangsúlyosan egyéni jelleget biztosított a kézírás²³, ugyanakkor az is, hogy a papírfelületet teljes mértékben kihasználhatták, közvetlen kapcsolatban voltak vele, és így esztétikailag is alakíthatták. Az írott szövegváltozatok kialakítása és adaptálása az egyén ízlése, műveltsége, végül is egész szubjektivitása közreműködésével történt. Tehát a szöveg stilisztikai, szemantikai és esztétikai értékei ezek közreműködésével jönnek létre. Mindezek a tényezők a mai levelezési kultúra viszonylatában nyernek ilyen jellegű értékelést, amely által érzékelhetővé válhat az adott kornak az a fajta szellemisége, amelynek a levelezés magától értetődő része volt.

A fényképanyag mint forrástípus ugyanazon kérdéskör megválaszolásában játszik fontos szerepet, de módszertani fogódzóként más kutatási modellt igényel.²⁴

A fényképek nagy része szignálva van. A hátlapjukon általában név és dátum szerepel, illetve az alkalom – katonaság, elsőáldozás, esküvő, valamilyen évforduló –, amikor készült. A fényképek alapján az illető személyt el lehet helyezni pontosan időben, ugyanakkor ezeknek a fényképeknek történetük van: minden képhez tartozik narratívum, amely a család története során variálódott. Legitimálják a reprezentált eseményt, és a személyeket kétszeresen is történetbe lehet általuk foglalni. Ismeretszerzésre igen alkalmasnak bizonyultak, hiszen ismeretlen személyek fizikai tulajdonságait, viszonyait villantották fel.

Dokumentumként értelmezhetőek – annak ellenére, hogy más indítékkal készültek –, hiszen a vizuális élmény rekonstruálásával, azaz a képek alapján készített interjúk segítségével mind a korpusz, mind az értelmezés árnyalódott. A kártyákat és emléklapokat írásos²⁵ hasonlóan képi közegnek tekintem. A használói/felhasználói nézőpont felől is közelítve hangsúlyos funkciójuk a társadalmi és földrajzi közeg kitágítása is.²⁶

²³ A kézírás maga, illetve a név, a monogram és az aláírás identifikál és hitelesít. Lásd: Keszeg V.: 1999.

²⁴ Kunt E.: 1987, 1995, 2003a, 2003b, Csopor I.: 1987, Nagy J.: 2000, Bán A. – Beke L.: 2003, Beke L.: 2003.

²⁵ A felejtés manipulálását akarják végrehajtani, a *lieu de memoir* már nem biztos forrás, úgyhogy *lieu de memoir écrit* lesz.

²⁶ Ezt a funkciót Keszeg Vilmos a levél nyolc funkciójának egyikeként különbözteti meg. Lásd bővebben: Keszeg V.: 1996, 66.

Becze Balázs levélhagyatéka az elbeszélés perspektívájából

„Szomorú, de csak a vízhangja maradt minden kedves emlékek a szívünkbe. Ezt a kedves és felejthetetlen emléket őrizzük, s kérjük a jó Istent, engedje minél előbb újra jó egészségben mindannyian viszontláthassuk egymást.”²⁷

E családon belül az iratokkal való kontaktus olyan vetülete a megkérdezett személyek életének, amelynek folyamán az egyének adott módon szocializálódnak a család történetébe: annak ellenére, hogy az iratok tartalmának egy része narratív szinten elhangzik más kontextusban is, a levelek igazolják, illetve pontosítják őket. Bizonyos szempontból ezek a dokumentumok a családi történet(ek) megtanulásának eszközei is. Tartalmuk a szóbeli regiszterből belép az írásbeliség szférájába, szerepük már nem az, mint a mindennapi beszélgetésekben, az elmúlt emlékek helyébe *dokumentáris nyom* lép.²⁸ Ricoeur megállapítása szerint: „(...) egy generáció elbeszélései magukba zárják egy vagy két elmúlt generáció elbeszéléseit is.”²⁹ Az írott források esetében ez nem feltétlenül érvényesülő tendencia, viszont a velük kapcsolatosan készített interjúk során, már a témánál fogva is – ti. a családi múltra való rákérdezés – visszaigazolódni látszik. A két regiszterben elkülönül az elődökre való emlékezés intenzitása.³⁰ A beszélgetők sajátos módon szűrték át és konstruálták meg a témára vonatkozó tudásukat.³¹ Mindez a levelek tartalmára is érvényes megállapítás, a személyes dokumentumtípus írott közegéből fakadó formai és területi kötöttségek miatt.

Jelen esetben olyan „emlékezőapparátusról” van szó, amely a hosszas időtartamot megcélzó emlékezetnek kedvez. A papírlap, amelyre tintával írnak „tartós emléknymot” rögzít.³² Valójában a levél immanens volta feltételezi a fennmaradására, őrzésére és hagyományozására vonatkozó egyik reflexiót.³³ A magnóval rögzített beszélgetés is ezt a tartós emléknymot célozza meg, ennek ellenére az itt észlelt viszonyulás az intimitáshoz, az „arcrongáláshoz”³⁴ újabb formát öltött.³⁵

²⁷ Részlet Becze Sándor leveléből.

²⁸ Vö. Ricoeur, P.: 1999, 57.

²⁹ Ricoeur, P.: 1999, 51. Lásd erről még: Keszeg V.: 2006, 29–30.

³⁰ A beszélgetés során tudatos és magát a kommunikációt irányító kérdésselvetés az előző generációkra vonatkozó emlékeket érintette.

³¹ A jelen, illetve a jövő horizontjában, a magukról szerkesztett képen keresztül értelmeződött újra a múlt. Lásd erről bővebben: Ricoeur P.: 1999, 52–53.

³² Weinrich, H.: 2002, 94. Weinrich Freud kutatásaira és megállapításaira alapoz.

³³ Ezek az iratok a múltat nem újraélik, hanem reprezentálják. Vö. Ricoeur, P.: 1999, 59.

³⁴ de Man, P. kifejezése, é. n. 105.

³⁵ Az interjú elsősorban hangzó szöveg, ennek a beszélgetésnek nincsenek olyan merev formai kötöttségei mint a levélnek, pedig rögzített szöveg. Tény ellenben, hogy az emlékezet elbeszélése hozzátartozik a mindennapi diskurzushoz, ezért nem is kérhetőek számon rajta azok a merev határok. Lásd: Ricoeur, P.: 1999, 57.

Kérdéses az is, hogy a levélíró mennyiben találja meg a középutat, mily módon írhatja le önmagát, ha kész formulák, klisék állnak követendő modellként előtte?³⁶ A formális követelményeken túl észlelhető az a fajta szándékoltság, hogy az alkotó egyénileg, történeteket megélt személyként is szerepeljen a levélben, habár tendenciózan olyan tematikus határokon belül fogalmazza meg mondanivalóját, amely keretek valóságárszlete reprezentálható és modellértékűvé formálható.

Becze Sándor leveleinek bemutatásakor – amely csak szemelvény az átfogó levélkorpuszból – azok a tényezők kerülnek az értelmezés középpontjába, amelyek segítségével párhuzamra, illetve tartalmi összefüggésre lehet következtetni az interjúk során elhangzott szövegekkel kapcsolatban.³⁷

„1956 II-20.

Édes öcsém Balázs!

Ebben a pillanatban jöttem haza a hegyről, egy kicsit boros vagyok, ilyenkor úgy eszembe jut az édes otthon. És a sok jó barát, de leginkább ti, vólnál Te itt édes Öcsém úgy sincs már senkém. Énekelni se szeretek, a zenét is gyűlölöm, szóval minden ami szórakoztató csak keserű fájdalomt idéz elő, és csak sirni tudok. Vannak barátaim akik szeretnek, de én nem járok sehová, kerülöm a társaságot. Ezek az emberek nem azok, akik mi vagyunk székehegyek. Ha a jó Isten megsegít, és a nyáron hazá mehetünk, sok, sok mindent el fogok mondani 12 év után. Az utlevélhez minden iratot leadtunk. Óriási hidegek voltak itt, mihez az itteni nép hasonló időjárásához nem emlékszik, annyi hó hullott, hogy azt hittük már eltemet.

A hegyen a pincében a borok mind megfagytak, miénk is a dugot kivágták az egyik hordó és sok kifogyt. Hála Istennek tüzelőnk van bőven, így hideget nem éreztünk, mindég jó meleg a lakásunk.

Nagyon szépen kérek nézz utána egy fehérbabosztó harisnya anyagnak, lehet kapni ird meg. Addig még van idő bőven, és ird meg mire volna szükségetek amit innét, átlehetne részetekre vinni.

Veres Pista meggyógyult? Itt a nagy hideg miatt, febr. 15- márc 5-éig szünet van az iskolában.

Az udvaron csináltak egy hó rakást és azon rodliznak a Gyermekek. Nem csak itt nálunk, hanem az egész Ország területén szünetel a tanítás, március 5-én mennek iskolába. A 27-29. fok hideg ellenére hála Istennek megszűntek hűlés nélkül, egyikünk sem volt beteg. Levelet nem kaptam csak Rószitól, válaszoltam is rá. Ezt a levelet ezelőtt 2. héttel megírtam, most már befejezem, és holnap küldöm, Mária mindennap kérdezi, elküldteme már Balázs bácsinak a levelet. Üdvözlémet add át a jó Barátainknak. Otelünk csókolunk mindnyájatokat, Katiékékkal, Sándorékékkal, Bélákékkal, Jóska bácsikékkal együtt.

III. 7-én adom postára

Sándor bátyádék.

Kádárék hol merre vannak?’ (L34)

A magány olyan tényező, amely az egyik motivációs kényszere lehet a levélírásnak. A közös emlékek megosztásának vágya készletti gondolatainak lejegyzésére, közlésére. Meghatározza azt a helyzetet, amelyben ír, lelki és fizikai állapotára vonatkozó információkkal bővítve azt. A magánszférán túlmenően, az ország általános állapotára vonatkozó információkkal is kiegészítve az ismertetést. A címzettet

³⁶ Az állandóan ismétlődő formulák veszítettek hatásosságukból, szokássá üresedtek, de kényszerítő erejük továbbra is meghatározta a levélműfaj stílusát. Lásd bővebben: Kokó J.: 1999. 242–243.

³⁷ A levelek bemutatása során nem végzek olyan mélyreható tartalmi elemzést, mint Molnár Ambrus, mivel a célkitűzés kétféle kommunikáció közti átjárhatóságára reflektál. Vö. Molnár A.: 1997, 131–225.

közvetítő, illetve információszerző feladatkörrel látja el, továbbá közvetve bevonja a családtagokat is ebbe az interakcióba. Olyan kommunikációs aktust működtet, melynek formai szabályait ismeri, a levélírás gyakori alkalmi fejlesztik benne a készséget, majd hagyományként továbbörökíti.

„1955. III-15-én

Édes Öcsém Balázs!

A táviratot és két leveledet megkaptam, neharagudj a késői válasz miatt. Az a sorozatos haláleset megviselt idegileg, hogy amikor felejthetetlen jó Öcsém Bálint haláláról a táviratot megkaptam összeestem, az orvos Dr. Agoston ágyamra ült, és úgy őrzött. Erre sobase mertem volna gondolni, hogy én maradjak utoljára. Hogy mennyire reméltem a viziontlátás örömeiben, minden levelünkben erről álmodtunk, mi nagyon szerettük egymást jó testvérek voltunk.

Többször nekefjogtam a levélírásnak, de nem voltam képes írni, hogy megköszönjek neked sok mindent. Édes Öcsém, a jó Isten fizesse meg neked, azt a sok sok fáradságot amit Édesanyám betegség alatt tettél. Mert Bálint a jó Isten nyugtassa mindent megirt, hogy te emlegetted a legtöbbit. Köszönöm Bálint halálával kapcsolatban is, azt az önfeláldozó testvéri segítséget, mi is lett volna szegényekkel ha te ne légy közöttük. Csodálkozom Sanyin és Lajoson, hogy csak ilyen gyász érdemelt az Édesapjok. Egy ilyen jó Édesapát nem így kellett volna meggyászolni, ahogy eltemették mindjárt megesküdték. Érettek dolgozott egész életében és annak lett az áldozatja is, nem volt ez helyes eljárás tőlük. Az Annuska kérijít ne is említsétek, nem a mi családunkba való, ne válaszoljatok neki egyelőre.

Annuska egy diplomás nő, akibez hasonló képzettségűférjfi illő. Nehogy azt a fiatal leányt férjhez adjátok, hadd ismerje meg jobban ezt a család világot, rá ér ő még férjhez menni.

Simó Sándort gyermek korom óta nem láttam, nem írok neki, hanem személyesen fogom felkeresni, és azután mindent megírok. Szász Krisztinát pár napon belül meglátogatom, csak nehogy addig hazá utazzon, a játszókérttyát küldöm tőle.

Amennyiben Krisztinát már nem találnám ott, a kérttyákat Edit fogja vinni, az utlevelet megkaptá várjuk a vízumot, jelenleg éppen pesten van ebben az ügyben. Mivel márc. 15 én nincs tanítás, előtte való napot hétfőt szabadságnak kérte, úgy három nap jött össze szabadnak. Vasárnap regg. Csabával felmentem pestre személyesen fog a románkövetségre menni a vízum ügyében. Ha megkapja a vízumot, tavasz előtt nem indulnak, akkor mindent megfogok írni az indulásra vonatkozólag, és más egyébről is értesíttelek.

Nagyonszépen köszönöm a névnapi jókívánságaidat, engedje a jó Isten, hogy valóra váljanak. Sándornak én is kívánok egészséget hosszas életet, és nyugodt zavartalan boldog névnapokat megérni. Kérdez meg Sándortól megkaptae leveletem, és add át névnapjára küldött jókívánságaimat. Ezt a levelet a tegnapi keztem írni, sietek befejezni hogy a mai postával küldibenem. Mára estére várjuk a pestieket is, mert hónap már tanítani kell Editnek.

Az ünnepély nagyon szép volt, Mária szavulta a Talpramagyart, ő az osztály legjobb tanulója, Csaba szintén az elsőben. Itt egész szép idő volt a télen, február közepe körül anyyi hó lehullott, hogy még nálunk is sok lenne, és még mindég nagy a hó, pedig enybe idők vannak és olvad. Olvasd el a leveletem Katinak és Sándornak. Mi Istennek hála jól és egészségben vagyunk, hasonlót kívánunk mindnyájatoknak. Róziakával Béla és Károlyal egy úrt sok szeretettel ölelünk csókolunk. Sándor Edit és Gyermek.

Édes Kati!

Felejthetetlen drága jó Öcsém Bálint halála, örökere gyógyíthatatlan fájó sebet hagyot mindannyiunk szívében. Ezt érezzük és a sirig hordozzuk. Tudom milyen békés megértő szép családi életet éltek.

Egy ilyen élet után az özvegyiség kimondhatatlan fájdalom. Sokat szeretnék írni, de magam is csak sirni tudok. Ara kérem Kati nyugodjon meg a jó Isten akarataiban. Hat szép Gyermeket felneveltek, együtt velek az élet talán nem lesz olyan fájdalmas.

A jó Isten adjon erőt mindnyájunknak, hogy ezt a súlyos csapást tudjuk elviselni.

Annuskának írjátok meg, hogy írjon nekem. Sajgó Jáskeabácsiékat sok szeretettel csókoljuk. Ha levelemet megkapjátok írjátok. Mindnyájatokat sok szeretettel ölelünk csókolunk Sándor, Edit és Gyermekek.”

A levélírás időpontja nem kötött. Tartalmának folyamatos jellegét ez nem töri meg, ám stilisztikai minőségén észlelhető különbség. Tartalmát az elszármazás helyének, embereinek, tulajdonságainak viszonylatában minősíti. Fő strukturális eleme a halál gondolata, illetve a halott személyre való emlékezés. Jelen esetben az emlékezés a jelenhez, illetve a múlthoz való viszonyulásnak egyik módja.³⁸ Mellékelt levélként szerepel az özvegyen maradt rokon számára írt vigasztaló levél is. Különböző személyeknek szóló információkat tömbösít, ezáltal a címzett személyre az üzenetközvetítő szerepét szabva ki. A kvázi-publikusnak³⁹ minősíthető mintaolvasónak írja a levelet. A recepcióra való reflexiók jelzésének igényét is megfogalmazza. A levél tartalma az interjúk során is felelevenedik, ám ugyanaz az esemény másként fogalmazódik meg a két perspektívából.⁴⁰

A levél és az interjú egyaránt a kiváltott hatást próbálja kezelni. Az írott szöveg válaszként fogalmazódik meg, más a címzett, tartalma aktuális. Az interjú fél évszázaddal később készült, a szóbeli közlés a levél tartalmának eseményét közvetlenül megélt emlékként idézi fel, hiszen egy olyan személy fogalmazta meg, aki részese volt az eseménynek, de már nem aktuális az eseményre való közvetlen utalás. Ennek függvényében az események narratív reprezentációja is másként szerveződik: az interjú során, a levél tartalmának hitelességét is alátámasztva, az apára tevődik a hangsúly, mintegy biográfikus kontextusba helyezve el a sorsfordulóként tételeződő eseményt.

A levélben utalások vannak arra vonatkozóan, hogy egyes eseményeket négy szemközt lehet megbeszélni. A levél nem nyújtja ezt a lehetőséget, ugyanakkor a verbális kommunikáció során másként szerveződik nem csak a tartalom, hanem a közlésre szánt esemény körülírása, árnyalása.⁴¹

A levelek identifikáló elemeket tartalmaznak az őket létrehozó személyekről. A személyhez kötés függ attól, hogy a leveleket alkotó és interpretáló közt milyen jellegű volt a kapcsolat: a felismeréshez esetenként elegendő az íráskép, más esetben a személyről szóló történetek, pontosabban a tartalmi egységek ismerete, felelevenítése is szükséges a beazonosításhoz. *„Az csak úgy tudjuk, ha élévännék a doszárt, s akkor abban megvan mindegyiknek a születése. Abba megvan mindenik, hogy szüle-*

³⁸ Keszeg V.: 1996, 41.

³⁹ Felhívja a figyelmet például a levél hangos felolvasására.

⁴⁰ A szóbeli és írásbeli kultúra között állandó a kontaktus és a konfliktus. Lásd erről bővebben: Ortutay Gy.: 1974, 101.

⁴¹ Lásd erről bővebben: Goody, J. Watt, I.: 1998, 111–129.

tett, s mikor” [B. O.]⁴² A családi múlt pontos rekonstruálásához szükség van az írott forrásokra. A Becze család esetében az aktivizálható emlékezet csak a legközelebbi felmenő áig, tehát a nagyszülőig, illetve – horizontálisan – az egy generációs szintig, a szülők első unokatestvéreig terjed. A távolabbi rokonságra vonatkozó tudás bizonytalan, mivel azokról a személyekről szólnak emlékeik, akikkel intenzívebb kapcsolatot tartottak fenn és működtettek. Azok a személyek, akik nem vettek részt aktívan a család életében, illetve a rokoni kapcsolatok ápolásában, nem forgalmaztak, pontosabban nem forgalmazhattak magukról információt, csupán közvetve. Nevük – olykor az is homályosan –, illetve sorsfordulói maradtak meg a családi emlékezetben. Ezek viszont nem épülnek be oly szervesen a közös tudásba, mint a személyközi tapasztalatok során szerzett információk. Éppen ezért az emlékezés kulturális gyakorlatának folyamatában a reprodukálásuk polarizált: vagy esetleges, vagy meghatározottan kontextusfüggő.⁴³

„*Azok a gyermekek nem kellene, akik meghaltak. Mert volt itt egy ikerpár, aki meghalt. Csaba és Béla, ők meghaltak.*” [B. M.] Azokhoz a személyekhez, akik nem alakítói a családról szóló elbeszéléseknek, a család történetének, hiszen lehetőségük sem volt azt alakítani, nem rendelődik hozzá hangsúlyos szerep sem. Egyébként a család egyes tagjai számára a sorsfordulónak számító elhalálozás a közös emlékezésbe azért épül be sajtáságosan, mivel éppen korai haláluk, tehát hiányuk az az egyetlen tény, amely emlékezés-katalizátorként funkcionál. A cselekedetek, a megtapasztalható és minősíthető tulajdonságok, tehát az aktív részvétel paraméterei nélkül a (kis) közösségi életvilág csupán a korai halál tényét magát tarthatja emlékezetesnek. Ahhoz, hogy a valakire való emlékezés releváns legyen, a személlyel közösen alakított tér, időpont és cselekvés kell jellemezze.

Ezt igazolja az a tény is, hogy a térben és/vagy időben távoli családtagokra vonatkozó konkrét tudás mennyiségileg és minőségileg másként árnyalódik:

„*Van Aradon egy gyógyszerész, az írt leveleket, az anyja lebet, Editnek az anyja*” [B. M.]

Egy távol(abb)i, a műrokonsághoz tartozó személyről lévén szó, beszélgetőtársam nem tudta azt pontosan beazonosítani, de a hívó szóként alkalmazott városnév szűkítette a kört, és az írott szövegkontextus⁴⁴ mentén elhelyezhetőbbé tette. Abban, hogy milyen kapcsolathálóba helyezi el, meghatározó az illető foglalkozása, amely a család orientációs struktúrájának társadalmi vetületére enged következtet-

⁴² „Ezt B. O. leírta, ezt tudja ő, ezt kérdezd meg tőle. Leírta ő azt az ágat. Nem tudom elmesélni, egyszer le kell rajzoljuk, nem tudom hogy.” [B. M.]

⁴³ A ritualizált kontextus mellett egyértelműen kihangsúlyozódik az írás megőrkítő és eligazító funkciója is.

⁴⁴ Azaz, Becze Sándor levelezése, Edit a felesége.

ni.⁴⁵ A mennyiségileg és információértékét tekintve szűk körű, tehát kevésbé eseményorientált beszámoló arra enged következtetni, hogy az emlékezetében kutató beszélő számára nem volt releváns ez a közvetett viszony.

„Nem, az apáca Annára gondolsz. Nem, nem, az Ferencz Anna volt, az más. Jaj, tudod az, hogy van, Becze Sándornak az első házasságából való Ferencz Anna, akinek a testvére az apáca. Jaj, hát így van.” [B. M.]

A kommunikáció folyamata az információ kiválogatásával kapcsolatos. A fenti szövegrészletben nevesített személyekre vonatkozó tudás olyan szociális információ, amelynek közvetíthetőségét egy bizonytalanság előfeltételezi. Az egy név – két családtag helyzet miatt fellépő bizonytalanság ugyanis valamilyen alternatívának a létezését feltételezi, s így a disztinktív emlékezet egyszerre mindkét alternatíva mentén újrendezi a kapcsolathálót.

„Már akkor elég, hány éves is lehetett, hát már eléggé harmincon felül volt, amikor feleségül vette Edit nénit, mert az első felesége ez volt, Czimbalmos Anna.” [B. O.]

A valamikori jelen kontextusában relevanciával nem bíró eseményeknek a gyűjtés helyzetében való rekonstruálásakor a hangsúly gyakran áttevődik olyan szereplőkre, melyek mellékesek voltak. Ezáltal az idősíkok olykor összemosódnak, a különböző térhez hozzárendelt események összekapcsolódnak, s mivel a kohéziót az egyének egykori kapcsolatát szervező szociális háló biztosítja, felidézésükkor egy időpontba helyeződnek a velük korreláló különböző történések.

Az emlék pontos felelevenítése végett elsősorban helyhez kötik az emlékképet, életútjuk területi pontjaiba helyezik el, és ennek kapcsán azonosítják. Az időben való elhelyezés nem mindig pontos, de a különböző beszélgetések árnyalják és pontosítják ezt.

Az egy személyre való emlékezést nem csupán a személyes interakció határozza meg nagymértékben, hanem a róla való információszerzés módja is. Minél gyakrabban beszélnek egy adott személyről egy adott csoportban, a rá való emlékezés, illetve a róla forgalmazott szövegek, képek annál kiforrottabbak, azonosításuk könnyebben működik.

„Úgy került baba, a többi levelet nem találtad meg. Balázs elment Kozolovsárra és Béla Bukarestbe.” [B. M.] Jelezve van, hogy ez az iratcsomó kiemelődött egy olyan iratpopulációból, amelyben sajátos szerepe volt, és korántsem a teljes mennyiség leképződése. Az egy személyre való emlékezés – jelen esetben Becze Balázsra –, a család bűnbakjáról sztereotípiák vannak forgalomban. A név által asszociált tulajdonsá-

⁴⁵ A családtagok 'részleges rögzítetlensége' miatt a belső tagolódás három fontosabb oka és formája különíthető el: táji, történeti és társadalmi.

gok mindenki számára ismeretesek, sőt mindenki által előbb-utóbb ugyanazok a szegmensek említődnek.⁴⁶

„– Sándor bácsi miért Balázssal levelezett s nem a többiekkel?

– Na, látod-e, ezt nem tudom, mert amikor jöttünk haza, akkor mindig a régi ház, tehát ahol Becze Albert lakott, a Szász Berta felesége, akkor elől volt Balázs bácsi, hátul voltak Erzsike néniék, és Balázs bácsinál voltunk mi, a középső szoba, ami tulajdonképpen a két testvérnek a közös szobája volt, s mindig ott aludtunk.” [S. M.]

A szövegrészletben a rokonok közötti kapcsolattartás intenzívvé válásához hozzájáruló, olykor szükséges tényezők fogalmazódnak meg. A két rokon férfi kapcsolatának személyesebbé, illetve intenzívebbé válásának okát meghatározta az a tény is, hogy: mindketten egy nem képviselői, a korkülönbség kettejük között volt a legcsekélyebb. Balázs, mint a legidősebb testvér, a család képviselőjének szerepébe helyződött. A levélváltás előfeltételeként körvonalazódik, hogy rá hárul, illetve magára vállalja a házigazda szerepének körét is. Ennek következményeként kezelhető, hogy kettejük közt a levélváltás is gyakoribb. A kézzel írott levelezés a korabeli technika kínálta lehetőségek közül a legkézenfekvőbb információközlő és kapcsolattartó közege. Az interjú során elhangzott, hogy más információközlő technikához a nem mindennapi történetek – többnyire halálesetek – alkalmával fordultak.

„Becze Balázs ezt írta, de ez nem így történt, mert odavesztek a háborúba, azt sem tudom bár a holtesteket hazahozták-e, hát ő egyáltalán, Bálint bácsi nem olyan rég halt meg, hát ő nem temettethette egyáltalán, hanem ők voltak, akik perelték, édesapám ellen.” [B. O.]

Megkérdőjelezi, sőt cáfolja a levél tartalmi vonatkozásának, pontosabban egyes szegmenseinek igazságértékét. Egy családban presztízsértékű az, hogy a halott családtagnak tisztességes temetést biztosítsanak. Ez nem kizárólag a külvilággal szemben fogalmazódik meg, hanem releváns a család tagjainak egymás közti viszonylatában is. Az interjúhelyzet többek közt arra is alkalmat nyújtott, hogy legitimálták saját pozíciójukat. Az egyes tagok családon belül kiépített és érvényre juttatott hierarchiájában való elhelyezésének fontos kritériuma, hogy milyen mértékben vesznek részt a család(tagok) sorsfordulókon. A csoporton belüli elhelyezését határozzák meg ezek az események, illetve általuk határozzák meg önmaguk helyzetét, és olyan normákat vázolnak fel, melyek a működési elvnek szerves részeit képezik.

Az információszerzés módja (levélírás), illetve a ritka (személyes) kommunikáció és interakció, olyan helyzeteket teremt, amely során az egyének magukról pozitív képet nyújtanak. A kommunikáció minősége és mennyisége megszabja azt, hogy egymásról milyen információkat szerezhetnek az emberek. Mivel pontos történe-

⁴⁶ „Hát mit. Amikor, mit tudjak mondani? Elégge, szakmabelileg jó volt, az életbe elégge csapongó volt.” [B. M.]

teknek nincsenek birtokában, olyan élményeket mesélnek el, amelyek a személyek tulajdonságait írják körül. E közlések során olyan énképek – családi képek – forgalmazódnak, amelyek nem fedik teljes mértékben a valóságot. Az idegenbe került családtagok azokat a helyzeteket szövegezik meg, amelyek igazodnak az őket érintő elképzeléshez, illetőleg a levélben megfogalmazott élethelyzeteket büszkén elevenítik fel az orális kommunikáció során is.

E tény – ti. az, hogy létezik még e két személyre vonatkozó tárgy –, arról árulkodik, hogy e levél nem véletlenül került az irattárba, illetve a két személy viszonya a család történetének szerves része lehet.

„Elmondom, hogy kerültek ide. A levelek úgy kerültek ide, hogy ügye volt a három gyermek, a három testvér és hármuk közül csak édesapámnak volt gyereke... úgy került hozzánk ezek a levelezések, hogy pont azért, mert meghalt Becze Balázs is, de mondjuk ezt a vásárt, ő nem ment bele, de végül is mi örököltük, mivel más gyermek nem volt, testvér nem volt, mi örököltük. S amikor édesanyám a dolgokat szedte össze, aztán a felesége részéről. [...] B. O.

A levelezést tartalmazó irattömb már tulajdonosváltása pillanatában sem eredeti funkciójában került ebbe a családba, hanem a halott személyről szóló emléktárgyként. Az iratok emléktárgyként funkcionálnak, hiszen sem tartalmukat nem ismerik, sem magukról az egyes tárgyakról nem volt tudomásuk. Hagyatékként kezelik, de nem az eredeti tulajdonos személyes tárgyaiként, hanem a másodlagos tulajdonos emléktárgyaiként őrzik és hagyományozzák. A halott családtag emlékekbe vézésének egyik módja, hogy a róluk beszélő tárgyakon keresztül élnek tovább. Ebben az esetben a családtagok számára ezek az iratok nem azzal a funkcióval bírnak, mint eredeti kontextusukban. Generációnként, illetve minden egyes tulajdonos-cseréléssel funkcióváltáson mentek keresztül. Kontextusukból kiragadva megszűnt, átértékelődött az őket körülíró magyarázat is. Újabb jelentéssel bővülnek, miközben tartalmuk relevanciája aktualitását veszti. Kiderül, hogy Becze Sándor – S. M. apja –, nem maga választotta sorsának ilyen szerű alakulását, hanem egy hatalmi rendszer nyomása által volt meghatározott. A levelek tartalma átértékelődik. Nem csupán a kapcsolattartás és az információszerzés funkciója rendelhető hozzájuk, hanem egy kompenzatórikus is. Ez utóbbi az interjúhelyzetek során derült ki, amikor a beszélgetőtársak a levélírás helyzetére reflektáltak. Ezáltal a levelek egyes szegmensei nem szövegformula gyanánt részesei a leveleknek, hanem mély érzelmi értékük van.

„Szerintem ezek is a mi írásaink. Igen, igen ezek itt a Rózsika nénié, na látod Rózsika néni, Erzsike is, Istenem milyen sokat, milyen sokat írogattam én. Hát a Béla bácsinak én nem is egy levelet írtam, biztos, há' hogyne, biztos, hogy írtam levelet nekié. Béla bácsinak, Erzsike néniének is, lapokat is írtam. Igen. Ez a levél, azt mondja, hogy ez a Mancsi néni lesz, anyu testvére, ez az.” [S. M.]

A levelek küldésének gyakorisága S. M. számára a ragaszkodás megnyilvánulásként értelmeződik. Kiderül, hogy a talált levéltömb nem a teljes mennyiséget tartalmazza, a szóbeli közlés felülírja, kiegészíti és pontosítja a levelek által reprezentált viszonyrendszert, illetve tartalmakat.

S. M. nem részese a család mindennapi életének. Azokat az emlékeket eleveníti fel, amelyek vagy nagy gyakorisággal fordultak elő, vagy deviánsként számon tartottak a családi narratívakészletében, illetve saját életében. A Balázsról forgalmazott kép a család bármely tagja számára ugyanaz, mesteremberként elismerést érdemlő személy, de családi státusa, illetve erkölcsi értékrendje elfogadhatatlannak minősül bármelyikük számára.

A Balázsról való beszélés negatív konnotációk sorozatát indítja el, olyan sztereotípiák élnek róla, hogy bárki emlegeti a családban, előbb-utóbb ezeket a sémákat meséli el. A csoportos visszaemlékezés olyan alkalmat nyújt, melynek során a családtagok tudása szerveződik, kiegészítést nyer, illetve átszerveződik emlékeik tartalma. A közös szövegkonstrukció eredményeként egy új, koherens(ebb) történet jön létre.

*„Hol tartjátok ezeket a leveleket, amiket Balázs bácsi írt?
[S. M.] – A legszentebb helyen. Nem csak a Balázs bácsiét, a Jóskaét is.”*

Becze Sándor életében a levél olvasására és írására rituális kontextust teremtett. Hangsúlyossá válik a levél olvasásának és írásának intim feltétele is, ugyanakkor az iratokkal, papírokkal való bánásmód kritériuma, és a tulajdonjog tiszteletben tartása. A levelek nem csak önmagukban, hanem az apa tárgyaiként nyerik el hangsúlyos szerepüket. Szerepek formálódnak a levél birtoklására vonatkozóan is. Az anya leveleit a lány őrzi, tehát egy nemiség szerinti megoszlás is tetten érhető. Az ereklyeként tételeződő, szülőktől örökölt tárgyak őrzését a hagyományhoz való viszony határozza meg.⁴⁷

Következtetések

„A szóbeli és írásbeli kultúra között állandó a kontaktus és a konfliktus.”⁴⁸

A vizsgálatra kiválasztott írott mikro-tárgyuniverzum és a róluk, illetve általuk megkonstruált orális szövegtörzs szerzői, tulajdonosai és használói, eltérő szándék-

⁴⁷ „Az átadott dolgok az átadás során változnak, mivel a megjelenített hagyományokról új értelmezések születnek, másrészt a befogadók ideje alatt is módosulnak.” Shils, E.: 1987, 33. Lásd erről bővebben: Shils, E.: 1987.

⁴⁸ Ortutay Gy.: 1974, 101.

kal sajátítják ki saját múltjukat, hagyományukat. Azok, akik írták, azok, akik birtokolták/birtokolják, illetve azok, akik használták/használják, a legtöbb esetben eltérő szándékoltsággal viszonyultak és viszonyulnak magához az iratpopulációhoz. Ez a tény az interperszonális viszonyaikat is szervezi.

A Becze család, mint (kis)közösség, folyamatosan kizárási, integrálási és rehabilitáló aktusokat alkalmaz tagjaival kapcsolatban. Ilyen szempontból eltérés mutatkozik a levelekben – azaz az írott regiszterben – és a beszélgetésekben – azaz: az orálisban – való megjelenítés és megjelenés között.⁴⁹ A közvetett és a közvetlen interakció, valamint a kommunikáció kontextuális összetevőinek különbözőségei meghatározó módon befolyásolják – a formán túl – a tartalomszerveződés mikéntjét is. A *kinek, mit, mikor, miért* és főleg *ki kinek* paradigma szabályszerűségei másként érvényesülnek a szóbeliség és az írásbeliség kontextusában. Az itt és most orálisában – és ezzel együtt a kommunikatív emlékezetnek kedvező kontextusban – ugyanaz a tartalom, mondanivaló az eltérő kód- és csatornahasználat mellett a kulturális mintát is követni látszik. A generációkon belül és között megvalósuló együttélés kognitív kontextusa ilyen értelemben nem csak szervezője a beszédeseményeknek, hanem egyben azok aktualizálójaként és hagyományozódási keretét is szolgál. A beszélgetés során egy tudatos mi-történet konstruálása működött, a különböző tulajdonságok és értékek építése pedig az oppozíciók mentén szerveződött.

Irodalom

ASSMANN, JAN

2004 A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Budapest.

BÁN ANDRÁS – BEKE LÁSZLÓ (szerk.)

1997 Fotóelméleti szöveggyűjtemény. Enciklopédia Kiadó

BÁNYAI Irén, Sz.

1973 A „paraszürattarak” jelentősége az újkortörténeti muzeológiában. *Studia Comitatensia*. 2. Szentendre. 161–170.

BEKE LÁSZLÓ

1997 Médium/elmélet. Tanulmányok 1972–1992. Budapest.

CSUPOR ISTVÁN

1987 A fényképkészítés alkalmi és szokásai Cinkotán. *Ethnographia*. XCVIII/1. 54–82.

DE MAN, PAUL

é. n. Az önéletrajz mint arcrongálás. *Pompeji* 8/2–3. 93–107. (fénymásolat)

DEMETER TAMÁS

2004 írásbeliség szócikk. In *Magyar Virtuális Enciklopédia*. (file) Forrás: <http://www>.

⁴⁹ A levelek tartalmi szintjén jól körvonalazható erkölcsi értékítéletek elenyészőnek hatnak a szóbeliségben oly gyakran megfogalmazást nyerőkhöz viszonyítva.

ECKHARDT SÁNDOR

1950 A legrégebbi parasztlevelek nyelve és stílusa. Magyar Nyelvőr 74. évf./2–3. 113–122.

ECO, UMBERTO

1995 Hat séta a fikció erdejében. Budapest.

GOODY, JACK – WATT, IAN

1998 Az írásbeliség következményei. In: Nyíri K. – Szécsi G. (szerk.): Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig. Bp. 111–128.

HOFER TAMÁS

1983 A „tárgyak elméletéhez”. Felszerelések és tárgye gyűttesek néprajzi elemzése. Népi Kultúra – Népi Társadalom XIII. 39–64.

JÓZSEF ÁLMOS

2000 Levelek és egyéb írott emlékek az első világháborúból. ACTA – 2000. Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, 297–315.

JUHÁSZ et alii (szerk.)

1982 kommunikáció szócikk. Magyar Értelmező Kéziszótár A – LY. Bp. 751.

KESZEG VILMOS

1991 A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken. Bukarest.

1993 A tartalom szerveződése a beszédzokásokban. Korunk IV./8. 23–31.

1996 Kelt levelem... Egy mezőszéki parasztasszony levelezése. Debrecen.

1998 Írott szövegek egy személy életterében (Esetelemzés). Ethnographia. CIX./2. 589–628.

2002a A genealógiai emlékezet szervezése. Tabula. 172–212.

2002b Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok. Kolozsvár.

2004 Bevezetés. In: Uő.: Aranyosszék népköltészete. Népi szövegek, kontextusok (Monográfia). I. Marosvásárhely, 7–32.

2006 Lokális emlékezet. In: Uő.: Egy Hir adás a' Késő Maradékhhoz. 17–20. századi erdélyi toरणgombíratok. Marosvásárhely, 11–127.

KOKÓ JULIÁNNA

1999 Egy vargyasi család levelezése az első világháborúban. In: Keszeg Vilmos (szerk.): Írás, írott kultúra, folklór. Kriza János Néprajzi Társaság 7. Évkönyve. Kv. 240–265.

KUNT ERNŐ

1987 Nép-rajz és fotó-antropológia. Vizuális antropológiai jegyzetek paraszti használatú fényképekről. Ethnographia. XCVIII/1. 1–47.

KÜLLŐS IMOLA

1982 A személyes dokumentumok kutatása a magyar folkloriztikában. In: Küllős Imola (szerk.): Az életrajzi módszer. Documentatio Ethnographica 9. Bp. 163–173.

1989 Paraszti írásbeliség: a folklór új formái. In: Jankovics et alii (szerk.): A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében. I. Budapest. – Bécs. 281–291.

MOHAY TAMÁS

1994 Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében Ipolynyéken. Dissertationes Ethnographicae 8. Budapest.

MOLNÁR AMBRUS

1997 Gönczy Pál nagydobronyi református lelkész levelei és versei Silinkából. In: Küllős Imola – Molnár Ambrus (szerk.): Vallási néprajz 9. Kárpátaljai tanulmányok. Bp. 131–226.

NAGY JÓZSEF, R. (szerk.)

2000 Családi album. Vizuális Antropológiai Szöveggyűjtemény I. Miskolc

NIEDERMÜLLER PÉTER

1988 Élettörténet és életrajzi elbeszélés. Ethnographia. XCIX./3–4. 376–389.

ORTUTAY GYULA

1962 Az iskolai nevelés szerepe a parasztságunk kultúrájában. Ethn. LXXIII. 497–511.

1974 Szóbeliség és írásbeliség kölcsönhatása. In: Voigt Vilmos [sajtó alá rendezte]: A szájhagyományozás törvényszerűségei. Budapest, 100–104.

RICOEUR, PAUL

1999 Emlékezet – felejtés – történelem. . In. Thomka Beáta (szerk.): A kultúra narratívái. Narratívák 3. Bp. 51–69.

SHILS, EDWARD

1987 A hagyomány. Bevezetés. In. Hofer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): Hagyomány és hagyományalkotás. Bp. 15–63.

WEINRICH, HARALD

2002 Megbékéltelen és megbékélt felejtés (Freud). In. Weinrich, Harald: Léthé. A felejtés művészete és kritikája. Bp. 192–200.

Melinda Csergő

NARRATIVE RENDITIONS OF WRITTEN RECORDS:
A Case Study

By analyzing the old stash of papers of a family, this study seeks answers to the following question: How can the history of a family be reconstructed by means of written records or the act of present-day recollection using those records as sources?

The author describes in detail how the use of those papers as sources influences (clarifies, legitimizes, or modifies) the process of recollection. By replacing the papers in the environment of the one-time owners, unique memories can be generated that previously did not belong to the corpus of family retrospection, i.e. the narrative of the family history.

The study focuses on the fact that the various forms of archive sources (letters, photographs, etc.) generate retrospection in different ways. In addition to this, it explains in detail how a past event gets modified in the memories of a person narrating it in the present. Thus, the differences between the contexts of the past description and present narration of a family history are presented, too. As for one possible explanation for the discrepancies between the letters and the textual recollections they generate, the study analyses the interpersonal relations of the narrator and all other persons who may be associated with the papers.

Vegyes tartalmú kéziratos füzet az 1940-es évekből

Betűk, rajzok, virágok

ZSIGMOND JÚLIA

Az írásantropológia az írás sokoldalú kutatása során különböző kérdéseket vetett fel és válaszolt meg: vizsgálta az írás és az olvasás történetét, a szóbeliség és az írásbeliség viszonyát, az írás funkcióit, szociális jelentéseit, hozzá fűződő szokásokat, megjelenését, jelentését különböző kontextusokban. Egy ilyen kontextus a kéziratos füzet, mely a könyvnyomtatást megelőzően jelen volt már, és azt követően is folyamatosan tovább élt az írástudó társadalom különböző rétegeiben, különböző formákban és tartalmi összetétellel.

E tanulmány alapjául egy vegyes tartalmú kéziratos füzet szolgál, mely egy huszadik század közepén élő tizenkilenc-húsz éves háromszéki lány, Bende Mária keze nyomán született. A szövegek részben más nyomtatott termékekből származnak, részben pedig a szerző saját szavaival íródtak, így a füzet mint művelődéstörténeti prizma tanúságot tesz kora szellemi beállítottságáról, szépirodalmi hozadékaról, a lényeges politikai és társadalmi eseményekről, történelmi változásairól,¹ és nem utolsósorban írója személyes tapasztalatairól. A lapokon láthatóvá lesz a múlt, mely átszűrődik az egyéni tudaton és ezáltal sajátos értelmezést nyer,² hozzájárul az egyéniségkutatás eredményeihez is, de nem csak egy személy gondolatai tárulnak elénk, nemcsak az egyéni tudás és emlékezet tárháza,³ hanem egy családé, egy társadalmi osztályé, egy népcsoporté is azáltal, hogy a tollforgató lány azonosul velük.

¹ A kéziratos füzetek szerepéről Ujváry Z.: 1960, 40.

² Niedermüller P.: 1988, 378.

³ Keszeg V.: 2008, 140.

A tollforgató lány

Bende Mária 1924-ben született a felsőháromszéki Márkosfalván. A családban öt gyermek, három fiú és két lány közül ő a középső. Szülei a helyi iskolában tanítanak. Ő első osztályos, mikor édesapja meghal. A gimnáziumot mindannyian a Székely Mikó Református Kollégiumban végzik. Bende Mária ezután 1942 őszén elkezdi tanítóképzőbe járni.

Másodéves, amikor 1944 áprilisában a háborús körülmények miatt Nagyváradon is felfüggesztik az oktatást, a tanulókat hazaküldik. Napról napra közeledett hozzájuk a frontvonal, a szorosokon (Ojtozi-szoros, Úz-völgye) vonultak át az orosz csapatok, s már a közeli Brassóba is eljutottak. A család ennek ellenére nem akarta elhagyni otthonát, csak augusztus végén, a legutolsó pillanatban döntöttek mégis úgy, hogy elmenekülnek budapesti rokonaikhoz. De az utolsó vonat, amelyet még éppen elértek, s amelyet több nem követett, más útvonalon haladt, mint az előzőek, és Budapestet nem érintették. A végállomás Szombathely volt. Innen költöztek folyamatosan nyugatabbra, Ausztriába, egyik menekülttáborból a másikba, mígnem 1945 szeptemberében végre hazaindulhattak.

Márkosfalván kemény fizikai munkát jelentett minden nap, újra fel kellett építeni a szétdúlt otthonot. A régi tervek ködbe veszték, Bende Mária sem gondolt többé arra, hogy tanítónő legyen.

A füzet útja

Bende Mária kéziratos füzete az 1943 ősztől körülbelül két évet átfogó időszakban íródott. Létrejöttében meghatározó az a társadalmi szerep, melyet a lány készült betölteni, s külső motivációja az iskola. A nagyváradai tanítóképzőben kötelező volt mindenkinek önművelődési naplót vezetnie, melynek lényege, ahogy a neve is utal rá, hogy segédeszköz legyen a tanulásban, a fejlődésben, a gondolatok kifejezésének begyakorlásában, tudatos szövegválogatásra és -alkotásra,⁴ írásgyakorlásra, olvasásra, szépirodalmi ízlésük kiművelésére készítse a tanulókat. A füzetet az iskolai elvárásoknak megfelelően vezeti, s ezt folytatja még Sepsiszentgyörgyön is, miután áprilisban hazaküldik őket: megőrökíti az alkotásokat, melyekkel gazdája azonosulni tud.

Mikor nyár végén maguk mögött hagyják Erdélyt, a menekülés hosszú útjára viszi füzetét is, melyben még sok üres lap van. Az itt bejegyzett szövegek már nem hivatás- vagy kötelességtudatból születnek, de nem is a közlés szándéka, nem a

⁴ Komáromy Sándort idézi Keszeg V.: 2008, 150.

nyilvánosság keresése motiválja. Megváltozik a füzet jelentése: tárháza lesz a szerző személyes emlékeinek. A menekülésből hazaérve újra változik, olyan tudnivalókkal egészül ki, melyek egy háziasszonynak fontosak.⁵

A füzet mint tárgy

Walter J. Ong szerint addig, amíg nem figyelünk a betűk értelmére, csupán egy tárgyat látunk, vizuális konstrukciót, és nem az üzenetet,⁶ valójában azonban a formai jegyek is gazdag magyarázatsorral szolgálhatnak.

A füzet szélessége 17 cm, hossza 25 cm; negyven lapból áll, ezek egyike sem hiányzik. Puha fedőlappal közlő az elülsőn a tulajdonos és a füzet megnevezése, valamint a használatba vétel évszáma, a hátulsón a szentkorona emblematikus megjelenítése található. A címlap matyó virágmotívumos díszítése sajátkezű munka, akárcsak a szövegek közötti rajzok, virágok, szabásminták, mindezeket megfigyelhető, hogy biztos kézzel húzza a vonalakat. Írásképe is kiforrott, a zsinórirásban ugyan csak magabiztos, bár ez nem automatizálódott, csak tudatosan gyakorolja néha, hiszen a Magyarországhoz tartozó Erdélyben ezt is tudnia kellett.

Oththonosan mozog a papír felületén a szövegek elrendezésében is. A címeknek, versszakoknak, kivonatoknak, lábjegyzeteknek, listáknak mind megvan a helyük.⁷ A forma átlátható, rendezett, esztétikai élményt is nyújt. A kompozíció is rámutat az időhatárookra: az első húsz lap összefüggő egészet alkot, egységes stílusú – a tanítóképzőben íródott, a következő húsz lap kitöltés, elrendezés, eszközhasználat szempontjából is változatos – a tanítóképzőt elhagyva készült. Vannak a füzetet megfordítva írt sorok is, ahol a forma közli, hogy a téma eltér a szövegek környezetben uralkodótól.

A tulajdonos néhány oldalra virágokat ragasztott, esetenként melléírva a helység nevét és az időpontot is, ahol és amikor szedte. A többszöri lapozás okán azonban a növények megsérültek, részlegesen vagy teljesen kihullottak. Hangsúlyos szármárfülek és utólagos szövegbetoldások jelzik, hogy a füzetet a közepétől hátrafele sűrűbben felütötték. Pecsétek, foltok is mutatják, hogy mely részekhez nyitották ki legtöbbször (pl. a kristálygolyós jövendölést tartalmazó oldalak igen használtak tűnek).

⁵ Keszeg V.: 2008, 145.

⁶ Ong, W. J.: 1998, 146.

⁷ Neumer K.: 2003, 238, Goody, J.: 1998, 189–221.

A füzet tartalma

A füzet gazdája egy-egy diskurzust próbál meg rögzíteni, az írás által viszont eltávolodik az egyes helyzetektől, külső szemlélőként, leíróként vagy értelmezőként viszonyul hozzájuk, s amikor összecsukja a füzetet, megszakítja az eredeti kontextusából már kiemelt diskurzust, mely akkor folytatódik, mikor (valaki) újra olvassa, meséli, viszonyul az oldalak tartalmához. Azaz a szövegek csak annyiban bírnak jelentéssel, amennyiben extratextuális elemekké alakulnak át.⁸

A kutató olvasatában tökéletes pontossággal szerkezetileg két rész választható el: az első negyven oldal a tulajdonképpeni önművelődési napló, ami a nagyváradi tanítóképzőben született 1943–1944-ben, a másik negyven oldal azután készült. Ez utóbbi rész az előbbivel ellentétben nem alkot homogén egységet, tovább bonthatjuk, elkülönítve a képzőből hazamenve íródott szövegeket (1944. április–szeptember), a menekülés alatt íródottakat (1945 szeptemberében lezárva) és egy másik kategóriát, a menekülésből való hazatérés utáni szövegeket.

A szerző nem állapodik meg egyetlen szövegtípus mellett⁹: az első részben a szépirodalmi szövegek, a másodikban a személyes elbeszélések dominálnak, illetve az irodalmi és a személyes jelleget is nélkülöző, egyszerűen hasznosnak vélt tudnivalók.

Az önművelődési napló

Az iskolán kívüli művelődés nyomait őrzi a tanítóképző diákjai által kötelező módon vezetett önművelődési napló. Ezzel is ösztönözték a tanulókat, hogy irodalmi érdeklődésük az iskolai olvasmányokon kívülre is kiterjedjen, járjanak könyvtárba, forgassanak színvonalas folyóiratokat, olvassanak minél több verset, novellát, regényt és kritikát. Megjegyzendő azonban, hogy minden könnyen hozzáférhető olvasmány a nemzeti kultúrából merített és azt propagálta, az oktatási intézmények pedig szintén az ezirányú fogékonyságot fejlesztették a diákokban, eltérően a mai társadalmi trendtől, amely a populáris kultúrát helyezi előtérbe.¹⁰

A Bende Mária füzetébe kerülő versek között szerepelnek már akkor klasszikusnak számító költők versei (Vörösmarty Mihály: *Emlékkönyvbe, Magyarország címe-re*; Ady Endre: *Sirasson meg...*), kortársaké, akik ma már klasszikusoknak számítanak (Juhász Gyula: *Ének Kupa vezéről*; Reményik Sándor: *Kegyelem, Átok, A legszebb szó*;

⁸ Ong, W. J.: 1998, 146.

⁹ A kéziratos füzetek általában több szövegtípust tartalmaznak. Keszeg V.: 2008, 361.

¹⁰ Egy Magyarországon készült felmérés szerint a tankönyvek nem járulnak hozzá, hogy az iskolásokban kikristályosodjanak nemzetiiségi kérdésekkel kapcsolatos fogalmak. László M.: 1996.

Áprily Lajos: *Tetőn*), és kortársaké, akik neve ma kevésbé ismert (Lamperth Géza: *A mélységből*; Sinka István: *Alsózik, Pusztai karácsony*; Gulyás Pál: *Krisztus útja*). Vannak olyan művek, amelyek magyar nyelvterületen általánosan ismertek, évszázados hagyománnyal bírnak, és az újra Magyarországhoz csatolt Erdélyben ismét népszerűek lettek: *Ének Szent László királyról*; *Ah, hol vagy magyarok...*; *Hymnus a szűz Máriához (Boldogasszony anyánk...)*. A többnyire hazafias versek tükrözik a korabeli oktatás szellemiségét, azt a lelkiületet, amelyről úgy vélték, bele kell nevelni a következő generációba; tükrözték azonban a hazaszeretet mellett a társadalmi problémákat is (pl. később versbéli utalások háborúra, vereségre).

Néhány vers tanúskodik a magyar–finn rokonszenvről: Madai Gyula: *A finn testvéreikhez*; Takáts Gyula: *Késő tanács a hóhalálról, Oulu*; Aleksis Kivi: *A mókus* (fordította Képes Géza); Eino Leino: *A magyarokhoz* (fordította Bán Aladár). Nemcsak verseket másolt be a magyar irodalom finnbarát és a finn irodalom magyarbarát alkotásaiból, hanem akkori hetilapokból, folyóiratokból is kapcsolódó cikkeket, ismeretterjesztő írásokat: *Finn testvéreink irodalma* (Székely Nép, 1944. július 16.), *Látogatás Lönrot Illés szülőházában* (Magyar Lányok Lapja).

Egy-egy elolvasott regény tartalmát is másolhatta valahonnan, de ezt csak egy esetben jelzi: Tolsztoj: *Feltámadás* – Porzsolt Károly nyomán. A többit elképzelhetően saját szavaival fogalmazta meg: Harsányi Zsolt: *Ecce homo*; Somogyvári Gyula: *A Rajna ködbevész*; Jósika Miklós: *Abafi*; Nyíró József: *Havasok könyve*. Önálló véleményt csak a legutóbbi mű ismertetésekor fogalmaz meg, miután pár mondatban összefoglalja azt, közli benyomását is: *Nagyon tetszett, ahogy a társai az egyedül maradt, megkeseredett embert vigasztalni akarják.*

Találunk cím-listákat is (tizenkilenc Tamási-novelláról és két versről: Erdélyi József: *Téli rapszódia*, Szentiványi Kálmán: *Téli képek*), ezek már elolvasott műveket jelölnek.

Mondhatjuk, hogy ez a gyűjtemény az akkori élő irodalom egy kisebb raktára.¹¹ Ehhez a raktárhoz tartoznak az idézetek is Voltairtól, Zrínyi Miklóstól, Kölcsey Ferentől (többnyire innen: *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz*), Deák Ferentől, Madách Imrétől (*Az ember tragédiája*) és Katona József *Bánk bánjából*.

Nem csak irodalomtörténeti szempontból érdekes ez a gyűjtemény,¹² hanem az egyéniségkutatás szempontjából is, hiszen érvényesülnek a szerzői preferenciák: abból, amit a társadalom felkínál a nyomtatványokon keresztül, a füzet vezetője szelektál.¹³ Amikor pedig kiválaszt egy szöveget, és azt betűről betűre lemásolja, kiemelve az eredetiből egy új szöveggörnyezetbe, huzamos, intenzív, elmélyült kapcsolat jön létre a szöveg és olvasója, másolója között; sajátos formája ez az olvasás-

¹¹ Ujváry Z.: 1960, 42.

¹² Ujváry Z.: 1960, 40.

¹³ Keszeg V.: 2008, 95.

nak, a műélvezetnek, a stílus ízlelgetésének, az interiorizálás gyakorlásának, lehetőséget teremt az értelmezésre, a memorizálásra, a megfogalmazás, a megformálás értékelésére és a szépírás tökéletesítésére is.¹⁴

Átmenet

A háború miatt félbeszakadt tanév nem vetett azonnal véget a szépirodalmi művek lejegyzésének. Négy vers és egy prózai mű által lehetünk tanúi annak, hogy a másolás során az egyén a szöveget, a gondolatot birtokba veszi, a maga számára megszerzi, a saját horizontjában, személyes univerzumában helyezi el.¹⁵ Mindenik vers (Reményik Sándor: *Átok*, *A legszebb szó*, Áprily Lajos: *Tetőn*, Tóth Kálmán: *A lengyel anya*) információértékű, ami a történelmi helyzetet illeti, mondhatni tükrözi a nemzet lelkiállapotát, érezteti a Magyarországra, Erdélyre, a háromszéki családokra, személyesen a fiatal lányra is nehezedő politikai helyzet súlyát (fivérei már mind katonaruhát viselnek valahol az otthontól távol, a frontvonal meg egyre közeledik). A költői sorok alátámasztják, megerősítik, megideologizálják a lány életszemléletét, világlátását.

Egy bemásolt levelet is olvashatunk itt: mielőtt még elhagyták volna otthonukat, júliusban értesítést kaptak egyik fivére haláláról, aki tüzér volt a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémián. Balesetben hunyt el, mert bár „az angol bombák elkerülték”, de „mint minden évben, úgy most is a Ludovika nagy gyakorlata megköveteli a maga áldozatát”. A levelet az elhunyt egyik katonatársa írta. A keltezés dátumát később megvastagították, hogy ki ne kopjon.

A menekülés

A füzetnek körülbelül negyede telítődött tartalommal a menekülés alatt: hét oldalnyi szöveg született ezidőben, és hét oldalon található megjegyzésekkel ellátott, beragasztott virágok. Ebben a részben az előzőektől (a képzőben, majd otthon) és a következőtől (a menekülésből hazaérve) is teljesen eltérő írói megnyilvánulás tapasztalható, egy más, személyesebb műfaj alkalmazása, melyre magyarázat az új élethelyzet.

A feljegyzések ösztönzője a megörökítés, az emlékezet áthagyományozásának, az emlékidézés megkönnyítésének szándéka.¹⁶ A textuális formát kapott tudás man-

¹⁴ Keszeg V.: 2008, 148–149, 150.

¹⁵ Keszeg V.: 2008, 148.

¹⁶ Keszeg V.: 2008, 140.

kója az emlékezőképességnek, az írás formájában kihelyezett emlékezet bármikor előkereshető.¹⁷ Itt az előretekintés, a futurizmus eszméje is érvényesül.¹⁸ „Az írás a messzeség nagy szimbóluma; nem csak a távolságé, de mindenekelőtt a tartamé: a jövőé, az örökkévalóság igenléséé” – mondja Spengler találóan¹⁹, és így gondolkothatott a füzet tulajdonosa is, reménykedve egy jövőben, amikor már csak emlék lesz, ami az írás pillanatában a jelen valósága.

Ebben a szerkezeti egységben nyilvánul meg leginkább a füzet szerzőjének személye. A választott műfaj is ezt szolgálja: beszámolót készít a menekülés fél évéről, láttatja, hogyan szembesül személyes tapasztalataival, élményeivel, az eseményeknek a rá gyakorolt következményeivel és hatásával.²⁰ Az is indokolja a műfajválasztást, hogy a történetek természetükből adódóan epikusak, narratív természetűek. A világ láttatásában a nagy dimenziók is fontosak számára a kis lépték mellett: utal az innen-onnan kapott hírekre a menekültek hozzátartozóiról, a haza készülésre, költözéseikre, de Ausztria angol-amerikai megszállására, Hitler halálára is; a társadalom helyét nem veszi át az individuum világa: végig többes szám első személyben ír, csak négy helyen alkalmaz énelbeszélést. Először, amikor leírja, hogy miközben költöztek egyik helyről a másikra, az esőben tönkrement a cipője, így meztláb érkezett az új tanyára, ahol sajátkezűleg készítetett magának új cipőt. Másodszor méltatja az augusztus 20-i szónoklatot („nagyon tetszett”), s előtárva gondolatmenetét egy zárójelben jegyzi meg, hogy „én úgy értettem”. Harmadszor beszámol egy olvasmányáról és gondolatairól, melyeket az ébresztetett: a könyv Felvidék visszacsatolásáról szól, s ő könnyes szemmel, fájdalommal gondol 1940 augusztusára, hogy mennyire másképp látták akkor a jövőt, mint most, ezek után ki tudja, mi jön még. Utoljára pedig akkor ír egyes szám első személyben, mikor hírt kapnak a biztos hazaszállításról: „Boldogsággal tölt el az a hír, még ha nem is igaz, hogy otthon minket szeretettel várnak.” A többes szám első személybe, amelyben nem csak létezik, cselekszik, hanem érez is, közeli hozzátartozói és a menekülő közössége tartoznak. Így a történetek nem csak individuális élettörténetek, hanem családtörténetek is, s ideiglenes közösségek történetei, a történelem mikrostruktúrájának részei.

A személyesség foka nem érinti a szentimentalizmust. Leírja, hogy valami kellemes vagy kellemetlen: az idő, az utazás, a szálláshely, a tanya („az idő kedvezőre fordult”, „finom volt a gurmand leves”, „az autózás nem a legkellemesebb volt”, stb.), de mintha mindig igyekezne távolságot tartani önmaga legbensőbb érzésvilágától, mintha még önmaga előtt is titok lenne az. Inkább a külvilág felé fordul, abban keresi az egyedit, azt tartja lejegyzésre méltónak: „1945. május 20-án, anyák-

¹⁷ Assmann, J.: 1999, 23

¹⁸ Keszeg V.: 2008, 285.

¹⁹ Spengler, O.: 1994, 210

²⁰ Keszeg V.: 2008, 285.

napiját rendeznek (pünkösd vasárnapja), a magyarok és a német háziak műsor után közadakozásból megvendégelik a gyermekeket.”; „Rá egy hétre 27-én Szentháromság vasárnapja, a hősök emlékére szentelünk délután egy kis időt. Székely kopjafa szimbolizálja az emlékoszlopot, melyre nemzetiszín szalaggal ellátott koszorú helyeződik, és azonkívül mindenki odateszi saját mezei virágból kötött csokrát.”; „Holnap lesz egy hete, Szent István király napját ünnepeltük. Nagyon tetszett a szónoknak az az elgondolása, hogy ne ítélkezzünk azokon a bűnösnek kimondott munkában megöregedett őszfejeken, aki talán többet nem is térhetnek vissza az édes hazába – bármennyire is gyötri és fojtogatja a vágy -, mert (én úgy értettem) talán a háború rémeiért nem ők a hibások. Ha visszagondolunk arra az időre, amikor a trianoni határok kezdtek leomlani, és a honvéd vérözön nélkül foglalhatta vissza a leszakított területeket, akkor nem úgy ítélték. Ketté tört a harcmezőn a kard, egyik fele otthon maradt, a másik itt van. A magyar nép össze kell találkozzon, egymásra kell találjon.”; „Augusztus 30-án a Szent László hadosztály műsoros estet rendezett 20 óra 30 perces kezdettel. Merényletet terveztek a nevető izmok ellen, de csak az ásító izmokon sikerült a merényletet végrehajtani. A zenészek játék közben elaludtak mind, csak azzal lehetett felébreszteni a bandát, hogy vagoníroznak hazafelé.”; „Szeptember 13-án kaptuk először a hírt a biztos hazamenésről. Szinte hihetetlennek tűnik, hiszen annyiszor, de annyiszor mondtak ezt meg azt”; Szeptember 15-én búcsúistentisztelet: „A X. parancsolatot magyarázta végig a lelkész és az Úr imáját. Mi mikor ide érkeztünk, a hetedik parancsolatnál tartottak. A Mi-atyánk még nem fejeződött be. »Jöjjön el a Te országod!« Ez volt az utolsó részlet. És most arra várunk, hogy otthon folytassuk.”; „Szeptember 21-én reggel 8 órakor vagoníroznak. Mindenkit egy vágyakozásteljes boldog és félelmes rettegős érzés fog el. Mivel fogad a jövő, mi az, amit még előttünk a titok ködfátyola, a határ, a messzeség eltakar.”

A szerző a ciklikus, kalendáriumi időt veszi alapul, a kollektív időt s az évszakok és különböző vallásos, nemzeti, nemzetközi ünnepek rendjét követi.²¹ A datálás a történelmi érzékenységgel összefüggő viselkedési forma: a szöveget, az írásszerkesztést időbe, az egyén (szerző, tulajdonos) élettörténetébe helyezi, vagy pedig egy tárgy történetének egy fordulópontját nevezi meg (a beragasztott virág leszakítása). A datálás hol a tárgy, hol a szöveg történetének hosszú időtartamát kívánja hangsúlyozni, megalapozni, hol pedig a szöveg frissességét, aktualitását, kontextusát emeli ki.²²

A naplószerű bejegyzések 1945. május 14-én, augusztus 26-án, szeptember 15-én történnek. A bennük elmesélt idő május elejétől szeptember végéig tart. A kezdetet tehát nem az otthon elhagyása vagy az idegenbe érkezés jelentette, hanem egy olyan nap, amikor már biztosan tudták, véget ért a háború, következik a hazaut. A

²¹ Keszeg V.: 2008, 283.

²² Keszeg V.: 2008, 145.

naplóíró életének egy örvendetes fordulópontján kezd el életének és az idő múlásának dokumentálását.

Nem határozható meg, hogy mikor is kezdődik ez a dokumentálás pontosan, mivel a füzetben vannak tárgyi dokumentumok is, vagyis beragasztott növények, melyekről nem tudni, mikor kezdődött gyűjtögetésük, hisz nincs mindenik datálva. A legkorábbi dátum viszont, ami a menekülés során került bejegyzésre, és egy virág mellett szerepel: 1945. április. Nemcsak dátumok, de helynevek és események is olvashatók virágok mellé jegyezve: Neumarkt; Hohentauer, 1945. május 1.; Judenburgi erdő, 1945. április; sőt egyéb is: „Amikor Keresztmamával eprészni voltunk”, és a legtöbb mellett szerepel, hogy „lágeri emlék”. Tehát a szerző által egészen tudatosan az emlékezés serkentőiként kerültek a füzetbe.

A menekülés alatt hangsúlyossá válik mind az idő, mind a tér konkrét bemérése, számontartása. Mindkettőre figyelve a mai olvasó számára is összeállhat egy része az útvonalnak, melyet a menekülők bejártak, és a kapcsolódó történetek. Íme, hogyan bontakoznak ki az események az időben, térben, hogyan teszik láthatóvá az egymás után következő bejegyzések az történések szukcesszivitását:²³ Judenburg (1945. április), Pöls mellett egy tanyán (pár nap, valószínűleg április végén), Hohentauer (egy éjszaka egy „gasthausban” – későbbi beírás szerint május 1-je volt), Sankt Georgen mellett egy tanyán (eltörött a lőcs, ezért néhány napot itt voltak), Neumarkt mellett egy tanyán (pár nap, angol–amerikai parancsra a magyarokat egy helyre tömörítik, tehát tovább kell állni, de nincs mivel, mert a németek elszedték a szekereiket, mikor megkezdődött az angol megszállás; anyák napja s pünkösd; Szentháromság vasárnapja s megemlékezés a hősokról), elhagyják a neumarkti Rigler-udvart (május 27. után, kihagyott egy centiméter üres helyet, hogy beírja a pontos dátumot, de aztán nem került rá sor), Knapenberg (pár nap, minden húsz személy kapott egy szobát a barakkban), Hüttenbergtől délre a Mose völgyébe sátor-tábor, aztán Heft (július 1-jén indultak oda), onnan vagonírozták őket hazafelé. Aprólékosan írja le az utazásokat, hogy honnan hová irányították őket, aztán hová jutottak, mikor fordultak, honnan milyen irányba. Az események láttatásának ez a részletek bemutatásában elmerülő módja a prezentizmus.²⁴

A megörökítés idején az esemény, mármint az utazás még lezáratlan. Csak abból gondoljuk, hogy a beígért napon a vonat keletre valóban elindult, mert nincs több bejegyzés ezzel kapcsolatban, de a füzet nem árulja el, hogyan jutottak át egyik-másik országon, határon, és mi várta otthon a hazatérőket. Ezt csak a szóbeli közlés egészítheti ki.

„Nemcsak a történet tényeiből, hanem abból a módból is tanulhatunk, ahogyan ezek kifejezésre jutnak. A történet tényei lehetővé teszik annak megfigyelését,

²³ Keszeg V.: 2008, 284.

²⁴ Keszeg V.: 2008, 285.

hogy miképpen működnek a társadalmi viszonyok. A formák láthatóvá teszik a gondolkodásformát, a kulturális és ideológiai struktúrákat.²⁵ A tanítónői pályára készülő lány stílusa az értelmiségi réteg kifejezőmódjához társítható, és miközben fel-felillantja egy-egy mozaikját a kis- és nagyléptékű társadalmi viszonyoknak, a harcban álló nemzetekkel és a menekülők csoportjával kapcsolatban, az általa készített elbeszélések és bemásolt szépirodalmi alkotások tükrözik a saját, de rajta keresztül egy szélesebb réteg gondolkodásmódját, kulturális és ideológiai struktúráit is.

Mint formai megjelenítést meg kell említenünk az augusztus 1-jei és 20-i szépirodalmi szövegeket is, melyeket két egység közé, a képzőben és otthon leírt versek közé másolt be. Műfajukat tekintve be is illenek ebbe a sorba, csak a datálás (Heft, 1945. aug. 1-jén, aug. 20-án) miatt emelkednek ki mégis, valamint abból a szempontból, hogy a szépirodalmi műveken keresztül megmutatkozó én-megnyilvánulásoknak a legkifejezőbb példái ezek. A hazatérését félve és vágyva váró lány megtalálja önmagát és gondolatai, érzelmi kifejezési módját a Konfuciusztól, Voltaire-től, Szophokléstól, Zrínyi Miklóstól és Kölcsey Ferenc-től származó idézetekben és Dalmady Győző Föltámadunk című versében (ezekhez a helyszínen talán újságokban vagy mástól kölcsönzött könyvekben férhetett hozzá).

Újra otthon

Egy harmadik kategóriába sorolom azokat a részeket, melyek feltehetőleg közvetlenül a hazaérkezés után keletkeztek. Az ide tartozó szövegek is különböző jellegűek: recepteket és jóslási módszereket olvashatunk itt. Ezenkívül szabásmintákat is találunk.

A szabásminták három teljes oldalt foglalnak el és az utolsó oldalon egy sávot. A ruha, ágykabát, blúz, hálóing elkészítésének módját és egy ujjmintát – felsorolva és bejelölve, hogy mi mindent kell mérni – szakszerűen rajzol le a húszéves lány, aki végzettség nélkül, szegényen kerül haza családjával, a rokonságon és a lakásukon kívül otthon sem várja semmi biztos, s azon töpreng, hogy talán varrással fog pénzt keresni.

A bizonytalan jövő a valószínűsíthető magyarázata annak is, hogy jóslási módszereket jegyzett le füzetébe. Az egyik egy kristálygolyóval végzendő, válaszokat ad szerelemmel, házassággal, szerencsével, meglepetésekkel, vagyonnal és az otthonnal kapcsolatban. Egy másik pedig napokra, hetekre, hónapokra vonatkozóan tanácsokat és ígéreteket fogalmaz meg, ennek hiányzik a használati utasítása. Egy-egy

²⁵ Bertaux Wiame-t idézi Niedermüller P.: 1988, 382.

megszámozott választ aláhúzott, megerősítette. Több megjelölt szám is van, tehát a jóslást többször ismételte.

Recepteket csak az utolsó oldalra írt: három sütemény, a köményes kifli, a jogász falat és az egytojásos torta elkészítési módját jegyezte le röviden, szinte csak a hozzávalókat felsorolva, de összefüggő szöveggé, kerek mondatokban megfogalmazva az utasításokat. Ezek a szövegek jelentették neki akkor a hasznos ismereteket. Bizonyára minél többször olvasta és követte a leírásokat, annál inkább megjegyezte akaratlanul is, de ha belefelejtett vagy elbizonytalanodott, emlékezetét kiegészítette a megörökített szöveg.

A füzet és tulajdonosának további sorsa

Bende Mária hazatérése után néhány hónappal értesítést kap, hogy Marosvásárhelyen a tanítóképzőben felvételt hirdetnek azoknak, akiknek a háború miatt abba kellett hagyniuk tanulmányaikat. Ő is jelentkezik. Itt azonban már nem vezet önművelődési naplót, ez nem kötelező. A Nagyváradon elkezdett kéziratos kötetet sem viszi magával, valószínűleg úgy ítéli, hogy betelt.

Mind a füzet, mind tulajdonosa életében a legközelebbi nagy változást az hozza, hogy Dálnokba (szülőfalujától nem messze) helyezik ki tanítani, ahol férjhez megy, és az új családi házba kerül át a füzet is. Az utolsó oldal folytatásaként új füzetet illeszt mellé, melybe recepteket gyűjt, s inkább ezért fontos, hogy kézügyében legyen, a konyhakredenc tetején.

Bele is feledkezik, hogy mit tartalmaz a füzet túl az utolsó oldal receptjein, néha azonban időt szakít az újraolvasásra, s ilyenkor eszébe jutnak a történetek és a lejegyzések körülményei is. Mikor a kutató, unokája már több ízben egyre részletesebben faggatta a menekülés történeteiről, megosztja felfedezését, hogy ő „ott mintha írt valamit abba a füzetbe”, és átnyújtja szabad használatra.

A 19. század óta patrimonium a személyes és a kollektív, a genalógiai és a történelmi idő, és nagy felfedezés a 21. századi embernek is, annál inkább, ha családtag és néprajzos, amikor egy nyolcvannégy éves családtag hatvan évvel ezelőtti, a második világháború idején készült feljegyzéseit olvashatja. Az írott szöveg képes a létrejötté és az újrafelfedezése közötti idő tartamát, távolságát, a két idősík másáágát érzékelhetővé tenni.²⁶

Bende Mária fiatalságának egy rövid szakaszát fémjelzi a kéziratos füzet, a szépirodalom és a mesélés iránti fogékonysága, szeretete azonban egész életét jellemzi. Tanítónőként, később magyartanárnőként 1948 és 1979 között több generá-

²⁶ Keszeg V.: 2008, 95.

ciót nevel Dálnokban, akikkel megszeretteti a magyar nyelvet, irodalmat. Családtagjai szívesen, beleéléssel mesélő emberként ismerték meg.

Az írásra mindig nehezebben vette rá magát. Naplót nem vezetett, önmagáról csak levelekben számolt be távolélő rokonoknak. Családtagjai próbálják meggyőzni, hogy le kellene írnia, amire emlékszik, de ha el is hiszi néha, hogy volna ennek értelme, akkor sem fog hozzá. Úgy érzekelem, kissé távolságtartóan kezelte mindvégig az írást, kevés funkcióját használta ki, ezek közül elsősorban a híradást, más településen, illetve országban lakó néhány rokonának, és tanulmányaik miatt otthonról elkerülő gyerekeinek írt levelek formájában. Élete legtöbb bizonytalansággal teli időszakában, a második világháborúban, menekülés alatt az írás szerepe bizonyos történések megörökítése, a későbbi emlékezés megkönnyítése. A memória kisegítése végett különböző hasznos tudnivalókat is írásba foglalt, főleg olyanokat, amelyekre háziasszonyként volt szüksége. Ezen kívül a betűvetés szorosan kötődik munkájához, tanítónői hivatására való felkészülésében hangsúlyos szerepet kap, segíti a személyiségfejlődést, később pedig része tanügyi teendőinek (oktatás, dolgozatjavítás stb.). Kedvtelésből nem írt, inkább olvasott, bár azt is inkább este, amikor a lefekvésen kívül nem látott már más feladatot maga előtt.

A kéziratos füzetnek is, mint tárgynak, akárcsak az embernek, élettörténete van, s ahogy az ember is élete során kapcsolatban van a világgal, jelzéseket küld felé, és az érkező impulzusokra reagál, úgy az írott alkotások is jelentéssel bírnak, hatással vannak használóikra, használóik is rájuk, kapcsolatban állnak különböző személyekkel, objektumokkal és szövegekkel, s szerepük időnként változhat.²⁷ Bende Mária füzete áthagyományozódott unokájára, helyet kapott a család lakásában, vigyáznak rá, őrizgetik, így bármikor alapjául szolgálhat újabb beszélgetéseknek, esetleg írásoknak.

Függelék

1. A FÜZET TARTALMI SZERKEZETE

1. (címlap) *Bende Mária önművelődési naplója*. Nagyvárad. 1943; 2. (a címlap belső oldala) üres; 3 – 4. vers: Lampertth Géza: *A mélységből*; 5. idézet: Kölcsey Ferenc: *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz*; versek: Vörösmarty Mihály: *Emlékkönyvbe, Magyarország címere*; 6 – 7. regényleírás: Harsányi Zsolt: *Ecce homo* (Munkácsy Mihály életrajza); 7 – 9. vers: Tóth Kálmán: *Előre*; 9. vers: Szabolcska Mihály: *Erdélyben*; 10 – 12. vers: *Ének Szent László királyról*, a Peer-kódexből; 12 – 13. vers: *Ah, hol vagy magyarok...*; 13 – 14. *Hymnusx szűz Máriához* – a XVII. Századból (Boldogasszony anyánk...); 14 – 15. regényleírás: Somogyvári Gyula: *A Rajna ködbevész*; 16. részletek: Madách Imre: *Az ember tragédiája*; 17 – 18. ismertetés másolata: *Látogatás Lönnrot Illés szülőhá-*

²⁷ Fejős Z.: 2003, 86–87.

zaban, a Magyar Lányok lapjában írta Péchy Horváth Rezső; 19 – 20. vers: Madai Gyula: *A finn testvéreikhez* (magyarázó lábjegyzetekkel); 20 – 21. vers: Takáts Gyula: *Késő tanács a hóhalálról, Oulu* (magyarázó lábjegyzetekkel); 21. rövid bemutatás, szereplők felsorolása: Katona József: *Bánk bán*; 22. idézetek Kölcsey Ferencről, Deák Ferencről; 23. regényleírás: Jósika Miklós: *Abafi*; 24. vers: Ady Endre: *Sirasson meg...*; 25. vers: Juhász Gyula: *Ének Kupa vezérről*; 26. leírás és véleményezés: Nyíró József: *Havasok könyve*; Tamási-novellák listája (19 db); 27. vers: Sinka István: *Alszik*; 28 – 29. versek: Erdélyi József: *Téli rapszódia*, Szentiványi Kálmán: *Téli képek* (csak a címek); Sinka István: *Pusztai karácsony*; 29 – 30. vers: Gulyás Pál: *Krisztus útja*; 31. vers: Gulyás Pál: *Már egy éve... – Móricz Zsigmondnak, a föld alatt is élőnek.*; 32 – 33. vers: Reményik Sándor: *Kegyelen*; 34 – 39. ismertetés másolata: *Finn testvéreink irodalma*, a Székely Nép 1944. július 16-i számából; *Suomi himnusz*; Aleksis Kivi: *A mokus* (fordította Képes Géza); Eino Leino: *A magyarokhoz* (fordította Bán Aladár); 40. egy beragasztott zsrírpapírcsik díszítőmotívumokkal; idézetek Voltairtól, Zrínyi Miklóstól, Kölcseytől; keltezés: „Heft, 1945. aug. 20. Szent István király napja”; 41. vers: Dalmady Győző: *Feltámadunk*; keltezés: Heft, 1945. aug. 1-én; utólagos bejegyzés: „Ahol menekültünk”; 42 – 43. versek: Reményik Sándor: *Atok*; Áprily Lajos: *Tetőn*; 44. vers: Reményik Sándor: *A legszebb szó*; 45. vers: Tóth Kálmán: *Lengyel anya*; 46. ajánlás: Tolsztoj: *Feltámadás*, Porzolt Károly nyomán; 47. szabásminta: ruha; a mérendő adatok felsorolása; 48. szabásminták: ágykabát, blúz; 49. szabásminták: ujj, hálóing; 50. üres; 51 – 55. jóslás; 56. idézet ismeretlen szerzőtől. „Egy ember sorsát nem a végzet, hanem mindig saját akarata intézi. Minden ember élete edényét a kezeiben hordozza.”; 57 – 58. jóslás; vers ismeretlen szerzőtől: „Bokkrétát kötöttem mezei virágból / Küldeném nem is messze idegenbe / Messze-messze távol / Büszke szép asszonynak aranyos kehelybe fényes úri házhoz / Nézegetem az én tarka bokkrétámat / Jobb lett volna itthon kis üveg pohárba / Ne menj el, ne hadj itt kék ibolyám kelyhe / Mezei virágnak kunyhóban a helye.”; 59 – 60. üres; 61. bemásolva a levél, amelyből értesülnek a legidősebb testvér haláláról (kelt 1944. júl. 28-án); 62. üres; 63. egy beragasztott virág helye, felirattal: „Utolsó neumarkti nap emlékére”; 64. beragasztott virág, felirattal: „Amikor Keresztmamával eprézni voltunk.”; 65. beragasztott virág, felirat nélkül; 66. üres; 67. beragasztott virágok, felirattal: „Lágeri emlékek, Neumarkt”; 68. üres; 69. beragasztott virágok, felirattal: „Lágeri emlékek”; 70. üres; 71. beragasztott virágok, felirattal: „Lágeri emlékek”; 72 – 73. Reviczky Gyula: *Imakönyvem* (az íráskép és a használt írószer alapján feltételezném, hogy ’45. aug. 20-án íródott – van egy datált bejegyzés, mely ilyen szempontból egyezik ezzel); 74. üres; 75. beragasztott virág, alatta felirat: „Hohentauer, 1945. május 1.”; beszámoló: Egy Pöls melletti tanyáról érkeztek Hagenfurtba, onnan szedte a beragasztott virágot „alpesi emlékek”, egyik községből a másikkra költöztették őket. Mivel eltörött a lócs, három napot vesztegeltek. Rettenetes havazó volt, ember és állat egyaránt átfagyott, mindenkit megviselt az út. De aztán kellemesre fordult az időjárás. „Az élet egyhangú és mégis változó.” Parancs érkezett angol-

amerikai részről, hogy a magyarok tömörüljenek egy helyre, tehát megint költözni kéne, de nincs mivel, mert a szekereket az angol megszállás elől menekülő németek elvitték.; ceruzás bejegyzés a lap alján: *Itt tudtunk meg Hitler halálát. május 4.*; 76. beszámoló: anyák napján műsor után megvendégelték a gyermekeket; Szentháromság vasárnapján a háborús hősöknek kopjafát állítottak; 77. két beragasztott virág egymás alatt, mindkettő a Judenburg-i erdőből, 1945 áprilisából; 78 – 80. beszámoló: A menekültek egy csoportja lovon, más csoportja autón költözik. Ők reggeltől délután ötig vártak a közben eltévedt teherautókra, amelyek zsúfolásig tömve döcögtek végig a hegyi utakon. „Knapenberg rendes helynek ígérkezett. Minden 10 ember kapott egy szobát a barakkakásban.” Néhány nap múlva azonban át kellett költözni a Mose-völgyében felállított sátortáborba. Hol rekkenő hőség volt, hol bő eső, hogy legtöbben beáztak. Egy reggel pedig kiadták a parancsot, csomagolni, és egy órán belül indulni – mindezt esőben. Míg a csomagokat kihordták a hegyre, B. M.-nek tönkrement a cipője. De valószínűleg nem csak a cipője, mert „a megjegyzések olyanformák voltak: rajtad sem látszik, hogy prepa kisasszony voltál”, és elárulja: „Hogy érdekes nézhettem ki, az valószínű, mert a Főtörzs egy tükröt tartott elém” Meztláb vonult be Heftbe, ahol ő fabrikált saját magának lábbelit. Málnásznak, gombásznak, sóskát szednek, hogy kiegészítsék a fejadagot. Szórakozásra is van lehetőség: Hüttenbergben hetente kétszer van mozi. Különben egyformán telnek a napok.; Már másodszer írták össze az embereket három csoportba aszerint, hogy ki akar bármilyen körülmények között hazamenni, ki akar rendezett körülmények között hazamenni, és ki nem akar egyáltalán. B. M. családja a második csoportba iratkozott.; A Szent István napi ünnepségen tetszett a szónoklat, mely arra szólította fel a hallgatókat, hogy ne ítéljék el azokat, akiket most háborús bűnösöknek mondanak, és tartsák szem előtt, hogy a határokkal szétszaggatott magyarság összetartozik.; Olvasott egy könyvet a Felvidék visszatéréséről, mely eszébe juttatta Erdély felszabadítását, és könnybe lábad a szeme, hogy „csak egy szép álom volt”; Augusztus 30-án a Szent László hadosztály műsoros estét rendezett, hogy felvidítsa az embereket, de nem sikerült, mindenki unta, a zenészek is elaludtak.; Szeptember 13-án biztos ígéretet kaptak a hazaindulásra, 21-én reggel 8-kor vagoníroznak. A hír hihetetlennek tűnik annyi ígéret után, mindenki aggódik, vajon mi várja őket otthon, de boldogok és vágynak haza. A búcsúistentisztelet, mely alapigéje a X. parancsolat és a Miatyánk azon kérése, hogy „Jöjjen el a Te országod!” szintén arra biztatja őket, hogy Isten segítségével, ha szenvedések árán is, de felépíthetik újra otthonukat.; 81. dalszöveg: „Kinn a fákon újra szól a víg kakukk madár,/ Napsugárban úszik minden, száll az illat ár,/ Nyár van, nyár, röpke lepke száll virágra/ zümmög száz bogár/ Lombos ágközt csókot vált ma ifjú gerlepár,/ Nyár van, nyár, kakukk szól már a fák közt/ Kakukk de szép a nyár”; 82. (fordítva) három recept, kabát- és ruhaszabásminták előlről-hátulról; 83. (a fedőlap belső oldala) üres; 84. (hátsó fedőlap) a szentkorona emblematikus ábrázolása és a papírgyár embléma.

Irodalom

ASSMANN, JAN

- 1999 A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz, Budapest

FEJŐS Zoltán

- 2003 Tárgyak az időben. In: Fejős Zoltán: Tárgyfordítások. Néprajzi múzeumi tanulmányok. Gondolat, Budapest. 83–92.

GOODY, JACK

- 1998 Nyelv és írás. In NYÍRI Kristóf – SZÉCSI Gábor (szerk.): Szóbeliség és írásbeliség: A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig. Áron, Budapest. 189–221.

KESZEG VILMOS

- 2002 Homo narrans. In: Keszeg Vilmos: Homo narrans. KOMP-PRESS, Kolozsvár. 5–26.
2008 Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség. Egyetemi jegyzet. BBTE – KJNT, Kolozsvár, 2008.

LÁSZLÓ MÓNIKA

- 1996 Interkulturális ismeretek az általános iskolai tankönyvekben. Regio. 7. 1. sz. 171–190.

NEUMER KATALIN

- 2003 Wittgenstein könyve – hangosan és magunkban olvasva. In: Neumer Katalin (vál. és szerk.): Kép, beszéd, írás. Gondolat Kiadói Kör, Budapest. 236–263.

NIEDERMÜLLER PÉTER

- 1988 Élettörténet és életrajzi elbeszélés. Ethnographia IC. 3-4. 376–389.

ONG, WALTER J.

- 1998 A szöveg mint interpretáció: Márk idején és azóta. In NYÍRI Kristóf – SZÉCSI Gábor (szerk.): Szóbeliség és írásbeliség: A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig. Áron, Budapest. 146–166.

SPENGLER, OSWALD

- 1994 A Nyugat alkonya. Európa, Budapest

UJVÁRY ZOLTÁN

- Népi kéziratok verseskönyveink. Műveltség és Hagyomány, 36–54.

Júlia Zsigmond

A NOTEBOOK OF MISCELLANEOUS MANUSCRIPTS DATING FROM THE 1940S:
Letters, Drawings, and Flowers

This study analyzes a notebook of miscellaneous manuscripts from the angle of the anthropology of writing. Dating from the years of World War II, the booklet was authored by a young woman from the Háromszék region of Transylvania. The exploration of its creation history and the inside motivating factors of why it was written is completed by outlining the girl's life story up to the point when she started the project. The content and style of the work change as a function of the various periods of her life. Consequently, the structural units can be separated as manifestations of these stages. The paper examines in detail how these life stages and the corresponding "artistic" periods are linked. The first part (a "diary of self-education") consists of literary pieces selected by a girl preparing for a teaching career. The texts, therefore, express the author's individual preferences. The second part is about the war: it is an epic account of half a year of flight from advancing forces. The final part was written after homecoming, as a summary of all the necessary know-how (pattern designs, recipes, etc.) to be employed by a would-be housewife.

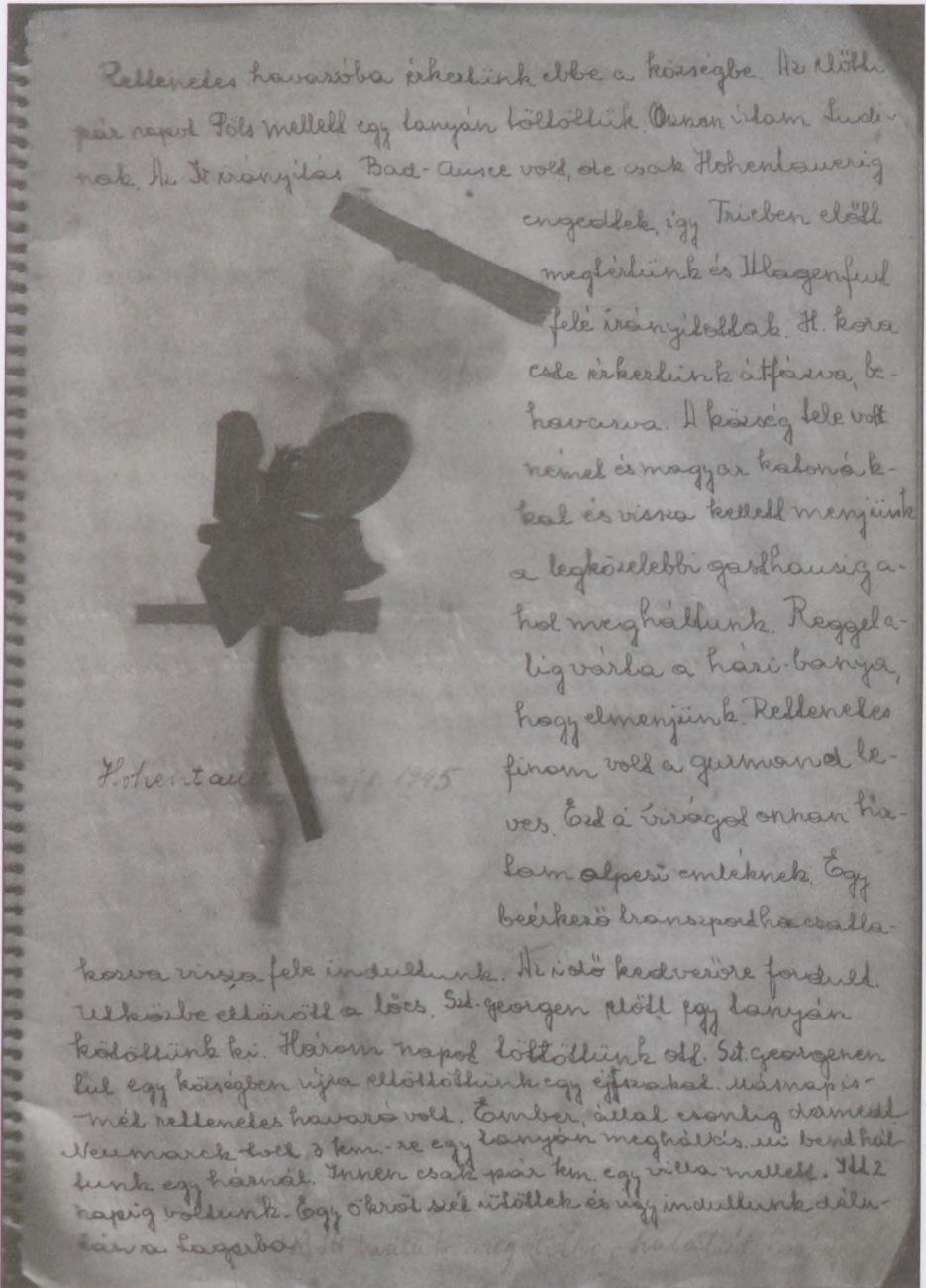

1. A naplóíró Bende Mária

2. Bende Mária 85 évesen

3. Egy füzetlap (1945. május 14.)

REKORD
 KÖNYVTÁR
 ELŐNYELT
 KÖNYVTÁR

E számunk szerzői

2010/3.

KAVECSÁNSZKI MÁTÉ
néprajzkutató, PhD-hallgató
DE TEK Néprajzi Tanszék
kavecsmate@gmail.com

CSERGŐ MELINDA
néprajzkutató
Babeş-Bolyai Tudományegyetem,
Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék,
Kolozsvár, Románia
csergomelinda@freemail.hu

ZSIGMOND JÚLIA
néprajzkutató
Babeş-Bolyai Tudományegyetem,
Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék,
Kolozsvár, Románia
zsigmond_julia@yahoo.com

ETHNOGRAPHIC HORIZONS

A Periodical Published by Györffy István Ethnographical Association
Volume 19 Number 3 (2010)

Founders

IVÁN BALASSA and ZOLTÁN UJVÁRY (1992)

Founding Editor

GYULA VIGA (1992–2001)

Editor

RÓBERT KEMÉNYFI

Vice editor

VERONIKA LAJOS

Head of the Editorial Board

ZOLTÁN UJVÁRY

Members of the Editorial Board

DÁNIEL BÁRTH, MÁRTA FATA (Tübingen), VILMOS KESZEG (Kolozsvár),

MARGIT KÉSZ (Salánk/Beregszász), VERONIKA LAJOS (Debrecen/Iași),

KÁROLY LÁBADI, JÓZSEF LISZKA (Komárom), GYULA VIGA

Copy Editor

MONIKA GÖNCZY, LÁSZLÓ ERIK KOVÁCS

Translation

VERONIKA LAJOS

Proofreading

PÁL CSONTOS

Technical Assistant

EDIT MAROSI

Cover design by

CSABA DALLOS

Publication Sponsored by

National Cultural Fund

Ministry of Cultural Heritage Museum Department

The local government of Debrecen

Department of Ethnography

Published by

ELEK BARTHA, President of Györffy István Ethnographical Association

ISSN 1215-8097

Printed in Debrecen by *Kapitális Ltd.*

www.neprajzilatohatar.hu

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Folyóiratunk a térségünkben együtt élő nyelvi, etnikai, vallási közösségek tárgyi-szellemi hagyatékát elemző, az asszimilációs, akkulturációs, integrációs folyamatokat értelmező írásoknak biztosít többnyelvű fórumot. Nem csupán térbeli és tárgyköri változatossággal, hanem különböző generációs nézőpontokból mutatja be a folytonosan alakuló Közép-Európa néprajzi örökségének jelentéseit. A tematikus tartalommal megjelenő egyes számainkban kiemelten foglalkozunk egy-egy szórványközösség kultúrájának több tudományágat átfogó megközelítésével.

Our periodical aims to provide a multilingual forum for scholarly works analyzing the intellectual and material heritage of co-existing communities of language, ethnicity or religious denomination in our region while interpreting assimilation, acculturation and integration processes. It intends to present meanings of the continuously changing Central European ethnographical traditions not only with geographical diversity and variety in fields but from different generations' points of view. In our thematic issues, we place emphasis on studying the culture of a particular Diaspora by means of approaching it from the viewpoints of several scholarly disciplines.